

Kapocs

2015/1, XIV.évf., 64. lapszám

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

**Gyermekek jogok
érvényesítése**

**Sikertelen
örökbefogadások**

NEET-fiatalok

**Nők az erőszak
sodrásában**

**A kórházi
szociális munka**

**Családbarát
Munkahely
pályázatok**

**A fókuszcsoport
mint módszer**

Rácz Andrea

A gyermeki jogok érvényesítésének gyermekvédelmi példái

Bevezetés

A gyermekekről való gondolkodásban, a velük való bánásmódban kiemelten fontos, hogy minden támogatást megkapjanak a bennük rejlő képességek, lehetőségek kiaknázásához. A szakembereknek bízniuk kell a gyermekekben, és a gyermekvédelem határán vagy a szakellátás rendszerében élőket egyéni szükségleteikkel együtt – legyenek azok speciális vagy különleges szükségletek – a családban élőkhöz hasonlóan szükséges támogatásokban részesíteni. A család szerepének felismerése a gyermek életében megkerülhetetlen, az ellátórendszer szintjén ez azt jelenti, hogy egy integrált család és közösségi alapú szolgáltatási rendszer felé indokolt elmozdulni, amely képes hatékony szolgáltatási csomagot biztosítani a gyermekvédelem elsődleges és másodlagos célcsoportjának, igazodva a gyermekvédelem kettős funkciójához. »*A gyermekvédelem olyan társadalmi intézmény, amely egy másik társadalmi intézmény, a család kiegészítésére jött létre, annak érdekében, hogy a családnak a gyermek személyes fejlődésével és a társadalomba integrálásával kapcsolatos feladataiban segítséget nyújtson, végső esetben pedig a „támogatásra képtelen családoktól a védelemre szoruló gyermekekről” való gondoskodást átvállalja.*« (Domszky 2011: 3-4). A tanulmány elsőként Fox Harding tipológiáját mutatja be, hogy a gyermekeknek nyújtott szolgáltatások milyen rendszerlogikák mentén épülnek fel. Ezt követően foglalkozunk a gyermeki jogok megerősítésének igényével a gyermekvédelem területén, melyet gyakorlati példa is alátámaszt: az első a FICE *Jó gyakorlatok a gyermekvédelemben* című pályázata, a második a 2014-es *Gyermekparlament*, melynek témája a társadalmi integráció.

Gyermekvédelmi modellek és a gyermeki jogok

A gyermekeknek nyújtott szolgáltatások ideáltípusait a legátfogóbb módon Fox Harding dolgozta ki (1991, 1997), aki négy „értékpozíciót” különített el:

- 1) laissez-faire
- 2) állami paternalizmus
- 3) vér szerinti családot védelmező
- 4) gyermekek jogait védő modellek.¹

Értelmezésében a *laissez-faire* modell alkalmazásakor az állam részéről csak minimális szintű, kikényszerítő jellegű beavatkozásokról lehet szó, a család természetes folyamatait nem szabad befolyásolni. A szülők szabadságának korlátozását és az állami hatalom gyakorlását ritkán szükséges alkalmazni. Fox Harding ezt a fajta megközelítést szélesebb ideológiai perspektívában értelmezve a patriarchátussal hozza kapcsolatba, ahol erős apai/családfői szerep jellemző. Véleménye szerint a laissez-faire modell nem pusztán egy teoretikus absztrakció, ez a megközelítés tetten érhető a gyakorlatban is bizonyos történelmi időszakokban, mint pl. a viktoriánus korszakban vagy az Egyesült Királyságban az 1979–97 közötti konzervatív kormányzás idején. A modell kritikája, hogy az állami beavatkozások negatívak, illetve a családi életben kitapintható egy speciális gender modell a férfi/apa szerepén keresztül.

Az *állami paternalista* modellben az állam szerepének korlátozottnak kell lennie, egyszersmind irányadónak is. A gyermekek védelme érdekében erős és hatékony állami beavatkozások szükségesek, ha a gyermekek veszélyeztetve vannak a családjukban, vagy ha a szülők nem képesek megfelelő módon ellátni őket. Jelentős a bizalom a szakértők képességeiben és a beavatkozási mechanizmusok-

ban, abban, hogy minden helyzet megfelelően kerül megítélésre, és a megfelelő beavatkozások megelőzik a rossz bánásmódot. Cél, hogy helyreállítsák a szét-eső családokat, és jó minőségű alternatív szolgáltatást nyújtsanak a gyerekeknek és a családoknak. Fox Harding szerint ez a modell volt jellemző az Egyesült Királyság gyakorlatára az 1960-as évek végén és az 1970-es években, amikor jelentősen nőtt az állami gondoskodásban élő gyermekek száma. A modell gyengesége, hogy kevés teret enged a családoknak és a gyermekeknek, ezzel párhuzamosan túl erős a szakemberek autoritása. Később ismerték fel, hogy valójában a beavatkozások nem eléggé hatékonyak, megbízhatók, és elsősorban a szegény és kirekesztett családok esetében az állam oppresszív szerepben tűnhet fel a beavatkozások során.

A *vér szerinti család védelmére* irányuló modellt általában úgy lehet értelmezni, mint az állami beavatkozás pozitív szerepébe vetett egyfajta hitet, ahol a beavatkozások elősegítik a családok jólétét. Az anyagi és egyéb támogatási formák is a családok autonómiáját szolgálják. A család és a jóléti szolgáltatások nyújtója között partneri viszony van. A megfelelő szintű támogatás elengedhetetlen ahhoz, hogy segítsék a családok boldogulását. Még ha egyedi igények merülnek is fel, a beavatkozásoknak akkor is támogató jellegűnek kell lenniük. Ha egy gyermeket ki kell emelni a családból, ez mindenképpen időszakos, és azt a célt szolgálja, hogy a családi funkciók megerősödjenek, nem pedig azt, hogy egy hosszabb távú, folyamatos gondozási igényt kielégítsenek. Ezen a modellen belül Fox Harding kétféle megközelítést érkezik: egyiket azok köre képviseli, akik a család jogait védik, míg a másik álláspont középpontjában az áll, hogy az állami beavatkozások a gyermek családban nevelkedésének célját szolgálják. A modell számol azzal, hogy a család és a gyermek között komplex kapcsolat van, amelyre építeni szükséges a beavatkozások során. Kritikája abban rejlik, hogy idealizálja a vér szerinti családot, illetve nem számol reálisan a jóléti állam kapacitásaival és hajlandóságával a tekintetben, hogy mennyit képes családtámogatásra költeni, valamint túlzottan optimista a szakemberek prevenció-s tevékenységének eredményességét illetően.

A *gyermekek jogait védő* modellben egyfelől a gyermeki jogok mindenekfelett álló védelme, másfelől a társadalmi felelősségvállalás jelenik meg. A Gyermek Jogairól szóló 1989-es Egyezmény

jelentős szemléletváltást hozott a gyermekekkel való bánásmód terén. A gyermeki jogok védelme szempontjából a legfontosabb az egyéni igények és szükségletek kielégítése, az intervencióknak ezekhez kell igazodniuk, s ebben a folyamatban a gyermek aktív szereplőként van jelen. A gyermek részvétele, véleménynyilvánítása, meghallgatása esszenciális, szemben a többi modellel, melyekben alapvetően a védelemre helyeződik a hangsúly. Fox Harding azonban megjegyzi, hogy vannak olyan gyermeki jogok, amibe „bele kell nőni”, azaz nem univerzálisak és nem egyértelműek születéstől fogva. A felnőtt társadalomtól a gyermeki jogok védelme aktív közreműködést követel meg. Kritikaként fogalmazódik meg többek között, hogy a jogok mellett a kötelezettségek kérdése nehezen értelmezhető (Smith 2005: 22-27; Kirton 2009: 7-8).

A hazai gyermekvédelem Fox Harding tipizálása alapján az állami paternalista modellbe sorolható, habár az 1997-es Gyermekvédelmi törvény mindent átható értéke a gyermeki jogok széles körű védelme. A hazai törvényre nagy hatással volt az 1989-es angol gyermekvédelmi törvény, ami alapvetően a prevenciót részesíti előnyben. Ez elvi szinten azt jelenti, hogy alapvető kívánalom a hazai rendszerben is, hogy a gyermekeknek és a családnak minden segítséget meg kell kapniuk, hogy a gyermek a családban nevelkedhessen. Szellemiségében a hazai törvény gyermekközpontú, a gyakorlatban azonban a szolgáltatások elsősorban a válsághelyzetben lévő családokra koncentrálnak (Domszky 1999; Rác 2013).

A Gyermekjogi Egyezmény (1989) azon jogok minimumának összessége, melyeket minden gyermek számára biztosítani kell.² Az Egyezmény széles körben meghatározza a gyermeki jogokat, melyeket három kategóriába sorolhatunk:

- 1) gondoskodáshoz, ellátáshoz való jogok: családtámogatások (családi egység megőrzése), egészség, szociális biztonság, oktatás, szabadidő és játék, különleges gondozás és védelem pl.: fogyatékkal élő gyermekek, menekültek számára, identitás, nemzetiség, vallásszabadság
- 2) védelmi jogok: védelem az erőszaktól és visszaélésektől, emberrablástól, emberkereskedelemtől, gyermekmunkától, szexuális kizsákmányolástól, háborús és fegyveres konfliktusoktól, a kábítószerrel való visszaéléstől, embertelen bánásmódtól a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben

- 3) részvételi jogok a gyermekek nézeteinek tiszteletben tartására, az egyesülés és a kifejezés szabadságának, valamint az információhoz való hozzáférés biztosítása.

A Gyermekjogi Egyezmény megszületésével a 'gyermek a szülő tulajdona' nézetet felváltotta az, hogy a szülő elsődleges felelőssége a gyermekről való gondoskodás. Az Egyezmény alapvetően megváltoztatta a gyermek mint fogalom értelmezését, és elősegítette, hogy a gyermeket a társadalmak értékékként kezeljék, odafigyeljenek arra, hogy miként bánnak a gyermekekkel, miként értékelik a szükségleteiket és a kompetenciáikat (Robinson 2010). A modern egészségügy, szociális munka, gyermekvédelem úgy tekint a gyermekre, mint akinek speciális gyermeki jogai vannak emberi jogain túl.

Az Egyezmény megléte és előrehaladása összefügg a gyermekszegénység és általában a gyermekek fejlődése kérdéskörével. A gyermeki jogok érvényesítése kapcsán figyelni kell arra, hogy milyen makroszintű társadalmi problémák érintik a gyermekeket, és erre milyen politikai válaszok érkeznek – azaz, miként jelenik meg a gyermekek jólétének garantálása, a gazdasági válság hogyan hatott a gyermekekre és a szociális védelem intézményeire, valamint a tágabb támogatási környezetre. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága már a 2000-es évek elején úgy találta, hogy az egyes országokban általában jónak mondhatók a gyermekekkel kapcsolatos politikák, azonban az átfogó gyermekjogi megközelítések kevéssé érvényesülnek. A gyermekszegénység kérdése nem elég hangsúlyos az egyes helyzetértékelésekben, illetve a gyermekekkel és fiatalokkal való konzultációs lehetőségek sem kiterjedtek. A gazdasági válság hatása a gyermekekre egyértelmű: alultápláltság, gyermekmunka növekedése, fiatalok nagyobb arányú munkanélkülisége, gyermekek kizsákmányolásának, az erőszak és bántalmazás különböző formáinak növekedése, csökkenő iskoláztatás, az egészségügyi szolgáltatások igénybevételének visszaesése, érzelmi biztonság mérséklődése, az ellátással és védelemmel kapcsolatos közszolgáltatások hozzáféréseinek szűkülése. Mindezek a gyerekek jövőbeli kapacitásait is veszélyeztetik. Több szakértő is felhívja a figyelmet arra, hogy ha az országok felismerik a válság gyermekekre gyakorolt hatását, és egy jól kidolgozott stratégia mentén, hatékony eszköztárral válaszolnak a gazdasági válság következményeire – a civil társadalom bevonása, aktív

politikai párbeszéd folytatása, az adott kormány válságkezelő intézkedéseinek elszámoltatása mellett – a gyermekek helyzete stabilizálható. Ezek az eszközök magukban foglalják többek között a támogatott gyermekgondozási szolgáltatásokat, a gyermekek pszichés és mentális egészségére, addikciók csökkentésére irányuló szolgáltatásokat, preventív intézkedéseket, védik a szociális és a gyermekvédelmi szolgáltatásokba történő beruházásokat (Harper et al. 2010). Kanada például úgy tekint a gyermeki jogokra, hogy azok érvényesítése nemcsak jogi és morális kötelezettsége a felnőtt társadalomnak, hanem jó gazdasági és társadalmi beruházás is. Megfogalmazódott a gyermekekre irányuló politikák központosításának igénye, mely szerint ahhoz, hogy a gyermekek érdekei érvényesülni tudjanak, hogy készségeik fejlődése biztosított legyen, és hogy a társadalom teljes értékű tagjai lehessenek, szükség van a különböző kormányzati szervek és szintek közötti, széttagolt felelőségek egységesítésére (Canadian Coalition for the Rights of Children 2010). A Eurochild (2014) szerint egy állandó gyermekjogi irányítási rendszer kiépítése mellett az is nagyon fontos, hogy a politikusok, szakpolitikusok, köztisztviselők gyermeki jogi képzésben vegyenek részt. Kanada például azt is sürgeti, hogy határozzák meg, az éves költségvetési döntések milyen hatással vannak az összes gyermekre, illetve bizonyos gyermekcsoportokra. Magyarország 2007-ben a GDP 22,7%-át fordította szociális védelmi kiadásokra. 2009-re nőtt a kiadások GDP-n belüli aránya (24,3%), 2011-re viszont a 2007-es szintre esett vissza (23%). 2010–2013 között nőtt a szegények vagy kirekesztettek aránya mind a gyerekek, mind a teljes népesség körében. 2013-ban a népesség 33,5%-a, a gyermekek 43%-a tartozott ebbe a csoportba (Ferge – Darvas 2014: 65-66).

A gyermeki jogok megerősítésének igényét támasztja alá egy korábbi, 2006-os felmérés is, mely szerint az emberek 75%-a nem tudja, hogyan gyakorolja a jogait úgy, hogy másokét tiszteletben tartsa. A kutatásból az is kiderül, hogy a szülők jobban tisztában vannak a gyermeki jogokkal, mint maguk a gyermekek (Canadian Coalition for the Rights of Children 2010:22). A Századvég Alapítvány 2014-es közvélemény-kutatása szerint a társadalom többségének fontos, hogy tisztában legyenek az alapvető jogi ismeretekkel. A legtöbben (52%) a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatban igényelnek tájékoztatást, 49% számára az ingatlan-

és gépjármű-ügyek intézéséhez lenne szükség pontosabb ismeretekre, több mint 40% jelölte meg a közigazgatási és bírósági ügyintézés területét. A mindennapokban a magánéleti, családi ügyekben (43%), illetve a munkaerőpiachoz kötődően (46%) használják legtöbbször a jogi ismereteket. A megkérdezett több mint 3000 ember szerint a leghatékonyabb módja a tájékoztatásnak a személyes információnyújtás, ezt követik az elektronikus jogi kiadványok, illetve a szakkönyvek.³

Megfogalmazódott, hogy nagyobb hangsúlyt kellene kapnia annak, hogy miként lehet a gyermekek és fiatalok segítőt bevonni a gyermekek nézeteinek tolmácsolásába a politikusok felé (Harper et al. 2010). Egy 2008-as kanadai, 9–18 évesek körében készült internetes felmérés⁴ arra hívja fel a figyelmet, hogy a részvétel biztosítása és a meghallgatásuk a legkevésbé érvényesülő területe a gyermeki jogoknak. Az alapvető ruházkodásról, élelemről, iskolába járásról a szülők többsége gondoskodik, ugyanakkor a védelem biztosítása ingatag: a szülők 27%-a védi meg a gyermekét a megfélemlítéstől, 38% gondoskodik arról, hogy a gyermek biztonságban legyen a szülő munkaidejében, 22% beszélget a gyermekével a kábítószerrekről (Canadian Coalition for the Rights of Children 2010: 23-24). Több kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekek és fiatalok azt szeretnék, ha a szolgáltatást nyújtók és a benne dolgozó szakemberek lehetőséget biztosítanának a döntésekbe való bevonódásra és a gyermekek önmagukért való felelősségvállalására érettségükhöz mérten. Ebben kulcsterület, hogy legyen választási lehetőségük a szolgáltatások igénybevétele terén, bevonják őket az ellátások tervezésébe, fejlesztésébe, kérjenek tőlük a minőségbiztosítás érdekében visszajelzést, kapjanak megfelelő tájékoztatást a jogaikról és az egyes ellátásokról, szolgáltatásokról. A gyermekvédelemből kilépőkkel kapcsolatban például problémát jelent, hogy a fiatalokat a kilépési folyamat megtervezésébe nem vonták be, nem kezelték őket partnerként. A fogyatékkal élő gyermekek esetében is kutatások igazolják, hogy az iskolai konzultációk nagy segítséget jelentenek számukra jogaik megértésében, ugyanakkor a szakemberek is inkább a fogyatékoságukat, mintsem a bennük rejlő képességeket látják. Egy másik kutatás például azt mutatja, hogy azokat a gyermekeket, akiket elbocsájtottak az iskolából, s ezáltal félbehagyták tanulmányaikat, egyáltalán nem kérdezték meg a fegyelmi tárgyalások során (idézi: Mainey et al. 2009: 20-22).

A gyermekek megértése és szociális környezetben való támogatása alapvetően két fő szempont érvényesítésén múlik:

- 1) A gyermekek holisztikus kezelésén, ami azt jelenti, hogy a kirekesztett gyermekeket (mint fogyatékkal élők, család nélkül felnővők) a többségi társadalomban élő gyermekekhez hasonlóan kezeljék, a velük foglalkozó szakemberek biztosítsák számukra a különböző programokon való részvételt, és hogy baráti kapcsolatokat ápolhassanak.
 - 2) A család szerepének felismerése a gyermek életében megkerülhetetlen – a gyermekek is látják, hogy milyen támogatásokra van szükség ahhoz, hogy a család egyben maradjon, illetve a szakellátás idején is fontos kíváncsi a vér szerinti családdal való kapcsolattartás. Mindez az ellátórendszer szintjén jelenti az integrált család és közösségi alapú ellátások felé való elmozdulást, hatékony szolgáltatási és gondozási csomagok biztosítását a gyermekek és szüleik számára (Mainey et al. 2009; European Commission Daphne Programme 2007; Volunteer Development Agency 2011). A gyermekvédelemben élő gyermekek esetében az is nagyon fontos, hogy az ellátás egyfajta terápiás közeget jelentsen, a gyermekek a szakemberek támogatása mellett megtanulják kezelni a stresszt, feldolgozni a traumáikat, kialakítani a helyes viselkedésformákat, érzelmileg is biztonságban lenni. Ehhez elengedhetetlen, hogy a szakemberek a gyermekek erősségeire koncentrálnak, ismerjék fel, hogy miben tehetségesek, és azon a területen támogassák is őket. A szakembereknek hinniük kell abban, hogy a gyermekek képesek kibontakoztatni tehetségüket, éppen ezért ezektől a tevékenységektől büntetési célból sem szabad őket megfosztani. A gyermekek felelősségvállalásának növelése és pozitív jövőképe stabil érzelmi állapotban alapozható meg, amelyben a szakembereké az elsődleges felelősség (Furnivall – Grant 2014).
- A participáció úgy is értelmezhető, mint a meghallgatás pedagógiája, amely biztosítja, hogy a gyermekek álláspontját, véleményét meghallgassák, ezzel garantálva annak a lehetőségét, hogy megértsék őket. A meghallgatás nemcsak a kíváncsi meghallgatást jelenti, hanem odafigyelést és jogot a véleményformálásra, vitára, a dolgok megkérdőjelezésére. A gyermekek kiszolgáltatott, rászoruló cso-

portként való kezelése csak azt erősíti, hogy megtadják tőlük a véleménynyilvánításhoz való jogot. Az, hogy a gyerekek érvényesíthetik-e gyermeki jogaikat, attól függ, hogy a felnőttek mennyire képesek odafigyelni a gyerekekre, a társadalomba mennyire van beágyazva a hallgatás pedagógiája mint szemlélet (Te One 2011). Magyarországon 2013-ban készült el az első civil jelentés, mely a 2006–2012 közötti időszakot tekinti át a gyermeki jogok érvényesülése terén. A civil jelentés széles körű összefogásra és partnerségre épült, melyben jelentős civil szervezetek, szakemberek, gyermekjogi szakértők vettek részt, továbbá a gyerekeket is megkérdezték írásos vagy rajzos formában azzal kapcsolatban, hogy a gyermeki jogokat hogyan látják. A jelentés számos problémára felhívja a jogok érvényesülése kapcsán a figyelmet. Az Egyezmény ismertsége kapcsán elmondható például, hogy az Eurobarometer 2008-as és 2009-es adatai alapján az EU-tagországok közül hazánkban ismerik a legkevésbé a gyermeki jogokat, és a 18 évnél fiatalabbaknak csak 60%-a tud arról, hogy öt különleges jogok illetik meg [Civil (Alternatív) jelentés 2013: 10].

A családból kiemelt gyermekek és fiatalok életében történt nagy változás és a támogatói háló elvesztése miatt mind az intézményes, mind a nevelőszülői ellátásban lévőknek szükségük van stabil, biztonságos otthonra, érdekképviseletre, tanulóyaikban való segítségnyújtásra, kiterjedt kapcsolatokra a kortársakkal, de ami a legfontosabb, egy stabil, gondoskodó, támogató felnőttre (LEARNNS é.n.). Éppen ezért több országban támogatott a rokonokhoz való kihelyezés a nevelőszülői ellátás helyett, bár egy kanadai kutatás ezzel kapcsolatban rávilágít arra, hogy a szakemberek szerint a rokonok ugyanolyan küzdelmeken mennek keresztül, mint a vér szerinti szülők, akiktől kiemelték a gyerekeket (Brisebois et al. 2013).

A gyermeki jogok érvényesítésének gyermekvédelmi színterei: hazai példák

2014. november 20-án, a gyermeki jogok világnapján került megrendezésre az Országos Gyermekvédelmi Konferencia, melynek célja a Gyermekjogi Egyezményről való megemlékezés volt, elfogadásának 25. évfordulója alkalmából. A FICE (Nevelőotthonok Nemzetközi Szövetsége Magyarországi Egyesülete) két fontos területen

járult hozzá a megemlékezéshez: a *Jó gyakorlatok a gyermekvédelemben* című pályázattal és a *Gyermekparlament* ülésének lebonyolításával.

A pályázat célja az volt, hogy a gyermekjóléti alapellátásban és a gyermekvédelmi szakellátásban kialakult és a tapasztalatok által igazolt leginnovatívabbnak minősülő eljárásokat összegyűjtsük és hosszabb távon szakmai körökben terjeszthetővé tegyük. A pályázat témája a Gyermeki jogok védelme és érvényesítése volt. Ezzel párhuzamosan ülésezett a XV. Gyermekparlament, ahol 40 gyermek és fiatal felnőtt vitatta meg, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban élők esetében mit jelent a sikeres társadalmi integráció. A Gyermekparlament az ülést követően beszámolt a konferencián részt vevő döntéshozóknak és szakembereknek, hogy milyen változtatásokra, segítő mechanizmusok beépítésére, szakmai programokra lenne szükség a gyermekek és fiatalok álláspontja és kívánalma szerint a sikeres társadalmi beilleszkedéshez.

A következőkben elsőként a *Jó gyakorlat a gyermekvédelemben* című pályázati kiírásra beérkezett programokat tipizáljuk abból a szempontból, hogy a gyermeki jogok védelme és érvényesítése miként jelenik meg a területi munkában, a gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás területén milyen újító kezdeményezések születtek, és ezek mentén milyen innovatív megoldások terjeszthetők szélesebb körben a gyermekvédelmi rendszer fejlesztése céljából.

Innovatív kezdeményezések a gyermekvédelemben

Az innovatív gyermekvédelmi megoldások, helyi szintű kezdeményezések gyűjtése és azok szélesebb szakmai közegben való terjesztése fontos eleme a gyermekvédelmi munka módszertani megalapozásának. Intézményi szinten a jó gyakorlatok képezik a módszertani építkezés elemi egységét (Domszky 2011: 10).

Összesen 19 pályázat érkezett be, ebből 3 a gyermekjóléti alapellátás területéről. Aktívak voltak a fővárosi intézmények, két szervezet pedig több pályázatot is benyújtott.

A jó gyakorlatokat abból a szempontból tipizáljuk, hogy azokban a gyermeki jogok védelme és érvényesítése milyen módon jelenik meg.⁵ A pályázó szervezetek a gyerekeket nem minden esetben elsődleges célcsoportként szólították meg,

azaz különbséget kell tennünk azok között a jó gyakorlatok között, amelyeknek közvetlen célcsoportját alkotják a gyerekek, illetve azok között, ahol a gyerekek jogai közvetett módon érvényesülnek, például a szakemberek munkája vagy a szülői bánásmódok megerősítése révén.

A pályázatoknak alapvetően négy nagyobb típusa különíthető el:

1. gyerekeket célzó programok
2. szülőket célzó programok
3. szakembereknek szóló programok
4. rendszerfejlesztést célzó programok.

A gyerekeket célzó programok további altípusokba rendezhetők,⁶ mint:

- a) gyermeki jogok oktatására épülő programok
- b) a gyerekek személyiségének, kompetenciáinak fejlesztésére, tudásuk növelésére irányuló programok
- c) társadalmi szemléletformálásra épülő programok.

A beküldött jó gyakorlatok közül 13 pályázat elsődleges célcsoportját a gyerekek adták.

A **gyermeki jogok oktatására** épülő programok (2 pályázat) különböző módon érték

el a gyerekeket, például jogi tábor keretében, ahol arra reflektáltak, hogy a javítóintézetben nevelkedők jellemzően nem ismerik az eljárás szereplőit, szakaszait és saját jogait. Ez esetben a fejlesztendő kompetenciák és célok a következők voltak:

„Felelősségvállalás, áldozati érzelmek megismerése, tudatosság, érdekképviselő erősítése, jogi ismeretek bővítése, kommunikációs szint növelése, prevenció, bűnisméltés csökkentése.” Egy másik ide sorolható jó gyakorlat keretében az együtt nevelkedő gyerekek megalkották saját alkotmányukat, amelyben a jogok és kötelességek rendszerét rögzítették, viselkedésmintákat adva a gyerekek és fiatalok számára. Az elfogadott szabályrendszer mindennapi alkalmazása során az alábbi fő célok kerültek megfogalmazásra: a gyerekek döntési helyzetekben legyenek képesek határozottak lenni, megnyilvánulásaikban jelenjenek meg a demokratikus attitűdök, megfelelő módon nyilvánítsanak véleményt, ismerjék fel saját és társaik értékeit, tartsák tiszteletben egymást, legyenek empatikusak. Az ebbe a típusba sorolt pályázatok kapcsán alapvető célként fogalmazódik meg a jogtudatos magatartások kialakításának támogatása.

1. táblázat

Pályázatok típusai a célcsoport és a megvalósított cél mentén

Gyermek mint közvetlen célcsoport		
Gyermeki jogok oktatására épülő programok	Gyerekek személyiségének, kompetenciáinak fejlesztésére, tudásuk növelésére irányuló programok	Társadalmi szemléletformálásra épülő programok
<ul style="list-style-type: none"> • jogi tábor • alkotmány készítése és alkalmazása 	<ul style="list-style-type: none"> • drogprevenció, egyéb tematikus programok • komplex életmódprogram • háztartási ismeretek átadását célzó program • tehetséggondozás • mentorálás • csapatépítés 	<ul style="list-style-type: none"> • széles társadalmi összefogással megvalósuló sportprogram/ célcsoport értékeinek bemutatása a társadalom előtt
Gyermek mint közvetett célcsoport		
Szülőket célzó programok	Szakembereknek szóló programok	Rendszerfejlesztést célzó programok
<ul style="list-style-type: none"> • szülői kompetenciákat fejlesztő program • szegénységet csökkentő program 	<ul style="list-style-type: none"> • tréningek • szakmai továbbképzések 	<ul style="list-style-type: none"> • minőségbiztosítási rendszer kiépítése a pedagógiai munkában • informatikai fejlesztés

A **gyermekek személyiségének, kompetenciáinak fejlesztésére, tudásuk növelésére** irányuló programok (9 pályázat) többféle módon jutottak el a gyerekekhez, és különböző formában jelenítették meg a gyermeki jogok érvényesítését. Voltak pályázatok, amelyek komplex módon, több téma-területet átfogóan igyekeztek a gyerekek és fiatalok tudásán vagy szemléletén változtatni. Példaként emelhetjük ki azt a programot, amelyben egy tematikus rendezvénysorozat keretében ismerkedhettek különböző témákkal, mint pl. drogfogyasztás, ártalomcsökkentés, testi-lelki egészség, civilitás, művészetek szerepe. Mindennek mottója a játszva tanulás volt. *„Az élmények segítségével megfelelő motiváció alakulhat ki az ismeretek befogadásához. A passzív befogadást felválthatja az örömteli megismerő tevékenység. Így az ismeretközlés és kompetenciafejlesztés egymást kézen fogva, játékosan jelenik meg és fejtheti ki várt hatását.”* Egy másik jó gyakorlat a felnőtté válást helyezte a középpontba, ahol a fiatalok a háztartási ismereteiket (mint mosás, főzés, takarítás, lakberendezés stb.) mélyíthették el rendszeres foglalkozások keretében. Kifejezetten az iskolai hátrányok leküzdését célozta az a pályázat, melynek keretében egy mentori rendszer került kidolgozásra és bevezetésre. Két szervezet a tehetséggondozást tartotta kiemelten fontosnak a gyermeki jogok érvényesítése terén. Még egy pályázatot érdemes ebben a kategóriában megemlíteni, amely olyan komplex pedagógiai rendszert, ún. életmódmódszert alakított ki, amely átfogja a gyermekotthonban élők életét, és gyógyító elemeket is tartalmaz. A szakmai program arra reflektál, hogy a szakellátásba kerülő gyermekek egyre későbbi életszakaszban, jellemzően pubertás korban kerülnek be a gyermekvédelmi intézményekbe, egyre több a speciális szükségletű ellátott, ehhez pedig komplex pedagógiai módszertanra van szükség a mindennapi működésben.

A **társadalmi szemléletformálásra** épülő programok altémába sorolt mindkét pályázat széles összefogáson alapul. Az egyik egy összművészeti találkozó, melynek keretében a műsor egyéni és zenekari darabokból, valamint színházi előadásokból tevődött össze, a résztvevők köre családban élő és gyermekvédelemben nevelkedett gyermekek egyaránt. *„A köztudatban általában az a kép él, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban lévők mind szerencsétlen sorsú, elesett, tehetetlen gyermekek (...). Azokra a gyerekekre kívánjuk felhívni a figyelmet,*

akik tehetségüknek köszönhetően, akár valamilyen fogvatékosságuk mellett egy művészeti ágban – zene, színjátás, képzőművészeti alkotás – jeleskednek.” Az altéma másik pályázata az I. Gyermekmaraton, melynek célja az akarakterő és a kitartás fejlesztése, a gyerekek jellemének formálása a sport révén, a helyes önértékelés kialakulása érdekében.

Hat pályázat esetében a gyermekek és fiatalok közvetett célcsoportként jelentek meg. A **szülőknek szóló** programok (2 pályázat) egyikét egy szakellátási, a másikat pedig egy alapellátási intézmény nyújtotta be. A gyermekotthoni pályázat a vér szerinti családdal való kapcsolat erősítését célozta, és a szülők gyermekgondozással, neveléssel kapcsolatos szülői kompetenciáit igyekezett fejleszteni. *„Több esetben tapasztaltuk, hogy a szülők minden erőfeszítése és jó szándéka ellenére is diszfunkcionál a család. Azt is tapasztaltuk, hogy egész egyszerűen a praktikus ismeretek hiánya az, ami gátolja a családot a család funkciójának megvalósulásában, illetve a szülői szerepek megjelenésében.”* A programban a gyerekek és a szülők együtt vettek részt. A másik pályázat az adott település lakosságának – ezen belül kiemelt célcsoport az 5–18 évesek köre – életminőségét kívánta javítani, célja a helyes életvezetés elsajátításának támogatása, a szegénység és hátrányos helyzet csökkentése, esélyegyenlőség biztosítása, testi-lelki-mentális egészségi állapot megőrzésének támogatása. *„Egész életet átölelő helyi szociális program, amely a gyermek születésétől, felnőtté válásával folytatva kihat időskoráig, az alapvető társadalmi értékek és normák preferálásával, útmutatás biztosításával.”*

A **szakembereknek szóló** programok (2 pályázat) alapvetően arra az igényre reflektálnak, hogy fontos a gyermeki jogok érdekérvényesítését képviselő szakemberek felkészítése, szakmai kompetenciájuk növelése, mentálhigiénés gondozása. Az egyik esetben egy komplex, helyi szintű képzési program került bevezetésre, mely a heti rendszerességgel felálló teamekből, esetfeldolgozásra épülő kiscsoportos munkából, évi egy alkalommal két-napos, külső helyszínre szervezett szakmai továbbképzésből, továbbá a szakember otthoni felkészülésére épülő, előadás formájában történő prezentációjából tevődik össze. A másik esetben egy tréning valósult meg az egyik javítóintézetben, melynek célja a *„konfliktusmegoldás, együttműködés, problémafeldolgozás, hitelesség, szakmai önismeret, egymás iránti bizalom, elfogadás, empátia, kreativitás”* szak-

mai támogatása. A tréning egynapos volt, külső helyszínen valósult meg 18-20 fő részvételével. Az intézmény dolgozói 6 csoportba rendeződve vettek részt a tréningen, majd a záró rendezvényen közösen vitathatták meg tapasztalataikat.

A **rendszerfejlesztést** célzó programok közé két pályázat sorolható. Az egyik pályázat esetében informatikai rendszerek kifejlesztésére került sor, melyek a gyermekvédelmi szakellátó intézmények működését képesek stabilabbá tenni szervezeti szinten. *„A szakmai munka jellegzetességei mellett az egyik legnagyobb terhet az adminisztráció, illetve az adminisztrált adatokkal, információkkal történő munkavégzés jelenti a kollégáknak.”* Éppen ezért olyan adminisztrációs felületeket fejlesztett a pályázó szervezet, amelyek képesek minimalizálni az információ rögzítéséhez szükséges időt, és a már egyszer rögzített információt hozzáférhetővé teszik. A fejlesztés eredménye, hogy a szoftver a gyermekotthonokban dolgozók mindennapi szükségleteihez igazodik, és a következő funkciókat szolgálja ki: csoportbeosztások tervezése, munkaidő-elszámolás, csoportnapló, étlaptervezés, statisztikai adatszolgáltatások. A pályázat másik része az életkezdés támogatását tűzte ki célul, és az utógondozói ellátásban részesülők foglalkoztatására épül, melynek keretében a szervezet különböző munkakörökben alkalmazza a fiatal felnőtteket, mint takarító, karbantartó, asztalos, villanyszerelő, pénzügyi, informatikai munkatárs. A másik rendszerfejlesztéssel kapcsolatos pályázat a gyermekvédelmi korrekciós pedagógiai folyamatokra vonatkoztatott minőségirányítási rendszer bevezetését és későbbi működtetését célozta. A program a következő modulokat tartalmazta: előkészítő tréning, adaptációs szakasz, utánkövetés, dokumentáció elkészítése, auditálás. A pályázó tapasztalata szerint a minőségbiztosítási rendszer kiépítése alatt a gyermekotthonban dolgozók problémamegoldó képessége fejlődött, javult a kiszámíthatóság, tervszerűség, és erősödött a csapatmunka is. A szakmai munka hatékonysága az intézményben objektíven mérhetővé vált, ezzel az ellátás színvonala nőtt.

Láthattuk, hogy a *Jó gyakorlat a gyermekvédelemben* pályázat keretében a különböző szervezetek többféle úton közelítettek a gyermeki jogok védelme és érvényesítése témakörhöz. Megjelent a gondoskodáshoz, ellátáshoz való jogok védelme mint a családi egység megőrzésének támogatása, az egészség, szociális biztonság, oktatás, szabadidő és

játéktevékenységek támogatása, széles körben megjelent az információhoz való hozzáférés biztosítása, és volt néhány pályázat, mely érintette a védelmi jogok kérdéskörét is, az erőszakról, kábítószerrel való visszaéléstől szembeni védelem témájának pályázati programba való beépítése révén.

A következőkben a participáció fontosságát ismertetjük, bemutatva a *Gyermekparlament* munkájának szerepét a gyermeki jogok érvényesítése terén.

Gyermekparlament a társadalmi integrációról

A Gyermekjogi Egyezmény 12. cikke értelmében minden gyermek számára biztosítani kell azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, és figyelemmel korára, érettségi fokára véleményét tekintetbe kell venni. *„A részvétel az a folyamat, amelynek a segítségével a fiatalok önbizalmat és önbecsülést szerezhetnek, készségeket és képességeket sajátíthatnak el, gyakorolhatnak”* (Hazai 2014:359). A participáció során a fiatal *kezdeményező*, hiszen felismeri, hogy egy adott probléma a saját és kortársai életét is érinti, többek nevében fogalmaz meg igényt, tesz megoldási javaslatot. A részvétel közéleti szerep (Hazai 2014).

A FICE 2001-ben szervezte meg az első gyermekparlamentet. Egy alkalommal kb. 40-70 15-20 év közötti ellátott vesz részt az ülésen. Mindannyian az ország különböző pontjain lévő gyermekotthonokból vagy nevelőszülői ellátásból érkeznek. Az eddigi üléseken számos téma került megvitatásra, például: gyermekotthoni élet nehézségei, a gondozásba vett testvérek külön történő elhelyezésének kérdése, homoszexualitás kezelése a gyermekotthonban, kiskorú anya és gyermeke együttes elhelyezése, zsebpénz felhasználása, otthonteremtési támogatás igénybe vétele (Hazai 2014). A XV. Gyermekparlament küldötteinek kiválasztása is a gyermekek által történt a gyermekönkormányzatokon keresztül. Ahol nem működik gyermekönkormányzat, ott szabadon választott eljárás keretében kerültek kiválasztásra a küldöttek. A parlamenti ülést minden esetben egy felkészítő előzi meg, hogy a küldöttek felkészülhessenek a témában, kialakíthassák közös álláspontjukat, és megfogalmazhassák kívánalmaikat.⁷ A gyermekparlament témája a sikeres társadalmi integráció elősegítése volt, mottója pedig: *„Saját jogunkon éljük teljes – elégedett és biztonságos – életünket.”*

A részt vevő fiatalok nagyon fontos témákat érintettek, és mind egyéni szinten, mind rendszerszinten megfogalmazták, hogy milyen változásokra lenne szükség, hogy társadalmi integrációjukat sikeresen meg tudják alapozni.

Egyéni – gyermeki szinten a következő főbb javaslatokat tették:

- szakellátó helyek megnyitása nyilvános programokkal a társadalom, környezet felé minél fiatalabb életkorban
- kortárs segítő rendszer kidolgozása, pozitív példák közvetítése az ellátottak felé
- intenzívebb bevonódás a gazdálkodásba és az önálló életvitelhez kapcsolódó tevékenységekbe
- önmaguk és helyzetük elfogadása, reális énkép kialakítása
- véleménynyilvánításhoz való jog aktív gyakorlása.

A környezet felé, a gyermekvédelmi rendszer fejlesztése érdekében pedig a legfontosabb javaslatok a következők:

- olyan programok, fórumok támogatása, ahol a társadalom a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek értékeit megismerheti (társadalmi érzékenyítés)
- oktatási részvétel támogatása, a tankötelezettségi korhatár visszaállítása 18 évre, sikeres nem nappali – érettségít vagy szakmát adó – tanulmányok esetén az utógondozói ellátás felső életkori határának megemlése, egyéni igényekhez igazítva
- hiteles szakemberek képzése, támogatása
- mentori rendszer támogatása
- sportolási és egyéb rekreációs lehetőségek támogatása
- érdekképviseltek hatékonyabb működtetése (gyermekönkormányzat, gyermekparlament) (Major 2014).

A társadalmi integráció sikeréhez számos fontos rendszerszintű fejlesztést fogalmaztak meg a küldöttek. Mint korábban is utaltunk rá, nagyon fontos, hogy a gyerekek erősségeire és tehetségére helyeződjön a hangsúly a gyermekvédelmi gondoskodásban. A sikeres példák bemutatása is nagyban hozzájárulhat a gyerekek és fiatalok motiválásához (Furnivall-Grant 2014; Rácz 2009). Több tanulmány hívja fel a mentori rendszer kiépítésének fontosságára a hangsúlyt, ahol egy stabil, pozitív

személy nyújt a felzárkóztatásban, iskolai előmenetelben, különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférésben segítséget. A kapcsolat alapja a bizalom. A mentor érzelmileg is képes stabilizálni a gyermeket, és támogatásával elvezetni őt egy független (támogató rendszer nélküli) élethez (LEARNS é.n.). Ennek az igényére reagáltak a Gyermekparlament résztvevői is. Felmerült a sikeres példák bemutatása mellett egy kortárs segítő hálózat kiépítése is a hiteles tájékoztatás érdekében különböző témákban, például a szenvedélybetegség kapcsán: „(...) az a tapasztalatom, hogy sokkal jobban elfogadják attól, aki olyan élethelyzetekben, egy olyan hiteles embertől, aki tényleg végigjárta ezt az egészséget és megcsinálta, mint egy olyan embertől, aki ült egy könyv előtt, megtanulta a tanfolyamokon, hogy ez micsoda, mit kell csinálni, mint egy olyan embertől, aki elmondja, hogy mit ne csináljatok.” „Mert én nem akarom meggyőzni őt arról, hogy ne drogozzon. Én elmondok neki tényeket, hogy nézd meg, mit értem el, aztán gondolkozz el rajta.”

Mind a nevelőszülői, mind az intézményes ellátásban kiemelten fontos a vér szerinti családdal való kapcsolattartás támogatása, az identitás megerősítése. A gyermekvédelemben élők közül sokan arról számolnak be, hogy nem tartoznak sehova, gyökértelesen érzik magukat. A gyermekvédelemben élő gyermekek és fiatalok többsége napi szinten találkozik a kirekesztéssel, diszkriminációval. Minden gyermekparlamenten elhangzott, hogy a gyerekek és fiatalok szégyellik, rejtegetik helyzetüket, szeretnék lebontani a körük épült, negatív társadalmi képekből megkövült falat (Rácz 2012; Hazai 2014). „Próbálkozunk, van egy kép, amit mindig magunk előtt tolunk, (...) így alaptól nincs önbizalmunk, mert érzelmileg sérültek vagyunk.”

A gyerekek és fiatalok az ellátás során sok esetben azt is sérelmezik, hogy a szűkebb-tágabb környezettől, barátaiktól, rokonaiktól, ezáltal kulturális hagyományaitól, örökségüktől elszakadnak, és a kapcsolatok ápolása is nehézségekbe ütközik. A gyerekek arról is beszámolnak, hogy a szakemberek nem tájékoztatják őket a gyermeki jogokról és arról, hogy a véleményüknek hogyan adhatnak hangot, számukra milyen fórumok biztosítottak. A gondozásból kikerülők esetében is nagyon szűkös szociális hálóról beszélhetünk, és valójában készségeikben (pénzkezelés, háztartás vezetése, munkakeresés)

sincsenek felkészülve a fiatalok, hogy önálló életet éljenek. Sokuk tapasztalata a rendszerben, hogy bántalmazták, elhanyagolják őket, maguk a szakemberek sem veszik komolyan az ellátottakat, továbbá, hogy bizonyos szolgáltatásokhoz (addiktológia, gyermekpszichiátria) nem tudnak hozzájutni, vagy csak hosszas várakozás, állapotromlás után. Kudarcaik az oktatási rendszerben is tetten érhetők, melyek a társadalmi integrációt nagyban megnehezítik. Nehéz helyzetben vannak a fogyatékkal élő gyermekek és fiatalok is, hiszen a többség nem fér hozzá megfelelő szolgáltatásokhoz, és mint célcsoport sokkal inkább kiszolgáltatottak⁸ (Canadian Coalition for the Rights of Children 2010; Rác 2012; Csurgó – Rác 2012).

Kutatások szerint a gyerekek arra vágyanak, hogy a szakemberek érzelmi és gyakorlati támogatást tudjanak nyújtani számukra. Hill (1999) összegezte, hogy a gyerekek milyen tulajdonságokat keresnek a dolgozóknál: mutassanak hajlandóságot a meghallgatásra, empátikusak és megbízhatók legyenek, intézkedjenek a gyerek ügyében, bizalmasan lehessen velük beszélni, tartásuk tiszteletben a gyereket, úgy tekintsen rájuk, mint teljes értékű személyekre. Ezzel szemben a rossz szakember nem hallgatja meg a gyereket, nem tartja be az ígéreteket, túl sok hatalma van a gyerek élete felett, nem osztja meg vele az információkat, nem veszi figyelembe a véleményét (idézi: Oliver 2010:4). A megfelelő szakembert tehát számos készség jellemzi: kommunikációs készség (ideértve a fogyatékkal élő gyerekekkel való kommunikációt); információmegosztás képessége az ún. 'tudnod kell' elv alapján, érzelmi szükségletek kielégítése, a gyerekek aktív bevonása a gyermekvédelmi folyamatokba, a gyerekek bevonásának segítése az ellátásukkal, gondozásukkal kapcsolatos döntésekbe (Children's Rights Director for England 2012). Ennek az igénye fogalmazódott meg a Gyermekparlamentben is, hogy legyen terük és lehetőségük a véleménynyilvánításra, az életükkel kapcsolatos döntésekbe való aktív bevonódásba.

A küldöttek kiemelték, hogy fontosnak tartják a szakemberek folyamatos képzését és a férfi munkavállalók nagyobb számban való bevonását a gyermekvédelembe. Nemzetközi tapasztalatok szerint a fiatalok szívesen részt vennének olyan szakembereknek szóló tréning-

eken, amelyeken közvetlenül kifejtethnék a szakembereknek azzal kapcsolatos álláspontjukat, hogy milyen típusú segítségre van szükségük (Children's Rights Director for England 2012). A nevelőszülőknél élő gyermekek azt is megfogalmazták, hogy kevesebb korlátozást szeretnének az ellátásban, illetve több segítséget a vér szerinti szülőkkel való kapcsolattartásban. A családba való visszakerülés esetén, ha mégsem működne a családi élet, azt szeretnék, ha ugyanahhoz a nevelőszülőhöz mehetnének vissza, valamint, hogy az ellátásból kilépve is legyen lehetőségük a befogadó családdal a kapcsolattartásra, igény szerint, eseti jelleggel kisebb támogatásra. Egy nevelőszülői ellátásról készített kutatás eredményei szerint⁹ a gyerekek számára fontos lenne, ha a nevelőszülők jobban éreztetnék, hogy a gondozottak is teljes értékűek a családban, több támogatást kapnának a külső programokhoz (például ottalvás a barátoknál, kirándulásokon való részvétel, esti kimaradás), valamint hasonló vallású és etnikai hátterű családhoz kerülhetnének (Children's Rights Director for England 2012).

A XV. Gyermekparlamenten is megerősítést nyert, hogy szükséges lenne a sport és egyéb szabadidős, rekreációs tevékenységek nagyobb mértékű támogatására. Ezzel kapcsolatban elhangzott az is, hogy ne lehessen büntetési célból ezeket a tevékenységeket korlátozni: „(...) a sporttól való eltiltás ne lehessen büntetés. Hogyha valaki a szabadidejét szeretné így eltölteni, vagy valami nem működik épp úgy az életében, utána ne azzal büntessék, akkor emiatt ne tiltsák el a sporttól, mert azt mondják, hogy a tanulmányi eredményei nem jók.”

A küldöttek utaltak arra is, hogy az ország különböző területein és az egyes ellátások (intézményes kontra nevelőszülői ellátás) viszonylatában nem egységes az ellátás és támogatás mértéke és színvonala. Rác (2012) kutatása a nagykorúak támogatási rendszere kapcsán találta azt, hogy a szakmai támogatás diskrecionális, mivel sok esetben a gyermekvédelmi szakemberek megítélésétől függ, hogy a fiatal felnőtt milyen típusú segítségre érdemes. Továbbá implicit szelekció érvényesül, hiszen a fiatal felnőttek nem rendelkeznek arra vonatkozóan információval, hogy milyen támogatásokban részesülhetnek.

Összegzés

Ahogy a XV. Gyermekparlamenti ülés is mutatta, a gyerekek és fiatalok nagyon határozott véleményt tudnak megfogalmazni a kapott ellátásokról és szolgáltatásokról. Helyzetüket világosan látják, és arra is nagyon pontosan tudnak reflektálni, hogy milyen egyéni és rendszerszintű változtatásokra van szükség, hogy sikeresen tudjanak integrálódni a társadalomba. A gyerekek és fiatalok nézőpontja nagyban segíti a nevelési folyamatok megértését, és azt demonstrálja, hogy a fiatalok nem feltétlenül gondolják azt, amit a felnőttek. A gyerekek véleményt tudnak nyilvánítani az életükről és a szüleik, gondozóik viselkedéséről, a dolgokhoz való hozzáállásukról és érzéseikről. Üzenetük a felnőtt társadalom felé jogaik gyakorlása érdekében így szól: „*Hallgassatok meg minket, nézzétek meg, hogy szükségünk van-e valamire, segítsétek a családunkkal való kapcsolattartást, biztosságot nekünk biztosságot, és emlékezzetek, hogy mi is emberek vagyunk*” (Oliver 2010:32). A küldöttek úgy érzik, ehhez annyit tehetnek hozzá, hogy elfogadják, „*ahogy a társadalom hat ránk, mi is úgy hatunk vissza a társadalomra (...) nekünk meg kell tanulnunk elfogadni a társadalmat is.*” A gyerekek és fiatalok többsége érti, hogy mit jelent a gondozás, nevelés, de szívesen fogadnának ezzel kapcsolatban felkészítést. Ez azért is nagyon fontos, mert a neveléssel kapcsolatos tapasztalataik hatással lesznek arra, hogy ők milyen szülők lesznek (Madge – Willmott 2007). A *Jó gyakorlatok a gyermekvédelemben* pályázat programjai pedig megerősítik, hogy elengedhetetlen a módszertani építkezés legalacsonyabb szintjén is a tudatos „*problémamegoldó, tapasztalatszerző, -egyeztető és szakmai szabályalkotó*” munka a gyermekvédelmi szakma fejlesztése érdekében. Ehhez az egyes szervezetek szintjén folyamatos megoldáskeresésre, önreflexióra van szükség (Domszky 2011: 2; 9). Mindehhez pedig nélkülözhetetlen az el látottak véleményének értő figyelemmel történő meghallgatása.

Irodalom

Children’s Rights Director for England (2012): Children’s viewsonfostering. <http://www.fosteringoutcomes.org/wp-content/uploads/REPORT-Childrens-Views-on-Fostering-2012.pdf> (Utolsó elérés: 2014.08.06.)

Brisebois, Kimberly - Kernsmith, D. Poco – Carcone, Idalski April (2013): The Relationship Between Caseworker Attitudes About Kinship Care and Removal Decisions *Journal of Family Social Work*,16:5. pp. 403-417.

Civil (alternatív) jelentés az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény Magyarországi végrehajtásáról 2006–2012 (2013). Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület

Civil jelentés a gyermekesélyekről (2012-2013) (2014). (szerk.: Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes) Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2012-2013.pdf (Utolsó elérés: 2014.12.16.)

Canadian Coalition for the Rights of Children (2010): Right in principle, right in practice. Implementation of the Convention on the Rights of the Child in Canada. Ottawa <http://rightsofchildren.ca/wp-content/uploads/CCRC-report-on-rights-of-children-in-Canada.pdf> (Utolsó elérés: 2014.08.06.)

Csurgó Bernadett – Rácz Andrea (2012): Fogytékossággal élő fiatal felnőttek életútjának alakulása a gyermekvédelem árnyékában. In *Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei* (szerk. Rácz Andrea) Budapest: Rubeus Egyesület pp. 53–76. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/24428_gyermek_es_ifjusagvedelmi_tanulmanyok_elso_kotet.pdf (Utolsó elérés: 2014.12.27.)

Domszky András (1999): Gyermek- és ifjúságvédelem (Jegyzet). Budapest: Államigazgatási Főiskola

Domszky András: A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. A módszertan mint változáskövetés. *Kapocs*, 2011/3. pp. 2–13.

Dr. Hazai Istvánné: A FICE szerepe a fiatalok jogainak gyakorlására és társadalmi aktivitásuk fokozására. In (szerk. Rácz Andrea) *JÓ SZÜLŐ-E AZ ÁLLAM? A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése.* (Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok könyvsorozat IV. kötet) pp. 357–370. Budapest: Rubeus Egyesület http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CP-nemzetkozi_2014_final.pdf (Utolsó elérés: 2014.12.28.)

Egyezmény a gyermek jogairól. (Elfogadta az ENSZ Közgyűlése New York-ban, 1989. november 20-án. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény)

Eurochild (2014): Mainstreaming children’s rights in EU legislation, policy and budget. Lessons from practice. Discussion paper, February 2014

European Commission Daphne Programme (2007): De-institutionalising and transforming children’s services. A guide to good practice. Birmingham: University of Birmingham

Furnivall, Judy - Grant, Edwina (2014): Trauma sensitive practice with children in care. Glasgow: Institute for Research and Innovation in Social Services.

Harper, Caroline – Jones, Nicola – Tincati, Carlotta (2010): Opportunities and challenges in promoting policy- and practice-relevant knowledge on childrights. Working Paper 318. London: Overseas Development Institute

Kirton, Derek (2009): Child Social Work Policy & Practice. London: SAGE Publications Ltd.

LEARNS (é.n.) Mentoring Children in Foster Care: Considerations and Partnership Strategies for Senior Corps Directors. Portland https://www.nationalserviceresources.gov/files/legacy/filemanager/download/learns/Mentoring_Children_in_Foster_Care_Final_Revised.pdf (Utolsó elérés: 2014.08.25.)

Madge, Nicola – Willmott, Natasha (2007): Children's views and experiences of parenting. York: Joseph Rowntree Foundation

Mainey, Amanda – Ellis, Anthony – Lewis, Jane (2009): Children's views of services. A rapid review. London: National Children's Bureau

Major Zsolt Balázs: Gyermekparlament – Mit is szeretnénk pontosan? Rendszerezünk gondolatainkat! Országos Gyermekvédelmi Konferencia, Budapest, 2014. november 20. (Gyermekparlamentari ülés prezentációja)

Oliver, Christine (2010): Children's views and experiences of their contact with social workers: A focused review of the evidence. Leeds: Children's Workforce Development Unit.

Országos Betegjogi, Ellátottjogi, Gyermekjogi és Dokumentációs Központ (2014): Általános gyermekjogi ismeretek szülőknek és szakembereknek. Budapest

Rácz Andrea: Gyermekvédelemből a felsőoktatásba – a felsőoktatási részvételt befolyásoló endogén és exogén tényezők. Kapocs 2009, VIII. évf. 4. szám, pp. 34–43.

Rácz Andrea (2012): *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer) igények*. Budapest, L'Harmattan.

Rácz Andrea (2013) Changing Minds and Policies in the Hungarian child protection system. In: Aktuálne dianie, perspektívy a vývojové trendy v sociálnej, edukačnej a zdravotníckej práci s marginalizovanými skupinami. (Ed. Rusnáková, M.) Ruzomberok: Verbum. pp. 282–292.

Robinson, Antoinette (2010): Children: heard but not listened to? An analysis of children's views in decisionmak in gender S6 of the care of children act 2004. University of Otago. <http://www.otago.ac.nz/law/research/journals/otago036312.pdf> (Utolsó elérés: 2014.08.25.)

Smith, Roger (2005): Values and Practice in Children's Services. Basingstoke: Palgrave Macmillan

Te One, Sarah (2011): Defining rights: Children's rights in theory and in practice. He Kupu The Word. pp. 41–57. <http://www.hekupu.ac.nz/Journal%20files/Issue1%20March%202011/Sarah%20Te%20One.pdf> (Utolsó elérés: 2014.12.17.)

Volunteer Development Agency (2011): Our duty to care. Principles of good practice for the protection of children & young people. Belfast: Volunteer Now.

Jegyzetek

- 1 Fox Harding elismeri, hogy vannak bizonytalanságok és átfedések a négy pozíció közt, de úgy véli, hogy az egyes modellek különböző irányokat képviselnek a gyermekekre irányuló politika és a gyakorlat terén.
- 2 Magyarország 1991-ben ratifikálta, és az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdette ki. Emellett az Alaptörvény is kimondja, hogy külön intézkedésekkel kell védeni a gyermekeket. A gyermeki jogok legszélesebb körét a Gyermekvédelmi törvény tartalmazza. (OBDK 2014)
- 3 <http://www.jogiforum.hu/hirek/32990> (Utolsó elérés: 2014.12.27.)
- 4 Minta elemszáma: 629 fő.
- 5 Fontos megjegyezni, hogy a pályázatokat több szempontból is lehet csoportosítani. A következőkben közölt részletek a pályázati programokból származnak, és anonim formában kerülnek megjelenítésre. (Megjegyzendő, hogy a Bíráló bizottság más szempontokat vett figyelembe a pályázatok értékelésekor.)
- 6 Az egyes altípusok nem különülnek el mereven egymástól, bizonyos átfedések a célok tekintetében megjelennek.
- 7 A gyermekparlamentari ülésekről a résztvevők és a lebonyolító szakemberek engedélyével hangfelvétel készült, a közölt részletek onnan származnak.
- 8 Egy kanadai kutatás eredményei szerint a fogyatékkal élők felülreprezentáltak a gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszerben és kétszer nagyobb valószínűséggel lesznek erőszak áldozatai. 55% nem fér hozzá alapvető szolgáltatásokhoz, a szülők pedig a gyermek ellátási igénye miatt rosszabb helyzetben vannak a munkaerőpiacon, aminek következménye, hogy rosszabb anyagi körülmények között élnek. (Canadian Coalition for the Rights of Children 2010: 76)
- 9 A nevelőszülői ellátás kapcsán személyesen és kérdőív segítségével 363 gyermeket és fiatalot kérdeztek meg, 60%-uk lány volt, 28%-uk 11 év alatti, 2%-uk pedig 18 év feletti.

Andrási Júlia – Ittész Gábor

Sikertelen örökbefogadások

Arányok és okok szakirodalmi adatok alapján

I. Bevezetés

Az örökbefogadás mint család pótló ellátás célja az, hogy olyan gyermekek tartós családban nevelkedését biztosítsa, akiknek vér szerinti szülei nem élnek, vagy őket nevelni nem képesek. Értelemszerűen az örökbefogadás során a felek szándéka, hogy az a vér szerinti szülő-gyermek kapcsolathoz hasonlóan élethosszig tartson: örökre szülővé fogadás és gyermekként fogadás történik. A valóság azonban néha felülírja az emberi szándékot. Bizonyos örökbefogadások nem állják ki az idő próbáját, és néhány hónap vagy akár több év elteltével különböző okok miatt a gyermek családban nevelkedése többé már nem lehetséges. Ezek a gyermekek a gyermekvédelem rendszerébe kerülnek vissza, és ezt követően igen keveseknek van esélye közülük arra, hogy egy új örökbefogadó család kész legyen megint befogadni őket. Gyermekvédelmi gondoskodásba kerülésük után többnyire gyermekotthonban vagy lakásotthonban kell élniük, mert csak töredéküknek van arra esélye, hogy egy nevelőcsalád vállalja nevelésüket. Idősebb életkoruk és nagyon gyakran előforduló pszichés és magatartási problémáik miatt ez nagyon keveseknek adatik meg.

Sikertelen örökbefogadások mindenhol a világban előfordulnak. Némely országokban az örökbefogadás jogi felbontása nem lehetséges (ez a helyzet például Olaszországban vagy Norvégiában), de ezekben az országokban is előfordul az, hogy korábban örökbefogadott gyermekeknek különböző okok miatt el kell hagyniuk örökbefogadó családjukat, és a gyermekvédelem rendszerében kell élniük ezt követően.

Mindezek miatt fontos, hogy megvizsgáljuk az örökbefogadásokat veszélyeztető rizikótényezőket és egy-két olyan faktort, amelyek segíthetnek az örökbefogadások stabilitásának megőrzésében. Az országok jogi szabályozása eltérő lehet, azonban találhatunk olyan egyetemes tanulságokat, amelyek a világ bármely részében levonhatók.

Célom, hogy bemutassam az egyes kutatások tapasztalatait, és megvizsgáljam, milyen rizikótényezőnek lehet hatása a gyerekek örökbefogadásból bekerülési arányaira. A vizsgált cikkek egy kivétellel az Amerikai Egyesült Államokban készült kutatások, itt már az 1970-es évektől kezdve vizsgálták és igen széles körűen feldolgozták ezt a kérdéskört. Egy kanadai tanulmány került még elemzésre.

Érdeklődésem középpontjában az állt, hogy meg lehet-e valahogyan előzni a kudarcokat, és e tekintetben lehet-e tanulni más országok szabályozásából, örökbefogadási gyakorlatából? Esetleg lehetnek-e olyan megelőzhetetlen és kivédhetetlen tényezők, amelyekkel az örökbefogadások esetén mindenképpen számolnunk kell?

A területet érintő lényeges kutatás korábban nem született, és a rizikótényezők feltárása eddig nem történt meg Magyarországon, hazai szakirodalom elemzésére így nem volt lehetőségünk. Az amerikai szakirodalom pedig azért került ennyire cikkünk fókuszába, mert legtágabban és legmélyrehatóbban itt történt meg az okok feltárása, igen sokrétű – és ezért sokszor igen nehezen összehasonlítható – kutatási adatokkal. Elvértve talákoztunk angol, spanyol, illetve kanadai szakirodalommal. Magyar tanulmányok is születtek, amelyek fókuszba helyezik az örökbe fogadó családok pszichés specialitásait, egyedi jellemzőit, nehézségeit, és vizsgálják az örökbe fogadó szülők pluszfeladatait a vér szerinti szülőkhöz képest, de szorosan az örökbefogadás rizikótényezőit vizsgáló kutatásra eddig hazánkban nem került sor.

Tanulmányom első felében (II-III. pont) az amerikai szabályozás lényeges pontjait ismertettem, a másodikban (IV-VI. pont) pedig a területen lényeges kutatásokat elemzem a kudarcok arányaira és a rizikótényezőkre tekintettel.

II. Jogi szabályozás az Amerikai Egyesült Államokban

1. Az Amerikai Egyesült Államok örökbefogadásokra vonatkozó szabályozása

Minden állam másképp szabályozza az örökbefogadás feltételeit, azt, hogy ki lehet örökbefogadó, és kit lehet örökbe fogadni. Házaspár és egyedülálló személy is fogadhat örökbe. Akit erre feljogosítottak, örökbe fogadó lehet, illetve házastársának gyermekét is örökbe fogadhatja. Bizonyos államokban egyes feltételek teljesülése esetén a házasságban élő kérelmező egyedül is örökbe fogadhat. Az örökbe fogadni szándékozó minimum életkora is a legtöbb állam jogszabályai szerint meghatározott (18-35 év között változik ez az életkor), de egyes államok kivételes szabályként azt is megengedik, hogy kiskorú is örökbe fogadjon, például amikor házastársa, a másik örökbe fogadni szándékozó személy nagykorú. Kivételes szabályként egyes államokban nagykorú személyt is örökbe lehet fogadni. Némely államok ezen felül minimális életkori különbséget is megállapítanak az örökbe fogadni szándékozó és az örökbe fogadható gyermek között, ez az adott szabályozástól függően 10-15 év közé esik. Az egyes államok szinte kivétel nélkül megkövetelik a potenciális örökbefogadótól, hogy az adott államban szokásos tartózkodási hellyel rendelkezzen, abban azonban már különbségek mutatkoznak, hogy ennek mióta kell fennállnia (az egyes államok szabályozásától függően 60 naptól egy évig). Örökbe fogadható az les, akinek örökbefogadásához vér szerinti szülője vagy gyámja hozzájárul. A legtöbb állam megengedi a független örökbefogadásokat is, de néhány kiköti, hogy csak ügynökség részvételével lehetséges az örökbefogadások lebonyolítása.¹

Minden potenciális örökbefogadóról környezettanulmányt kell készíteni, mielőtt gyermeket helyeznek a családjába, ez alól csak a rokoni örökbefogadások képeznek kivételt. A szövetségi szabályozás nem határozza meg azt az időtartamot, ameddig az örökbe fogadandó kiskorút az örökbe fogadni szándékozó szülőknek a családjukban kell nevelniük az örökbefogadást megelőzően, ez is az egyes államok döntési jogköre. A gondozási idő a különböző államok szabályozásán múlik. Néhány államban ez nagyon gyors folyamat lehet (Washington államban például hatvan napon belül

megtörténhet²), legtöbb államban fél év (például Ohio-ban és Illinois-ban is), de ennél hosszabb is előfordulhat. Legtöbbször a gondozási idő meg is hosszabbítható szükség esetén. Ebben az időszakban egy örökbefogadási szociális munkás felügyeli az örökbefogadás alakulását. Ha az örökbefogadó szülők ebben az időintervallumban úgy döntenek, hogy a kiskorút örökbefogadási szándékkal nem kívánják tovább nevelni, akkor bármikor kérhetik a gyermek kiemelését a családjukból. Ehhez külön jogi aktus nem szükséges, a gyermeket a döntésük alapján máshol helyezik el. Ez az időtartam szolgál arra, hogy a szülők és a szakemberek felmérjék, hogy a gyermek hogyan illeszkedett be a családba, és van-e olyan kötődés a gyermek és a szülők között, amelyre alapozni lehet egy jövőbeli örökbefogadást. Ha a folyamat mindenki számára megfelelően alakul, akkor e próbaidőszak elteltével lehet a Kiskorúak Bíróságához fordulni az örökbefogadás engedélyezése érdekében.

Láthatjuk, hogy az örökbefogadás a különböző államok szabályozása értelmében igen sok ideig egyfajta függő állapotban lehet, egyes államokban a kötelező gondozási idő meglehetősen hosszúra nyúlhat. Kérdés, hogy ez a hosszabb ideig tartó próbaidőszak segíti-e az engedélyezés utáni nagyobb stabilitást, tehát az engedélyezés után valóban csekélyebb számú kikerüléssel találkozunk-e az örökbe fogadó családból. Erre azért nehéz válaszolni, mert az engedélyezés utáni kikerülést nagyon kevés kutatás vizsgálta, és adatvédelmi okok miatt jelentős adathiánnyal kell számolni, amelyeket a későbbiekben még ismertetek.

2. Az örökbefogadások megszakítására és felbontására vonatkozó szabályok

Az Egyesült Államok szabályozása alapján, ha az örökbefogadást megelőző gondozási időszakban a gyermek az örökbefogadó család gondozásából kikerül, azt a szakirodalom az örökbefogadás megszakítása (*adoption disruption*) szakkifejezéssel illeti (Smith és Howard, 1991; Kadushin és Seidl, 1971; Valdez és McNamara, 1994; Festinger, 1986; Festinger, 1990). Örökbefogadás felbontásának (*adoption dissolution*) hívja a szakirodalom azt az esetet, amikor az örökbefogadás véglegesítése után döntenek úgy az örökbefogadó szülők, hogy a gyermeket nem kívánják tovább nevelni családjukban (Festinger, 2002; Bass, 1975). Erre legké-

sőbb öt évvel az örökbefogadás véglegesítése után van lehetőségük, még hozzá úgy, ha a Legfelsőbb Bírósághoz fordulnak kérelemmel, hogy helyezze hatályon kívül az örökbefogadás véglegesítéséről szóló döntést. Ehhez az kell, hogy bizonyítani tudják az örökbefogadásban eljáró közvetítő szerv vagy ügynökség csalását vagy megtévesztését. Ha az öt év már eltelt, vagy megtévesztésre nem lehet hivatkozni, akkor az örökbefogadó szülő szülői felelőssége megmarad. Csak úgy, önszántából egy szülő nem hagyhatja el gyermekét, lehet ő akár örökbefogadott, akár vér szerinti. A szülőt ilyenkor büntetőjogi felelősségre lehet vonni és megfelelő intézkedéseket kell tennie a gyermek elhelyezésére egy nevelőszülői családban vagy gyermekotthonban. Kötelessége fizetni a gyermek elhelyezésének költségeit, illetve alapvetően mindent meg kell tennie, hogy gyermekét családjában nevelhesse. Ha speciális szükségletű gyermekről van szó, akkor esetében a speciális szükséglete miatt kapott havi járandóság emelt összegben igényelhető, hogy a gyermek ellátását családon kívüli ellátási formában lehessen biztosítani (Donley, 1978; Festinger, 2002). Kiemelésre pedig súlyos esetben akkor kerülhet sor, ha a szülő elhanyagolta vagy bántalmazta gyermekét, de e tekintetben is ugyanolyan szabályok vonatkoznak a vér szerinti és az örökbe fogadott gyermekekre. A szülői felelősség ilyenkor is megmarad.

A legtöbb állam joga szerint lehetőség van a szülői felelősség átengedésére az adott államon belül egy másik örökbe fogadó család számára, ha az eredeti örökbe fogadó család talál egy másik családot, amely nyitott arra, hogy a gyermeket nála helyezték el. Ehhez természetesen az új családnak is meg kell felelnie az adott állam örökbefogadással kapcsolatos feltételeinek. Ezen kívül más államba is helyezhetik új örökbe fogadni szándékozókhoz a gyermeket. Ha a kiskorút magánúton vagy civil szervezet segítségével egy másik államban helyezik el, ezt a megállapodást egy olyan szövetségi jogszabály szabályozza, amelyet mind az ötven állam aláírt.³

3. Változások az elmúlt évtizedekben az Amerikai Egyesült Államokban

Az Amerikai Egyesült Államokban az 1970-es évektől kezdve erőteljes növekedés volt az állami gondoskodásba került gyermekek számában, ezért

számos állami intézkedés történt, amely az örökbe fogadás népszerűsítését tűzte ki céljaul.

Az 1978-as „Gyermekbántalmazás megelőzéséről és kezeléséről, illetve az örökbefogadás reformjáról” (Child Abuse Prevention and Treatment and Adoption Reform Act) elnevezésű szövetségi törvény tette meg az első lépéseket ebbe az irányba. Már a preambulumban leszögezte fő célját, hogy: „segítséget nyújtson azon gyermekek számára örökbe fogadó családba kerülni, akik az örökbefogadás előnyeit élvezhetnék.”⁴ Ez a törvény elsőként beszél arról, miként lehetne elősegíteni, hogy az iskoláskorú, hátrányokkal küzdő és gyermekvédelemben élő gyermekek örökbefogadó családokra találhassanak, ha vannak olyanok, akik a befogadásukra nyitottak. Azoknak az akadályoknak a lebontására született tehát e jogszabály, amelyek az örökbefogadások útjában állnak. A gyermekek jogainak védelme érdekében minőségi standardok felállítását és szabványok kidolgozását tűzte ki céljaul az örökbefogadási szolgáltatásokra vonatkozóan: a gyermek kihelyezését megelőzően, annak folyamán és azt követően. Emellett egy olyan központi adatbázis létrehozására törekszik, amelynek segítségével a speciális szükségletű örökbe fogadható kiskorúak és az ő örökbefogadásukra nyitott örökbe fogadó szülők egymásra találhatnak.⁵

Az „Örökbefogadást segítő és gyermekjóléti törvény” (Adoption Assistance and Child Welfare Act) egy újabb szövetségi szintű jogszabály, amely 1980-ban lépett életbe, és amely szintén a nevelésben élő gyermekek helyzetének segítésére és az általuk ott eltöltött időtartamra koncentrált. Elsősorban a gyermek saját családjában nevelkedését és kiemelésének megelőzését tartotta céljának, de ha ez nem lehetséges, akkor örökbefogadását vagy gyámságát és nevelőcsaládban elhelyezését (ebben a sorrendben), annak megfelelően, amilyen állandóságot az egyes elhelyezési formák biztosítottak a kiskorúak számára. Minél több kiskorú számára kívánta biztosítani az örökbefogadás lehetőségét, akiknek a vér szerinti családban való nevelkedése már nem volt lehetséges. Ennek érdekében a nevelőszülőkhöz hasonlóan némely örökbefogadók is örökbefogadási segélyben részesülhettek bizonyos feltételek fennállása esetén. Az egyik fontos feltétel az, hogy az örökbe fogadott (vagy örökbefogadási céllal a család által gondozott) gyermek speciális szükség-

letű legyen. Ezt etnikai háttere, kora, kisebbségi származása alapozta meg, vagy az, ha többes testvérsor egyik tagja, illetve ha egészségügyi, mentális vagy emocionális hátrányokkal küszködik.⁶ Ezt elősegítendő az államok számára előírták, hogy anyagilag is támogassák ezeket az örökbefogadásokat, és az állami támogatás részeként erre a célra szövetségi forrásokat is biztosítottak a családok számára. Ezek a segélyek maximum a gyermek 18 éves koráig jártak, illetve fizikai vagy mentális betegség esetén maximum 21 éves koráig. Ezen intézkedés célja is a speciális szükségletű gyerekek örökbefogadásának elősegítése volt, és az, hogy csökkentse azt az időt, amit a gyerekeknek gyermekvédelmi gondoskodásban kell eltölteniük. Minden gyermek számára állandóságot biztosító, hosszú távú tervet dolgoztak ki, és azoknak a kiskorúaknak, akik ésszerű időn belül nem térhetnek haza vér szerinti családjaikhoz, állandóságot biztosító örökbe fogadó otthonokat igyekeztek találni.⁷ Sok gyermek számára az örökbefogadás jelentette az igazi, végleges családpótló ellátást.

Az 1980-as években az előtérbe helyezett örökbefogadási eljárások ellenére az évtized végére mégis nőtt a rendszerbe kerülő gyermekek száma, főleg annak köszönhetően, hogy egyre több és több drogfüggő szülő gyermekét emelték ki a vér szerinti családból, és nyújtottak számukra valamilyen családpótló ellátást.

1997-ben az „Örökbefogadás és biztonságos családok törvénye” (Adoption and Safe Families Act) elnevezésű szövetségi törvény váltotta fel az „Örökbefogadást segítő és gyermekjóléti törvényt”. Az örökbe fogadhatóvá nyilvánítás szabályai tekintetében a vér szerinti szülők számára szűkebb időhatárokat szabott, és egyes esetekben lehetővé tette a szülői jogok megvonását, illetve a gyermek örökbefogadásának mielőbbi elősegítését.⁸ Kötelezővé tette a gondoskodásban élő gyermekek számára többféle lehetséges hosszú távú terv kidolgozását, és az államok számára anyagi ösztönzőket épített be, hogy örökbefogadási arányaikat javítsák. Az Örökbefogadási Bónusz Program, amely ezzel a törvénnyel indult útjának, anyagi és politikai ösztönzőket biztosított az államok számára az örökbefogadások számának növelésére.⁹ Ez volt a közvetlen oka, hogy a törvényt közvetlenül megelőző és követő időszakban óriási mértékben megnőtt az örökbefogadások száma. Ez persze különbözőképpen hatott különböző államokban és nagyvárosok-

ban. New York városban például az 1990-es 1212 engedélyezett örökbefogadáshoz képest 1999-ben 3735 örökbefogadás történt, de ez a szám 2002-re 2777-re csökkent.¹⁰

A következő jogszabály ebben a sorban az „Örökbefogadást elősegítő törvény” (Adoption Promotion Act). Ez a jogszabály megállapítja, hogy 1997 és 2002 között a gyermekek örökbefogadása 64%-kal nőtt, ezen belül pedig 3%-kal emelkedett a speciális szükségletű kiskorúaké, azonban még mindig rengeteg gyermek vár a rendszerben örökbefogadásra. 542 ezerre teszi a gyermekvédelemben élő kiskorúak számát, és közülük 126 ezer, aki örökbefogadásra vár. Az adatok alapján 50%-uk 9 éven felüli, ezért külön figyelemmel kell lenni az ő örökbefogadásuk előmozdítására. Újra érvénybe lépteti ezért az Örökbefogadási Bónusz Programot, melynek célja az örökbefogadások számának további emelése és gyorsításuk, az 1997-es Örökbefogadás és Biztonságos Családok Törvény szellemének megfelelően.¹¹

Az utolsó jogszabály az örökbefogadások elősegítésére a 2008-as „A Nevelésbe Vétel Kapcsolatai a Sikeres és Növekvő Számú Örökbefogadásokkal” (Fostering Connections to Success and Increasing Adoptions Act) szövetségi törvény, amely továbbra is célként tűzi ki a speciális szükségletű és különösen az idősebb gyermekek örökbefogadásának elősegítését, és ennek érdekében megemeli az Örökbefogadási Bónusz Program által adható összegeket az ilyen gyermekeket örökbe fogadó családok számára.

A gyermekvédelmi szakemberek a jogszabályi változásokkal párhuzamosan egyre erőteljesebb aggodalmukat és félelmeiket fejezik ki a sikertelen örökbefogadásokkal kapcsolatban. A gyermekek felgyorsított és sokkal magasabb örökbefogadási arányai – párhuzamosan azzal a tendenciával, hogy a korábban örökbe adhatatlannak nyilvánított gyermekek nagy tömegének is örökbe fogadó családokat kerestek – sok szakember szerint nem vezethet máshoz, mint a kudarcos kihelyezések és örökbefogadások sokkal nagyobb számához. A szakemberek aggodalmai eleinte a speciális szükségletű gyermekekről szóltak, akiket korábban örökbe adhatatlannak nyilvánítottak, és akik a jogszabályi változásokkal és az ezekhez kapcsolódó politikák változásával lehetőséget kaptak arra, hogy ők is örökbe fogadó családba kerülhessenek. Később az aggodalmak inkább a magas örökbefoga-

dási arányokról szoltak, valamint a megfelelően elő nem készített és felgyorsított örökbefogadási eljárásokról (Festinger, 2002). E tényezők sok szakemberben aggodalmat ébresztettek az örökbefogadások sikerességére vonatkozóan, és ráirányították a figyelmet azokra az okokra és tényezőkre, amelyek az örökbefogadások sikerességét befolyásolhatják. A szakemberek félelmei érthetőek, akár az örökbefogadás engedélyezése előtt, akár utána kerül ki a gyermek a családból, ez mindenki számára fájdalmas élethelyzet: az örökbe fogadható vagy már örökbe fogadott gyermek számára ugyanúgy, mint az örökbe fogadó szülő vagy az örökbefogadásban eljáró szociális munkás és örökbefogadási ügynökség részére.

Coakley és Berrick szakirodalmi áttekinthető tanulmányában arról ír, hogy az 1990-es évek elejétől a különböző kutatások szerint az örökbefogadások megszakítási (*adoption disruption*) arányai többségében 6-11% közé tehetőek (Coakley és Berrick, 2007). Újabb statisztikák sajnos ebben a tekintetben nem állnak rendelkezésre, az államokban erről adatgyűjtés nem folyik, így nehéz a különböző arányok összehasonlítása és hiteles adatok beszerzése. Ha az örökbefogadások felbontását (*adoption dissolution*) vizsgáljuk, még nehezebb helyzetben vagyunk, mert az örökbefogadás titkosságára tekintettel ennek engedélyezése után az adatokat titkosítják, és ha a későbbiekben mégis megnyitják az aktákat, az örökbefogadást új néven és azonosító számon tartják nyilván. Ha ezt a 6-11%-ot összehasonlítjuk az 1960-as években készült Kadushin és Seidl által készített kutatás eredményeivel, akkor az ottani 2,8%-os kudarcos arányhoz képest ez valóban emelkedő arányt jelent (Kadushin és Seidl, 1971). Összességében azonban kimondható, hogy a kudarcok aránya meredek emelkedést nem mutat az 1978-as, 1980-as és 1997-es törvények és az ezek nyomán megemelkedett örökbefogadási arányok alapján. Ezt erősíti Smith, Howard, Garnier és Ryan felmérése is 2006-ból, amely kifejezetten abból a célból készült, hogy megvizsgálja, az említett jogszabályok (különösen az 1997-es Örökbefogadások és biztonságos családok törvénye) hogyan hatottak a kudarcok arányaira. Ők kutatásuk alapján ki merik jelenteni: adataik nem mutatnak arra, hogy a törvény alapján megnövekedett örökbefogadási kihelyezések számai együtt járnának sikertelen kihelyezési aránynövekedéssel (Smith et. al., 2006).

III. Az örökbefogadásokra vonatkozó adatok

1. Az örökbefogadások megszakítási arányai (*adoption disruption*)

Nehéz egzakt választ találni arra, hogy milyen arányú az örökbefogadás véglegesítése előtt a családból kiemelésre kerülő gyerekek száma ahhoz képest, hogy hány kiskorúnak véglegesítik is végül az örökbefogadását. A kutatók eredményei ráadásul nehezen összehasonlíthatóak, hiszen különböző demográfiai adatokkal dolgoznak, és mást és mást értenek a kudarcos örökbefogadások fogalma alatt. A korábbiakban már utaltam rá, hogy egyes kutatók a megszakított örökbefogadások fogalma alá sorolják azt is, ha az örökbefogadás annak engedélyezése után lesz sikertelen.

Az örökbefogadásokról szóló szakirodalom alapján az újszülött korban örökbe fogadott gyermekek kudarcos örökbefogadásainak aránya csupán 1%, míg ez az idősebb korban örökbe fogadott gyermekeknél, testvérek örökbefogadása esetén vagy speciális szükségletű kiskorúak esetén sokkal nagyobb arányú is lehet. Az általam feldolgozott kutatások is változatos képet mutatnak e tekintetben.

Kadushin és Seidl 1971-ben publikált tanulmányában 1960 januárja és 1967 decembere közötti periódusban vizsgálta Wisconsin állam összes örökbefogadási céllal kihelyezett kiskorújának helyzetét. A nyolcéves időszakban összesen 2945 ilyen kihelyezés történt, és csupán 85 gyermeket kellett a családból kiemelni. Ez összesen 2,8%-os arányt jelent. Tekintettel arra, hogy némely családokba nem csak egy gyermek volt helyezve, ezért a kiemelésben mindössze 62 család volt érintett. Ez az örökbefogadási kihelyezések nagyarányú sikerességét mutatja. Lényeges azonban megjegyezni, hogy a kutatás még a nagy örökbefogadási jogszabályi változásokat megelőző időszakban készült, amikor a speciális szükségletű kiskorúak örökbe fogadó családba helyezése még nem volt jellemző (Kadushin és Seidl, 1971).

Egy másik kutatás, amelyet 1980 januárja és 1984 júniusa között folytattak 17 észak-kaliforniai és közép-kaliforniai megyében, és amely 926 hároméves kora fölött örökbefogadott gyermeket érintett, sokkal magasabb arányokról számolt be. Itt összességében a kudarcok aránya 10,2% volt, de ez ebben az esetben magában foglalta a megszakított és a felbontott örökbefogadásokat is (Barth et. al., 1988).

Festinger 1983 márciusában longitudinális vizsgálattal kezdte vizsgálni több mint 900 olyan gyermek helyzetét, akiket hatéves koruk felett fogadtak örökbe. Nagy többségük afrikai vagy latin származású volt. Az első év során 8,2%-a hiúsult meg a kihelyezéseknek, míg a második és harmadik évet is beleszámolva az arány 12-14% közé volt tehető. A kor itt is lényeges tényező, a 11 évesnél nagyobb gyermekeknél 16-19% közé volt tehető a kudarcok aránya, míg az ennél fiatalabbak esetében ez 8-11% közötti volt (Festinger, 1986).

Berry és Barth 1990-ben megjelent tanulmányában az előzőleg leírt nagymintából egy 99 fős, tinédzserkorban örökbe fogadott kisebb almintát kiválasztva vizsgálta, hogy az idősebb korban örökbefogadási szándékkal örökbe fogadó családokba helyezett gyerekek örökbefogadásai végül milyen arányban valósultak meg. A fiatalokat 12-17 éves korukban fogadták be a családok, átlagos életkoruk 13,9 év volt. Ebben a csoportban a kihelyezések megszakítása már sokkal magasabb arányú volt: 24,2% (Berry és Barth, 1990). Összességében elmondható, hogy a kamasz gyerekek kihelyezéséről szóló kutatások azok, amelyek sokkal magasabb gyermekvédelemben kerülési arányokról számolnak be, amely rámutat a gyerekek örökbefogadás-kori életkorának fontosságára.

Sandra C. Mendell 1990–1996 között az összes örökbefogadási céllal létrehozott kihelyezést vizsgálta a kanadai Manitoba tartományban. 771 örökbefogadásból 32 (4%) volt kudarcos, ezek mind megszakított örökbefogadások voltak. A gyerekek a legkülönbözőbb korcsoportba tartoztak: az újszülöttektől kezdve olyan, akár kisebb, akár idősebb nevelt gyermekekig, akiket nevelőszülei fogadtak örökbe. A hat év alatt különbözők voltak az arányok is, de alapvetően 1-8% között mozogtak az értékek (Mendell, 1998).

Utolsóként említendő ebben a körben egy, az 1997-es Örökbefogadás és biztonságos családok törvény hatályba lépése után született kutatás, amely már akkor készült, amikor a speciális szükségletű gyermekek – közöttük elsősorban az idősebb életkorúak – nagy számban kerültek örökbefogadó családokba. A kutatást 2006-ban publikálták, de az 1995 januárja és 2000 decembere közötti időszakban készült, és az összes gyermeket vizsgálta, akiket ebben az időszakban Illinois államban örökbefogadási céllal helyeztek el családokban. Összesen 15 947 gyermeket érintett ez a felmérés. A gyerekek 87%-át

fogadták örökbe a terveknek megfelelően, 9%-uknak az első elhelyezése sikertelen volt (de őket örökbefogadási szándékkal egy újabb család nevelte később) és 4% volt olyan, aki a gyermekvédelem rendszerében élt 2003. március 31-én, a felmérés időpontjában (Smith et. al., 2006).

2. Felbontott örökbefogadások arányai (adoption dissolution)

A legalább annyira fontos, de sokkal kevésbé feltárt területet érintő kutatások közül kiemelkedő jelentőségű Festinger 2002-ben publikált tanulmánya. Kutatásában az 1996 folyamán New York városban örökbe fogadott 3074 kiskorú helyzetét elemezte. A felmérés időpontja 2000 volt, tehát négy évvel az örökbefogadások engedélyezése után vizsgálta a családok helyzetét. Kizárta azokat a kiskorúakat, akiknek örökbe fogadó szülője meghalt, és véletlenszerűen választott ki egy kisebb mintát. 497 kiskorú helyzetét megvizsgálva úgy találta, hogy összességében véve az örökbe fogadott kiskorúak 3,3%-a került ki azóta örökbe fogadó családjából. Ez az örökbefogadások magas stabilitási arányát mutatja. Hozzáteszi azonban, hogy ez az adat semmiképpen sem indíthat minket idealizált kép kialakítására az örökbe fogadó családokról: ugyan az örökbe fogadott gyermek kiemeléseig nem jutottak el, de nagy volt azon családok száma, akik a kiégés szélén voltak a rengeteg elvárástól, amelyek az örökbefogadással nem teljesültek. Nagy számban nyilatkozták az örökbe fogadó szülők azt is, hogy igénybe vették volna az örökbefogadás utáni szolgáltatásokat, illetve ha lehetőségük volt ezekre, éltek is velük (Festinger 2002).

Bass 1975-ös tanulmányában hivatkozik egy korábban nem publikált kutatására, amelyet Mazurral közösen készítettek – ez szintén felbontott örökbefogadásokról szól. E kutatásuk alapján a sikertelenség legfontosabb tényezőjének a gyermekek életkorát látta: az örökbefogadási életkorral egyenesen arányosan nőtt a kudarcok száma is. A vizsgálat során Kalifornia San Francisco megyéjének 1972–1974 közötti örökbefogadásból visszakerült 53 kiskorújának helyzetét elemezték. 42 (79%) gyermek volt 2 éves kora fölött örökbefogadott, és 19 (35%) olyan, akik 9-12 év közöttiek voltak örökbefogadásuk időpontjában (Bass 1975).

IV. Az örökbefogadások stabilitását befolyásoló rizikótényezők

A következőkben azokat a rizikófaktorokat fogom vizsgálni, amelyek az elmúlt 50 év általam feldolgozott kutatásai alapján a gyermekek beilleszkedését és az örökbefogadások stabilitását veszélyeztetik. A kutatók általában három oldalról közelítik meg a kérdést. Elválasztják azokat az okokat, amelyek az örökbe fogadott gyermekek, az örökbe fogadó szülők és az örökbefogadásokat közvetítő szervezetek, ügynökségek oldaláról merülnek fel. Elemzésemben én is ezt a szisztémát követem.

1. Az örökbe fogadható gyermekek oldaláról fennálló tényezők

1.1. Testvérpárok-testvérsorok helyzete

Gyakran és több oldalról kutatott tényező, hogy testvérpárok vagy testvérsorok együttes örökbefogadásának van-e hatása a sikerességre, illetve felfogható-e rizikótényezőként? Segíthetik-e egymást a testvérek a beilleszkedés folyamatában, biztonságot jelentenek-e egymás számára, vagy inkább többletnehézséget, terhet a család számára?

Kadushin és Seidl többes elhelyezés („multiple placement”) néven emlegetik azt a variációt, amikor több testvér együttes elhelyezésére került sor egy örökbe fogadó családnál. Kutatásaik alapján ez igen lényeges rizikótényezőként jön számításba: míg az összes elhelyezésnek csupán 6%-a volt több gyermek együttes elhelyezése, a gyermekvédelmi rendszerbe visszakerült gyermekek fele olyan örökbe fogadó családban élt, ahol egyszerre több gyermeket gondoztak örökbefogadási céllal. Két vagy több gyermek együttes nevelése olyan terhet jelenthet egy család számára, akik egy gyermekkel talán még meg tudnának birkózni, hogy ez szélsőséges esetben akár a gyerekek elmozdításával végződhet. Egyetlen gyermek viselkedése is veszélyeztetheti testvérei helyzetét, ugyanis a testvérsorból az egyik gyermekkel összefüggő problémák megnövelik az összes testvér kiemelésének esélyét. A szerzők felhívják még egy fontos tényezőre a figyelmet: a testvérekkel elhelyezés és a kor összefüggést mutathat. Lehetséges, hogy sokszor nem is a többes elhelyezés jelentette a problémát, hanem a testvérekkel elhelyezett gyermekek idősebb életkora és az ebből adódó nehézségek. A vizsgált nyolc évben

a kudarcos örökbefogadásokban érintett gyermekek elhelyezési életkora átlagosan négy év volt, míg azoké, akiket testvéreikkel helyeztek el, hét (Kadushin és Seidl 1971). (Tudomásom ugyan nincs ilyenfajta kutatásról, de ennek ellenőrzése, azaz, hogy az életkor-e a perdöntő ezekben a kudarcos esetekben, avagy a gyermekek száma, az egy ikrek kihelyezését vizsgáló tanulmányban történhetne meg.)

Barth és munkatársai merőben más eredményről számolnak be: az általunk vizsgált összes eset (N = 1155) 66%-ában olyan gyermek volt érintett, akit egyedülként fogadtak örökbe, 34%-ukat pedig testvérükkel vagy testvéreikkel. A kudarcos esetek (N = 99) nem mutattak arra, hogy veszélyeztetettebbek lennének a testvéreikkel együtt elhelyezett gyerekek, azaz hogy a testvéreikkel együtt örökbe fogadott gyermekek örökbefogadásai nagyobb valószínűséggel lennének sikertelenek. Fontos ehhez megjegyezni, hogy főleg fiatalabb életkorú gyermekeket érintettek ezek a testvérekkel történő örökbefogadások, és olyanokat, akiknek nem volt korábban sikertelen örökbefogadási kihelyezésük. (Ez, amint majd látjuk, nagyon fontos rizikótényező lehet egyes kutatások szerint.) A 15 év feletti testvérpárok örökbefogadási kihelyezései inkább voltak azonban sikertelenek, mint az egyedül elhelyezett gyermekekéi, ez azonban szoros összefüggésben lehet a gyerekek magasabb életkorával is. Ha testvérpárokat gyermekes családokhoz helyeznek ki, az ő megállapításaik szerint ez mindenképpen nagyobb eséllyel vezet sikertelenséghez (28 a 268-ból, azaz közel 10%), mint amikor olyan családokhoz kerülnek kihelyezésre, ahol még nem élnek gyerekek (0 a 47-ből, azaz 0%). Szignifikanciaszinteket a kutatók nem tettek közzé. Csupán nyolc gyermek képezte a mintát, de érdemes megjegyezni, hogy a vizsgálatban minden kihelyezés sikeres volt, amelyben olyan testvérek voltak érintettek, akiknek korábban sikertelen kihelyezésük volt (Barth et. al., 1988).

Berry és Barth kamaszkorban kihelyezett fiatalok örökbefogadásait vizsgálva hasonló eredményekre jutottak. Azt állapították meg, hogy nincsen egyértelmű negatív hatása a kihelyezésekre annak, ha testvérekkel kerülnek a gyerekek a családba, sőt, az ő mintájukban a testvérekkel elhelyezett gyerekek örökbefogadásai kis mértékben sikeresebbek voltak (21% volt a kudarcok aránya az egyedüli gyermekek 25%-ával szemben). A kutatók nem tértek ki arra, hogy az eltérés szignifikánsnak tekinthető-e. Kudarcok azonban egyáltalán nem fordultak elő, ha volt nevelt vagy örökbefogadott

gyermek a családban (Berry és Barth, 1990). Tehát fontos különbség mutatkozik abban, hogy a családnak vér szerinti, nevelt vagy örökbefogadott gyermeke van-e. E kutatás szerint ez a státusz meghatározó abban, hogy milyen hatást gyakorol a családban élő gyermek az újonnan örökbefogadott kiskorú helyzetére.

Smith és munkatársainak kutatása 2006-ból egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a testvérrel elhelyezés nem rizikó-, hanem védőtényező az örökbefogadások stabilitására nézve. Ők azt a megállapítást tették, hogy minél nagyobb egy testvércsoport, annál kisebb az esélye a kudarcnak: míg az egyedül családba került gyermekek kihelyezései 12,6%-ban voltak kudarcosak, addig a négy vagy több testvérrel családba került gyermekek esetében ez az arány mindössze 2,5% volt (Smith et. al., 2006).

1.2. Korábbi sikertelen kihelyezések

Számos kutatás felhívja arra a figyelmet, hogy a kiskorú korábbi sikertelen örökbefogadási kihelyezése lényeges rizikótényezőként jön számításba. Egyrészt ez jelentheti azt, hogy a kiskorú beilleszkedése különböző okok miatt már korábban nehezített volt, illetve ha egy újabb kudarc és veszteség még a gyermek esetleges korábbi traumáihoz adódik, az még nehezebbé teheti a későbbi beilleszkedést. Ezek természetesen egymásra ható tényezők is. Nem meglepő tehát, hogy a gyermek korábbi kihelyezési sikertelenségét több kutató a legfontosabb rizikótényezők körébe sorolta.

Kadushin és Seidl is arra jutott, hogy a korábbi negatív élmény hatással lehet a későbbi kihelyezések sikerességére, mivel kutatásukban a kudarcos kihelyezések 39%-a már nem az első volt a gyermek életében. Ez az eredmény azonban nem volt szignifikáns (Kadushin és Seidl, 1971).

Barth és munkatársai is találtak összefüggést ebben a tekintetben: stabil örökbefogadásuk (N = 832) 95%-ában a gyermeknek nem volt korábbi sikertelen kihelyezése, de ez az arány csak 75% volt a kudarcos kihelyezések (N = 94) körében. Ez szignifikáns összefüggést mutatott: $p < 0,001$. Amikor az életkorral összefüggésben vizsgálták ezt a tényezőt, szintén összefüggésre bukkantak: a 12 év alatt már kudarcos kihelyezést elszenvedett gyerekek-nél 41% volt az újabb sikertelenül családba helyezettek aránya, míg az ilyen előélettel nem rendelkezőknél ez az arány 7% volt (Barth et. al., 1988).

1.3. A gyermek egészségügyi, magatartási, érzelmi problémái

Nagyon gyakran okoz gondot a gyerekek érzelmi és ezzel többnyire szorosan összefüggő magatartási problémája, amely igencsak próbára tudja tenni az örökbe fogadó szülőket és az örökbefogadás stabilitását. Ez a nehézség nem választható el a kiskorúak örökbefogadási életkorától, az ilyen jellegű problémák annál nagyobb eséllyel jelennek meg, minél nagyobb életkorú a gyermek a családba kerüléskor, hiszen ez szoros összefüggésben van a korai sérülésekkel és az addig elszenvedett traumákkal.

Kadushin és Seidl arra hívja fel a figyelmet, hogy korábban a gyerekek jobbra közvetlenül a születést követően lettek örökbe fogadhatók, ezzel szemben most egyre több olyan kiskorú van, akik bizonyos ideig vér szerinti családjukban nevelkedtek, és ott elhanyagolást, abúzust kellett elszenvedniük. Ez későbbi viselkedésükre hatással lehet: magatartászavart, érzelmi problémákat okozhat, amelyek veszélyeztető tényezők lehetnek az örökbefogadások sikerességére nézve (Kadushin és Seidl, 1971).

Festinger is fontos közreható okként nevezi meg a gyermek emocionális és viselkedési problémáit a megszakított örökbefogadásokról szóló tanulmányában, amelyben 897 hat év feletti életkorban elhelyezett gyerek örökbefogadási kihelyezését vizsgálta 1983-1984-ben New York városában (Festinger, 1986).

Barth és munkatársai kutatása alapján 5 olyan faktor van, amely szignifikáns különbséget mutat a sikeresen örökbefogadott gyermek és azon kiskorúak között, akiknek örökbefogadását megszakították vagy felbontották. A gyerekek kora, esetleges korábbi örökbefogadásaik vagy örökbefogadásra kihelyezéseik, nem nevelőszülő általi örökbefogadás, anya iskolai végzettsége mellett a gyermekek speciális problémái, így a pszichés, magatartási vagy egészségügyi gondok szintén releváns faktorként jelennek meg (Barth et. al., 1988).

Berry és Barth a kamaszkorban örökbefogadott gyerekek örökbefogadásait vizsgálva arra jutott, hogy a kudarcos örökbefogadási kihelyezéssel érintett fiatalok kétharmadának van valami speciális problémája, ami a sikeres örökbefogadási kihelyezéssel érintett kamaszoknak csak a 43%-ánál fordul elő ($p < 0,07$). Emocionális, viselkedési problémák, fejlődési lemaradások, egészségügyi problémák is kissé felülreprezentáltak voltak ebben a csoportban, ugyanakkor nem találtak olyan speciális problémát, amely kifejezetten csak erre a csoportra lett volna jellemző (Berry és Barth, 1990).

Smith és Howard sikeres és sikertelen kihelyezéseket vizsgáló összehasonlító tanulmánya szintén a releváns faktorok között említi a gyerekek problémáit, ezek között kifejezetten a magatartási problémákat. Szignifikánsnak ezek közül a szexuális acting out, a vandalizmus és a hazudozás bizonyult, mindhárom probléma esetén $p < 0,001$ (Smith és Howard, 1991).

1.4. A gyermek örökbefogadás-kori életkora

Erre vonatkozóan minden kutatásnak vannak adatai, és szinte kivétel nélkül arra a megállapításra jutottak, hogy az örökbefogadási életkor az egyik legfontosabb faktor az örökbefogadások sikerességére nézve. Egyértelmű összefüggés van az örökbefogadás-kori életkor és a megszakított és a felbontott örökbefogadások arányai között: minél idősebb a kiskorú a családba kerüléskor, annál kisebb eséllyel tud sikeresen integrálódni oda.

Kadushin and Seidl már korai kutatásában megmutatta ezt az összefüggést: három életkori csoportot képeztek (0–2 év, 2–6 év, 6 év feletti), és az idősebbek szignifikánsan felülreprezentáltak voltak a kudarcos csoportban. Megjegyzik azonban, hogy még az idősebbeknek is jó esélyük van a sikeres örökbefogadásra: a hat évesen vagy még idősebb életkorban örökbefogadott gyermekek 92%-ának a vizsgált 8 év alatt nem kellett elhagynia örökbefogadó családját (Kadushin és Seidl, 1971).

Festinger 1986-os kutatásában más oldalról közelíti meg a kérdést. A sikeresen örökbe fogadott gyermekeket hasonlította össze a sikertelen örökbefogadásokban érintett kiskorúakkal, és arra jutott, hogy az előző csoportba tartozók életkora szignifikánsan alacsonyabb az utóbbiakétól: 5,2 év a 9,3 évvel szemben (Festinger, 1986).

Barth és munkatársai szerint is az egyik legfontosabb tényezőnek a kor látszik a sikeresség tekintetében: a 3–5 év közötti életkorban 4,7%, a 6–8 év közöttieknél 10,4%, a 9–11 év közöttieknél 17,1%, a 12–14 év közöttieknél 22,4%, a 15–17 év közöttieknél pedig 26,1% lett kudarcos az örökbefogadási kihelyezések közül (Barth et. al., 1988).

Berry és Barth vizsgálata a sikertelenül örökbefogadásra kihelyezett tinédzserkorúaknál nem mutatott szignifikáns különbséget a fiatalok pontos életkorával összefüggésben. A tinédzserkorban örökbe fogadó családba helyezett fiataloknál tehát tulajdonképpen az már nem számít, hogy pontosan hány évesek. Ami meghatározó a vizsgálat alapján, az

a tizenéves kor és az érzelmi és magatartási problémák jelenléte (Berry és Barth, 1990).

Bass idézi korábban írt (és nem publikált) tanulmányát, amelyben 1972–1974 között 53 olyan gyermek helyzetét vizsgálta, akiknek örökbefogadását megszakították, s ugyancsak arra jutott, hogy az első és legfontosabb faktor ebben a gyermekek életkora. 42 gyerek (79%) idősebb volt 2 évesnél a kihelyezéskor, 19 (35%) pedig már 9–12 év közötti volt (Bass, 1975).

Festinger 2002-es New York-i kihelyezéseket vizsgáló tanulmánya ugyannerre a megállapításra jutott. Kutatásai alapján az egyéb feltételek változatlanul hagyása mellett minden betöltött évvel 6%-kal nő a kiskorúak örökbefogadási kihelyezésből gyermekvédelmi gondoskodásba kerülésének esélye (Festinger, 2002).

Ugyanő másik összefoglaló tanulmányában részletesen kitér az örökbefogadási életkor fontos összefüggéseire: ezek a gyermekek lehet, hogy több időt töltöttek vér szerinti családjukban, és az örökbefogadást egyfajta hűtlenségként élik meg, számos gondozási helyváltásuk pedig egyre nehezíti kötődésüket, beilleszkedésüket az új körülmények közé. Kötődési problémák, függetlenségi vágy és a szülők idealizálásától való megfosztásuk következményei egyszerre jelentkezhetnek náluk. Mindezek a faktorok igen nehezé tehetik alkalmazkodásukat egy új örökbe fogadó családdhoz (Festinger, 2005).

A gyerekek oldaláról tehát az örökbefogadás-kori életkoruk, korábbi sikertelen örökbefogadási kihelyezéseik, illetve érzelmi és magatartási problémáik azok a fő faktorok, amelyek az örökbefogadások stabilitását veszélyeztethetik.

2. Az örökbe fogadó szülők oldaláról fennálló tényezők

2.1. Az örökbe fogadó anya felsőfokú végzettsége és túlzott elvárások a gyermekkel szemben

A kutatók a szülők oldaláról is számos faktort vizsgáltak, amelyek a megszakított és felbontott örökbefogadások esetén rizikótényezőként jöhetnek számításba. Az eredmények igen ellentmondásosak, vannak azonban olyan tényezők, amelyek több kutatásban egyaránt felmerülnek, ezek elemzésére törekszem a továbbiakban.

Barth és munkatársai már korábban is említett, 1988-as kutatása 23 olyan faktort vizsgált meg, amely hatással lehet az örökbefogadások stabilitására. A szignifikánsnak bizonyuló öt faktor közül az egyik az örökbe-

fogadó anya magas – legalább főiskolai szintű – iskolai végzettsége ($p < 0,01$). Ugyanakkor a szülők kora, keresete, családi állapota, munkahelyi beosztása alapján nem voltak szignifikáns különbségek a stabil és a sikertelen örökbefogadási kihelyezések között (Barth et. al., 1988).

Rosenthal és munkatársai 1988-as kutatásukban 27 sikeres és 27 sikertelen kihelyezést hasonlítottak össze, és ők is fontos befolyásoló tényezőnek találták az anya magas iskolai végzettségét, de vizsgálatuk alapján az apa e jellemzője is releváns volt (Rosenthal et. al., 1988).

Berry és Barth a korábban már többször idézett tanulmányukban arra jutott, hogy a kamasz korú gyermekek örökbefogadásánál az örökbe fogadó anya iskolai végzettsége fontos rizikófaktor, ugyanis minél magasabb az iskolázottsága, annál nagyobb a

valószínűsége annak, hogy az örökbefogadás megszakításra kerül. Ha az anya középiskolai végzettséggel vagy ennél kevesebbel rendelkezik, akkor a sikertelenségi arány 18%-os, ha pár évet végzett főiskolán, akkor 20%, azonban ha ezt el is végezte, akkor 41%-os ($p < 0,08$). Ehhez az adathoz azonban hozzátartozik, hogy a felsőfokú végzettségűek inkább voltak hajlamosak érzelmileg problémás tinédzsereket örökbe fogadni. Ők összességében a minta 38%-át alkották, de az emocionális problémákkal küszködő gyermekek 59%-át fogadták örökbe ($p < 0,07$) (Berry és Barth, 1990). Ezzel az adattal kiegészítve nehéz megítélni, hogy valóban az anya magasabb iskolai végzettsége releváns-e tekintetben, vagy inkább a gyermekek problémáinak köszönhetőek a magasabb számok.

Kovács Péter

2.2. Másik gyermek a családban

Nagyon gyakran kutatott kérdéskör a másik gyermek jelenléte a családban, amely veszélyeztető és stabilizáló tényezőként is felmerül az örökbe fogadó családok életében. A másik gyermek lehet vér szerinti, örökbefogadott vagy nevelt is, érkezhettek a családba az aktuálisan veszélybe került örökbe fogadott gyermeket megelőzően, vele együtt, vagy az ő örökbefogadását követően. Számos különböző variáció létezik, és a kutatók megvizsgálva ezt a kérdéskört gyökeresen más és más következtetésekre jutnak. Van, aki egyértelműen védőtényezőnek tekint, ha másik gyermek van a családban, például a korábban született vagy örökbefogadott gyermekek esetén azért, mert a velük való nehézségek megedzik és felkészítik az örökbe fogadó szülőket arra, hogy milyen problémákkal és normatív krízisekkel kell számolni a gyermekek nevelése során. Más kutatások egyértelmű rizikótényezőnek tekintik a vér szerinti gyermekek születését, leginkább az örökbe fogadott gyermek és a vérszerinti gyermek összehasonlítása és a vér szerinti gyermek javára történő gyakori megkülönböztetések miatt tekintik ezt nagy veszélyforrásnak. A továbbiakban a legfontosabb következtetések kiemelésére kerül sor, a vér szerinti testvérek együttes örökbefogadásának kérdéskörét korábban már ismertettem.

Kadushin és Seidl kutatása alapján az örökbefogadás megszakítása gyakrabban előfordul, ha a családnak van már örökbe fogadott vagy vér szerinti gyermeke (Kadushin és Seidl, 1971). Erre a tényre a szerzők számos lehetséges magyarázatot adnak, amelyek gyakran érintik azt a problémát, hogy a korábban már gyermeknevelési tapasztalattal rendelkező szülők szülői képességeit a szociális munkások túlértékelhetik. Az örökbe fogadó szülők is gondolhatják úgy, hogy második vagy többedik gyermekre nincs olyan joguk, mint egy gyermektelen házaspárnak, és ezért speciális szükségletű (kisebbségi etnikumú, idősebb, beteg vagy testvérpár) gyermeket fogadnak örökbe, akinek nevelése aztán túl nagy terhet jelent a családnak.

Berry és Barth örökbefogadási céllal elhelyezett tinédzsereket vizsgáló tanulmánya egész másfajta eredményekre jutott különböző típusok esetén. Nem találtak olyan kudarcos esetet, ahol másik nevelt gyermek volt a családban ($p < 0,01$); 0-14% között mozgott ez az érték, ha volt másik örökbefogadott gyermek; 27%, ha másik függőben

lévő örökbefogadás volt éppen folyamatban; és 32%, ha vér szerinti gyerekek éltek a családban. A legkülönbözőbb számú gyerekek éltek a családban, 0-11-ig, átlagosan ketten, de számuk nem befolyásolta az adott örökbefogadás kimenetelét, hanem inkább az a tény, hogy voltak-e a családban más gyerekek vagy nem (Berry és Barth, 1990).

Barth egy későbbi tanulmányában úgy találta, hogy testvérek gyermektelen családba elhelyezése kifejezetten stabilnak bizonyul, ellentétben azzal, amikor egy gyermeket helyeznek már gyermeket nevelő családba: ezek az elhelyezések kifejezetten növelik a sikertelenség esélyét (Barth, 1999).

A szülők oldaláról két lényeges és sokat vizsgált tényezőt kiemelve elmondhatjuk, hogy míg az örökbe fogadó anya magas iskolai végzettsége több kutatás szerint veszélyeztető tényező, a családban az örökbefogadást megelőzően nevelkedő gyermekek vagy a később a családba érkező gyerekek örökbefogadásra gyakorolt hatását tekintve az egyes vizsgálatok egymással igen ellentmondó eredményekre jutnak.

V. Az örökbefogadások stabilitását befolyásoló védőtényezők

1. Nevelőszülői és rokoni örökbefogadások

Az örökbefogadások egy része úgy jön létre, hogy a gyermeket gondozó nevelőszülő eredeti szándéka nem az örökbefogadás, de amikor nevelt gyermeke örökbe fogadhatóvá válik, akkor ő az örökbefogadása mellett dönt. Ezek a külföldi szakirodalom szerint a jogi kockázattal bíró örökbefogadások („legal risk adoption”) körébe tartoznak, ahol a nevelésbe vételkor a nevelőszülő nem tudja, hogy a gyermek örökbefogadására lesz-e majd a jövőben lehetősége. Több vizsgálatban kitértek erre a kérdésre is, és a kutatók szinte egyöntetűen a nevelőszülő örökbefogadások nagyobb stabilitását emelik ki, tekintettel arra, hogy a gyermek és a nevelőszülő már hosszabb ideje ismerik egymást, nem idegenek egymás számára. Ugyanígy említi néhány kutatás a rokoni örökbefogadásokat, ahol a gyermeket és az örökbefogadót a régebbi ismeretségen túl rokoni és sokszor érzelmi szálak is összefűzik már az örökbefogadás létrejötté előtt.

Berry és Barth kamaszok megszakított örökbefogadásait vizsgáló kutatásából kiderül, a gyerekek nagy többségét nevelőszülő fogadta örökbe (74%). A nevelőszülő örökbefogadások stabilabbnak látszanak, ezeknek 19%-a lett kudarcos, szemben a nem nevelőszülőökkel, ahol ez az arány 39% ($p < 0,9$) (Berry és Barth, 1990).

Barth és munkatársai érdekes összefüggéseket találtak a nevelőszülő örökbefogadások tekintetében. Úgy találták, hogy fehér gyermekek esetében a nevelőszülő örökbefogadások 90%-ban sikeresek voltak, míg ez az arány egymást korábban nem ismerő örökbefogadók és örökbefogadottak esetében 81%. Kisebbségi (színesbőrű) gyermekek esetén ilyen különbség nem látszott, mindkét variációban 90% körüli sikerességet mértek. A nevelőszülő örökbefogadások stabilabbak a lányok esetében, de mindkét nem számára stabilabbak, mint az ismeretlenek általi örökbefogadások. Az alacsonyabb arány a nevelőszülő örökbefogadásoknál annak ellenére érvényes, hogy a gyerekek általában idősebbek, azonban nem jut érvényre a 12 évnél idősebb kiskorúak esetében, és azoknál a gyerekeknél, akiknek már volt korábban sikertelen örökbefogadási kihelyezése. Ezekben az esetekben a gyerekek feltehetően egyébként is problémásabbak életkoruk és örökbefogadási kihelyezésüket megelőző élettörténetük miatt (Barth et. al., 1988).

Smith és Howard egy kutatásában az idegenek általi örökbefogadást a rizikótényezők közé sorolta, amely szignifikánsnak bizonyult ($p < 0,001$) (Smith és Howard, 1991).

Smith és munkatársai vizsgálata nem meglepő módon azt találta, hogy a rokonok általi örökbefogadások stabilabbak az idegenek általi örökbefogadásoknál. Az első esetben a kudarcok aránya 8,3%, a másodikban 10,5% (Smith et. al., 2002). A kutatók nem térnek ki arra, hogy az eredmény szignifikánsnak tekinthető-e.

Festinger is a rokon örökbefogadásokat vizsgálta egy kutatásában, habár ilyenek csak korlátozott számban álltak rendelkezésre, de ő is hasonló eredményre jutott, mint Smith és munkatársai (Festinger, 1986). Fontos megjegyezni, hogy nagyon kevés kutatás áll rendelkezésre, amely a családon belüli és rokon örökbefogadások vizsgálatára vállalkozott volna.

2. A kiválasztás új módszerei

Védőtényezőként merülnek még fel a Hanna és McRoy tanulmányában ismertetett újfajta kiválasztási és illesztési szempontok is, amelyek a hagyományos modellen túl figyelembe veszik a gyermekek speciális szükségleteit, felméri az örökbe fogadó szülők nevelési képességeit és pszichés tűrőképességét is. Ezzel segítik elő, hogy a speciális szükségletű gyermekek olyan családokba kerülhessenek, ahol speciális problémáikra felkészültek (Hanna és McRoy, 2011).

A védőtényezők körében, amelyek az örökbefogadások stabilitására pozitívan hatnak, a kutatók elsősorban a nevelőszülői és rokon örökbefogadásokat, illetve a kiválasztás és illesztés új módszereit említik.

VI. Örökbefogadásokat közvetítő ügynökségek oldalán fennálló tényezők

Az örökbefogadást közvetítő szervezetek vagy ügynökségek munkáját vizsgáló tanulmányok kitérnek azokra a tényezőkre is, amelyek az örökbefogadások sikerességét az ő oldalukról befolyásolhatják.

1. Nem megfelelő információk nyújtása, a felkészítés és támogatás hiánya

A gyermekről és előtörténetéről nem korrekt vagy nem megfelelő mennyiségű tájékoztatás nyújtása az örökbe fogadó szülők számára olyan tipikus probléma, amelyre több kutató is kitért (például Bass, 1975; Festinger, 1986).

A leendő örökbefogadó szülők nem megfelelő felkészítése és támogatása a következő tipikusnak tekinthető probléma, amely komoly bonyodalmakat okozhat, még egy különösebben nem problémás örökbefogadás esetén is, nagyobb vagy problémásabb gyermekek befogadása során pedig kifejezetten megnehezíti a folyamatot (Nelson, 1985; Festinger, 1986; Partridge, Hornby és McDonald, 1986).

Bass is arról ír 1975-ös, idősebb gyermekek sikertelen örökbefogadásairól szóló tanulmányában, hogy a szociális munkás és a család között bizalomvesztést okozhat, ha az előbbi egyes kedvezőtlen információkat a gyermekről nem oszt meg attól való félelmében, hogy a potenciális örökbe fogadó szülők negatívan reagálnának ezekre (Bass, 1975). Ő standardokat és iránymutatásokat is meghatároz, amelyek mentén az

örökbefogadást közvetítő szociális munkásoknak el kell járniuk (gördülékeny ügymenet, őszinteség, bizalom, kielégítő információk az ügyfelek részére, minél kevesebb ideig tartó beavatkozás a család életébe stb.).

2. Túl sok szakember és ügynökség részvétele

Egyes kutatók szerint a megszakadt örökbefogadási kihelyezésekben és felbontott örökbefogadásokban szignifikánsan több szociális munkás és segítő vett részt, mint a sikeresekben, amely feltehetően azzal is összefüggésbe hozható, hogy ezek a gyerekek hosszabb ideig éltek a gyermekvédelem rendszerében, hiszen oda tértek vissza, miután örökbefogadásuk megszakadt (Festinger, 1986). Smith és Howard 1991-es tanulmánya azonban ezek között a tényezők között nem talált összefüggést (Smith és Howard, 1991). A szociális munkások látogatásai egyértelműen gyakoribbak voltak azoknál a kihelyezéseknél, amelyek végül kudarcba fulladtak (Festinger, 1986; Partridge, Hornby és McDonald 1986; Smith és Howard 1991). Komolyabb problémák esetén a gyerekek pszichológiai kezelése és önszolgáltató csoportokban való részvétele, illetve időleges családból kiemelése is előfordult. Ezeknél a faktoroknál nehéz megállapítani – ahogyan azt nem egy kutató meg is jegyzi –, hogy valódi okoknak tekinthetők vagy inkább kísérő jelenségek. Ha problémás az örökbefogadás, természetes, hogy több szakember próbál segíteni, avatkozik be a család életébe.

Rizikótényező lehet az is, ha a leendő örökbe fogadó családot más ügynökség vizsgálta, mint aki alkalmasnak nyilvánította őket (Festinger, 1986; Partridge, Hornby és McDonald, 1986).

A búcsú és a gyermek megfelelő felkészítése egyes kutatók szerint nincs tényleges kapcsolatban a végleges kimenetellel (Festinger, 1986), míg egyesek szerint a megszakított örökbefogadások arányát csökkentette (Partridge, Hornby és McDonald, 1986).

A magánszervezetek és az állami közvetítő szervezetek közötti választás motivációit vizsgáló kutatások szerint az egyik ok, amiért a potenciális örökbefogadók a magánszervezeteket választják, hogy abban bíznak, ők jobb örökbefogadás utáni szolgáltatásokat képesek nyújtani. Ennek ellenére volt olyan kutatás, amely nem talált különbséget az állami szervezetek és a magánszervezetek által közvetített örökbefogadások sikeressége között (Smith és Howard 1991). Kisebbségben szakadtak azonban meg azok az örökbefogadások, ahol csak egy szervezet

járt el, mint azok, ahol több bevonására is sor került (Rosenthal et. al., 1988). Ez a fentiekhez hasonlóan szintén lehet mind ok, mind kísérőjelenség.

Az ügynökségek oldaláról a nem megfelelő kiválasztás, illesztés, illetve felkészítés, a szakemberek és a családok közötti nem megfelelő kapcsolat és a bizalom hiánya, valamint a túl sok ügynökség és szakember beavatkozása tűnnek az örökbefogadást veszélyeztető rizikótényezőknek.

VII. Záró gondolatok

Amellett, hogy az összefoglaló tanulmányok sokszor leszögezik: a kutatások összehasonlítása nagyon nehéz, mert más mintával, más módszertannal dolgoznak, fontosnak tartottam összefoglalni azokat az egyetemes tanulságokat, amelyek a vizsgálatok jelentős részében, mint örökbefogadásokat veszélyeztető rizikótényezők megjelennek. A korábban elemzettek szerint ezek mind a gyerekek, mind az örökbefogadó családok, mind az örökbefogadásokat közvetítő ügynökségek oldaláról felmerülhetnek, és az esetek többségében egyszerre több ok is megjelenik egyidejűleg.

E cikk részben azért született, hogy szakmai megalapozást adjon a témában immáron hét éve folyó magyar kutatásunknak, amelynek elsődleges célja az örökbefogadásból gyermekvédelmi gondoskodásba került gyerekek és örökbe fogadó családjaik helyzetének elemzése, illetve a gyerekek rendszerbe kerülési okainak, körülményeinek feltárása. A kutatás eddigi eredményeinek publikálására hamarosan sor kerül.

Mindenképpen indokoltnak látjuk, hogy más hazai tanulmányok is foglalkozzanak e témakörrel, ezeknek tapasztalatai mind az előkészítés, mind az örökbefogadásra felkészítés során nagyon jól hasznosíthatóak lennének. Ilyen kutatásokhoz az új Polgári Törvénykönyv által bevezetett utánkövetés mint új jogintézmény tapasztalatai jó kiindulópontot jelenthetnek majd.¹²

Zárásként fontos leszögeznünk: az örökbefogadás ma is a legjobb család pótló eljárás azon gyerekek számára, akiknek nevelkedése a vér szerinti családjukban nem lehetséges. Gyerekek százezrei találtak már így végleges otthonra, nevelkednek szeretetben és harmóniában. Szerencsére igen kis százalékuk sorolható a rizikós csoportba, és az okok egy része előzetes odafigyeléssel, felkészüléssel ki is védhető. A kutatások célja elsődlegesen az, hogy ezek a tényezők minél pontosabban beazonosíthatók legyenek.

Jogszabályi hivatkozások

Child Abuse Prevention and Treatment and Adoption Reform Act, 1978, preambulum, 201. rész.

Adoption Assistance and Child Welfare Act, 1980, 471. rész, 16-17. szakasz, 473. rész, 4. szakasz

Adoption and Safe Families Act, 1997, 103. rész, 471. rész, 16-17. szakasz, 473. rész, 4. szakasz.

Adoption Promotion Act, 2003, 2. szakasz.
Revised Code of Washington (RCF), 26. rész, 33. szakasz.

Irodalom

Barth, Richard P., Berry, Marianne, Yoshikami, Rogers és Goodfield, Regina K. és Carson, Mary Lou (1988) Predicting adoption disruption. *Social Work*, 33, 227–233.

Barth, Richard P. (1999). Risk and rates of adoption disruption. In C. Marshner & W. L. Pierce (Ed.), *Adoption Factbook III*. Waite Park, MN: Park Press Quality Printing for National Council for Adoption, 381–392.

Bass, Celia (1975) Matchmaker – matchmaker: Older child adoption failures. *Child Welfare*, 54, 505–512.

Berry, M. és Barth, R.P. (1990) A study of disrupted adoptive placements of adolescents. *Child Welfare*, 69, 209–225.

Donley, Kathryn S. (1978). The dynamics of disruption. *Adoption and Fostering*, 92, 34–39.

Festinger, Trudy (1986) *Necessary Risk: Study of Adoptions and Disrupted Adoptive Placements*. Child Welfare League of America, Washington, DC.

Festinger, Trudy (1990) *Adoption disruption: Rates and correlates*. In D. Brodzinsky and M. Schelter (Ed.). *The Psychology of Adoption*. Oxford University Press, New York, 201–220.

Festinger, Trudy (2002) After adoption: dissolution or permanence? *Child Welfare*, 81, 515–533.

Festinger, Trudy (2005) *Adoption disruption- rates, correlates and service needs: Adoption disruption*. In G. P. Mallon, és P.

M. Hess (Ed.), *Child welfare for the 21st century: A handbook of practices, policies, and programs* (pp. 452–468). New York: Columbia University Press.

Hanna, Michele D. és McRoy, Ruth G. (2011) Innovative practice approaches to matching in adoption. *Journal of Public Child Welfare*, 5, 45–66.

Kadushin, Alfred és Seidl, Frederick W. (1971) Adoption failure: a social work postmortem. *Social Work*, 16, 32–38.

Mendell, Sandra C. (1998): *A study on adoption disruptions in Manitoba 1990-1996*. Thesis, Master of social work, University of Manitoba, Manitoba.

Partridge, Syed, Hornby, Helaine és McDonald, Thomas (1986). *Legacies of loss—Visions of gain: An inside look at adoption disruptions*. Portland: Center for Research and Advanced Study, University of Southern Maine.

Rosenthal, James A. (1993). Outcomes of adoption of children with special needs. *The Future of Children*, 3 (1), 77–88.

Smith, Susan L. és Howard, Jeanne A. (1991) A comparative study of successful and disrupted adoptions. *Social Service Review*, 65, 248–265.

Smith, Susan L., Howard, Jeanne A., Garnier, Phillip C. és Ryan, Scott D. (2006) Where are we now? A post AFSA examination on adoption disruptions. *Adoption Quarterly*, 9(4), 19–44.

Valdez, Gail M. és McNamara, J. Regis (1994) Matching to prevent adoption disruption. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 11, 391–403.

Jegyzetek

- 1 Forrás: <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/parties.pdf> Ugyanitt elérhető az egyes államok részletes szabályai az örökbefogadások feltételeiről és az örökbefogadási eljárásról.
- 2 Revised Code of Washington (RCF), Chapter 26.33, elérhető itt: <http://apps.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=26.33> (2014.12.15.)
- 3 Forrás: <https://www.childwelfare.gov/outofhome/placement/icpc.cfm> (2014.12.15.) és <http://www.uwcita.org/chapter-28-interstate-compact-on-the-placement-of-children-icpc.html> (2014.12.15.)
- 4 Child Abuse Prevention and Treatment and Adoption Reform Act of 1978, preambulum.
- 5 Lásd részletesen: Child Abuse Prevention and Treatment and Adoption Reform Act of 1978, 201. rész
- 6 Adoption Assistance and Child Welfare Act, 1980, 473. rész, 4. szakasz
- 7 Adoption Assistance and Child Welfare Act, 1980, 471. rész, 16-17. szakasz
- 8 Adoption and Safe Families Act, 1997, 103. rész
- 9 Lásd részletesen: Adoption and Safe Families Act, 1997, 473. rész
- 10 A New York Állam Szociális Szolgáltató Részlegének 1991-es, 2000-es és 2002-es adatai alapján, idézi Festinger 2002
- 11 Adoption Promotion Act, 2003, 2. szakasz
- 12 Az utánkövetést bevezette az új Polgári Törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény 4:131§-a

Bokányi Zita – Szabó Ákos

NEET-fiatalok

Egy fogalom nyomában

A „NEET-fiatalok”, a „sem-sem nemzedék”, a „társadalmilag tétlen fiatalok”, „MIKK, azaz munkán, iskolán, képzésen kívüliek” sajtóban, közéletben, konferenciákon, szakirodalmi folyóiratokban való egyre gyakoribb emlegetése mutatja, hogy van egy olyan jelenség, amely – különösen a 2008-as válság óta – élénken foglalkoztatja a kutatókat, szakértőket és politikusokat. Van egy jelenség, amelynek magyar kifejezését egyelőre csak keressük, és jelenleg is több, párhuzamosan használt kifejezést alkalmazunk a megnevezésére. Van egy jelenség, amely különböző mértékben, de minden európai társadalmat érint, és sok kutató szerint a jelenlegi európai társadalmakra leselkedő legnagyobb veszély forrása lehet. Ez a jelenség pedig a nem dolgozó és nem tanuló fiatalok számának és arányának a növekedése.

A NEET kifejezést először a 80-as években, Nagy-Britanniában használták, s az általa jelölt, fiatal korosztályhoz tartozó csoport kutatásával, illetve a probléma társadalmi szintű megoldásával is itt próbálkoztak először. A három évtizedes munka, a szakpolitikai programok és ezek politikai, gazdasági támogatásának ellenére a brit szakpolitikai gondolkodás éppen napjainkban jutott vissza a kiinduloponthez. Oda, hogy alapkutatásokat kell végezni annak kiderítésére, hogy kik Nagy-Britanniában a NEET-fiatalok, továbbá feltárni az őket érintő speciális problémákat. Ez nem azt jelenti, hogy a britek ne halmoztak volna fel nagyon sok, Magyarország számára is értékes tapasztalatot, hanem azt, hogy rendkívül makacs jelenségről van szó, amellyel kapcsolatban pontszerű, kizárólag erre a csoportra koncentrált szakpolitikai beavatkozásokkal nem feltétlenül lehet tartós sikereket elérni.

A másik iparilag fejlett ország, ahol évtizedek óta foglalkoznak a NEET-fiatalokkal, Japán. Az ő tapasztalataik azért is érdekesek, mert megmutatják, hogy ez a jelenség nem szorítkozik kizárólag az európai társadalmakra. A japán kutatásokat elemezve jobban láthatóvá válnak a jelenség univerzális jellemzői.

Az európai kontinensen a 2008-as gazdasági válság után szaporodtak meg a NEET-fiatalokkal kapcsolatos kutatások, szakmai beszélgetések, konferenciák. A téma felszínén tartását ösztönzik az uniós intézmények is. Példa erre, hogy a Strukturált Párbeszéd 2013 második felére eső litván elnökség alatt a NEET-fiatalok volt a fő téma.¹ A probléma uniós szintű kezelésének szándékát pedig az Ifjúsági Garancia program mutatja.

A fogalom több évtizedes múltja, jelenlegi népszerűsége ellenére a NEET-fiatalok fogalmának a mai napig nem alakult ki egységesen elfogadott definíciója, a NEET-fiatalokról szóló beszédnek nincs egy saját fogalomkészlete, nincsenek – legalább az ezzel foglalkozó szakemberek által elfogadott – egységesen támogatandónak vélt makroszintű intézkedések, jó gyakorlatok. A sok nemzetközi konferenciát és nemzetközi kutatást nem egy új tudományos megközelítés frissessége indokolja, hanem a megérteni kívánt probléma nagysága és az a vágy, hogy az Európa minden társadalmát érintő problémáról legyen a szakembereknek egy közös gondolkodása, amely kiforrhatja a jelenség kezelésének vagy megoldásának a módozatait.

Magyarország az európai közös gondolkodás e fő sodrásában nem volt jelen, és kifejezetten a NEET-fiatalokra koncentrált reprezentatív kutatások sem készültek. Írásunk célja annak bemutatása, hogy hol tart most e témában a nemzetközi gondolkodás, továbbá a jelenség hazai és nemzetközi kezelését célzó legfontosabb intézkedések felvázolása.

I. Mi a NEET-fogalom népszerűségének oka – egy lehetséges magyarázat

Mint a bevezetőben idézett kifejezésekből is kiderül, a magyar szakemberek egy része nem hagyta figyelmen kívül a nemzetközi szinten zajló folyamatokat, és igyekezett a saját szakpolitikai területén felmérni

a jelenség nagyságát, illetve megfogalmazni a magyar NEET-fiatalokkal kapcsolatos legfontosabb tényezőket. Ennek keretében történtek kísérletek a NEET kifejezés magyarra fordítására is.

Borbély-Pecze Tibor Bors a *TÁTÉ*, azaz társadalmilag tétlen kifejezést ajánlja a magyar szakma figyelmébe.² A magunk részéről nagyon találó és beszédes fordítási kísérletnek tartjuk, bár kérdés, hogy például a munka világában helyüket kereső, de azt még meg nem találó bölcsészek például tekinthetők-e tétlennek.

Többek között Tóth András, az MTA-PTI szociológusa által is használt kifejezés a *sem-sem nemzedék*, azaz: sem nem dolgozik, sem nem tanul. Ez a kifejezés egyértelműen nemzedéki kérdésként tekint a jelenségre, ebben pedig nincs konszenzus.

Arter Annamária is kísérletet tett a magyartításra, ő a NEET mozaikszó magyarra fordításával alkotta meg a megfelelőjét: *MIKK*, azaz: munkán, iskolán, képzésen kívüliek.³

A fentiekből látszik, hogy bár az angol kifejezés lefordítására több javaslat is született, a magyar kifejezésről mindezidáig nincs konszenzus, így mi ebben a tanulmányban a kevésbé beszédes, nemzetközileg is elfogadott angol kifejezést fogjuk használni. Az angol kifejezés használata azért is célszerű, mert még ez a kifejezés sem teljesen tisztázott, így nem akarjuk a képlékeny fogalmat a fordítás során még egy jelentéstartalommal telíteni.

Amikor NEET-fiatalokról beszélünk, mindig előre meg kell határoznunk, hogy most éppen kiről akarunk beszélni, mely korosztályokról és mely tevékenységekről. Illetve inkább azt, hogy mely tevékenységekről nem, ugyanis a NEET eredetileg – mint ahogy arról a következő fejezetben részletesebben is szó lesz – valamiféle adminisztratív „egyéb” kategória volt. Azaz, akiket valamilyen ismérv alapján nem tudtak máshová sorolni, azok kerültek a NEET-kategóriába. Így a NEET-fiatalok kifejezés annyira heterogén csoportra utal, hogy sokan kétségbe vonják a kifejezés használhatóságát, hiszen ebben a formában egy olyan csoport tagjainak megnevezését értjük alatta, akiket csak az köt össze, hogy más, adminisztratív kategóriába nem férnek bele. Jelenleg nem tanulnak, nem dolgoznak, nincsenek formális képzésen. Így a kategóriába beletartoznak a fiatal munkanélküliek is. 2008 után a fiatal munkanélküliek számának növekedése is ösztönözte a NEET-fiatalokról való beszéd intenzitását. Sokan a NEET-fiatal és a fiatal

munkanélküli kifejezést szinonimaként is használják – helytelenül. A NEET-fiatalok közé tartoznak – mint már említettük – azok a bölcsészek is, akik jelenleg keresik a helyüket a munka világában. Őket pedig csupán azért, mert adminisztratív okokból ebbe a kategóriába sorolódnak, semmiféleképpen nem lehet valamiféle problémás, leszakadó csoportként kezelni. A pályakövetési vizsgálatok bár azt mutatják, hogy a bölcsészek foglalkoztatási mutatói valóban nagyon rosszak a diplomázás utáni első 5 évben, azonban a diplomaszerezés után 15 évvel az elhelyezkedési mutatóik a legjobbak.

Ahogy utaltunk rá, a nagyon heterogén csoportnak nincs egy egységes megközelítési módja. Kiindulhatunk abból, hogy sok közöttük a migráns, sok a tartósan munkanélküli, s abból is, hogy közöttük vannak sok esetben a leendő kreatív szakmák dolgozói. Van, aki a NEET-fiatalok értékrendjéből indul ki vizsgálatuk során, tehát valamilyen belső okot keres, van, aki a gazdaság szerkezeti változások kötelező velejárójaként tekint a NEET-fiatalok számának növekedésére. Mindezeknek megfelelően e csoport kutatásának és a róluk való beszédmódnak is számtalan megközelítése létezik, a megközelítés kiválasztásában pedig nagyon sokat számít, hogy valakinek milyen értékválasztásai vannak, illetve hogy milyen szakterületről érkezik.

Felmerül a kérdés, hogy egy ennyire képlékeny fogalom és ennyire eltérő megközelítések kapcsán nem hiábavaló-e a NEET-fiatalokról való gondolkodás. Ugyanarról a dologról beszélünk-e? Használható-e bármire is ez a kifejezés? Jelen írás szerzői szerint két komoly érv is szól a fogalom használata mellett. Az egyik ok, hogy a fiatalokról szóló beszédmód maga is értéktelített, és nagyon is szakterületi háttér függvénye. A másik, hogy a nagyon eltérő megközelítések a jelenség súlyát illetően, illetve a levont következtetések egy részét illetően egy irányba mutatnak.

A NEET-fiatalokról szóló kutatások szinte mindegyike úgy beszél a csoport tagjai számának növekedéséről, mint egy egyre erősödő válságjelenségről. A makroszintű megközelítések legtöbbször a következő közös pontokat emeli ki:

- a NEET-fiatalok számának növekedésével egyre emelkedik az eltartási ráta
- az egyre fogyatkozó és öregedő népesség, valamint a csökkenő foglalkoztatás miatt fenntarthatatlanná válnak a nyugdíjrendszerek
- a fiatal munkavállalók között párhuzam

mosan jelentkező túl- és alulképzettség munkahelyi és végül szélsőséges társadalmi polarizációt eredményez

- YO-YO tendencia – azaz a fiatalok nem tudnak tartósan belépni a munkaerőpiacra
- a politikai és társadalmi bizalomvesztés a NEET-fiatalok politikai radikalizálódását okozhatja
- a NEET-fiatalok számának növekedése hosszú távú strukturális problémákhoz vezet a nyugati gazdaságokban.⁴

Mindezekhez a terepen dolgozó szakemberek, akik a fiatalokkal napi kapcsolatban állnak és helyben próbálják kezelni a problémát, hozzáteszik: annak ellenére, hogy léteznek egyes csoportok reintegrálására jó gyakorlatok, nem sikerült megtalálni az általánosan jó gyakorlatként alkalmazható szakpolitikai megoldást sehol. A kudarc tapasztalatok a legbeszédesebbek.

A NEET-kategória azért is népszerű, mert több egymásba érő válságjelenség elbeszélése is megragadható vele. Demográfiai válság, a nyugdíjrendszerek várható válsága, a demokratikus intézményekbe vetett hit erejének csökkenése, az ezzel összefüggő politikai radikalizálódás. Éppen a fogalom amorf jellege miatt érzik sokan úgy, hogy ebben a fogalomban és jelenségben ragadható meg leginkább Európa sokrétű válsága: e sokrétű válság csomósodási pontja ragadható meg a NEET-fogalommal és jelenséggel.

Ian Goldring,⁵ az egyik leghíresebb NEET-jelenséggel foglalkozó kutató azt állítja, hogy a NEET egy nagyon fontos fogalom, ugyanakkor egy rossz kifejezés is, ugyanis mást-mást jelent különböző helyzetekben. Nem egy valódi, egységes társadalmi csoportra utal. Felhívja a figyelmünket, hogy a NEET-fogalomba nem szabad beleerőltetni mindenáron a különböző vizsgált csoportokat. A csoportokra pontos kifejezést kell használni, és nem szabad hagyni, hogy a NEET-fogalom elfedje a különbségeket. Ugyanakkor, ha a fiatalok foglalkoztatását nagyobb koncepcióban szemléljük, akkor e fogalommal hasznos gyűjtőkategóriát kapunk. Vagyis a NEET nem egy különösebben pontos terminológia, de érdemes használni, mert nagyon sok makroszintű (válság) folyamat jól megragadható vele. Használat közben azonban mindig tisztában kell lenni a kifejezés határaival. Goldring a fogalmat ugyanakkor kizárólag kutatáshoz és elemzések készítéséhez tartja

használhatónak, ifjúságpolitikai, szociálpolitikai vagy bármilyen adminisztratív használatra nem. Sue Maguire,⁶ az elnevezés megalkotója élesen tiltakozik utóbbi ellen, vagyis hogy a fogalom nem használható adminisztratív szervezeteknél, hiszen azt is egy nyilvántartási kényszer hívta életre.

Miután valószínűsíthető, hogy Európa nem fogja egy-két év alatt a sokrétű (gazdasági, demográfiai, foglalkoztatási stb.) válságát megoldani, valószínű, hogy egyre többet fogunk hallani a NEET-fiatalokról, hiszen a legkülönbözőbb szakmák és nézetek képviselői vélik úgy, hogy a NEET-fogalom segítségével az európai társadalmak problémáinak egy nagyon fontos elemét ragadják meg. A kifejezés korlátja a pontatlansága, azonban paradox módon épp emiatt is lett ennyire népszerű, hiszen nagyon rugalmasan alakítható a legkülönbözőbb elbeszélési módokhoz és megközelítésekhez.

De lássuk, hogyan változott a fogalom tartalma az elmúlt évtizedekben. Melyek voltak a témában végzett legfontosabb kutatások, melyek voltak azok megállapításai.

II. A NEET-fogalom története és a legfontosabb nemzetközi kutatási eredmények

II.1. A fogalomról

II.1.1. Az európai NEET-fogalom eredete és fejlődése

Nagy-Britanniában már az 1980-as évek végén használták a NEET-fogalom elődjét, mely elsősorban a juttatási rendszerben történt változások miatt vált szükségessé. Ezzel az indikátorral kívánták mérni azon 16-18 éves fiatalok arányát, akik nem értek hozzá a munkanélküli ellátásokhoz. A NEET kifejezés közvetlen elődje az 1994-es, Instance és kollégái által vezetett dél-glamorgani kutatás során használt „státusz zér0” fogalom, amely egy technikai fogalom volt a karrierirodák felvételei alapján. Emellett a fiatalokra vonatkoztatható egyéb státuszok a következők voltak:

- 1) Státusz 1: azok a 16 évesnél idősebb fiatalok, akik megjelennek az oktatásban
- 2) Státusz 2: azok a 16 évesnél idősebb fiatalok, akik megjelennek a képzésben
- 3) Státusz 3: azok a 16 évesnél idősebb fiatalok, akik megjelennek a foglalkoztatásban.

A fogalmat később a kutatók NEET-re változtatták, ami által, hogy figyelmet szentelt a kategória heterogén természetének, tisztázni akarta a koncepciót, továbbá elkerülni a negatív konnotációját annak, hogy a státusz hiányát hangsúlyozták. A NEET-fogalom elterjedése politikai szinten 1999-ben történt meg a Social Exclusion Unit („Társadalmi Kirekesztés Csoport”) „Szakadék áthidalása” című jelentésével.⁷ Az elnevezés magában foglalja az oktatásban és képzésben nem részesülő 15–24 éves korosztályhoz tartozó fiatalokat. A használata ugyan gyorsan teret hódított egész Európában, azonban mivel a NEET-fiatalok definíciói országoként nagyban eltérnek, bonyolulttá vált az országok közötti összehasonlítás. A munkaerőpiac és a fiatalok társadalmi helyzetének megfigyelésére, valamint az EU-s tagállamok közötti összehasonlítás megkönnyítésére az Európai Bizottság az Európa 2020 stratégia részeként bevezette az NEET-indikátort, melyben az egyik kulcstevékenység az, hogy szisztematikus vizsgálatot kell létrehozni a NEET-fiatalok helyzetéről az EU-szerte összehasonlítható adatok alapján az irányelvek fejlesztése és a kölcsönös tanulás érdekében.

II.1.2. A japán NEET-fogalom eredete és fejlődése

Magyarországi kutatók közül Csaplár Zita volt, aki átfogó tanulmányt készített a japán fiatal munkanélküliekről. Jelen fejezet az ő tanulmányán alapszik.⁸

Ő a japán NEET-fogalom kialakulását fontos társadalmi és gazdasági folyamatokhoz kapcsolja. Az előregedő társadalom miatt számos probléma jelentkezett a fiatalok munkavállalásánál. Meghatározó a sajátos foglalkozáspolitikája, amelyet a senioritáson alapuló bérrendszer határoz meg. A japán munkaerőpiac jellegzetessége az „egy élet egy munkahely” elve volt, mely teljes körű jóléti szolgáltatásokkal, vállalati továbbképzésekkel, valamint meghatározott számú fiatal foglalkoztatásával járt együtt. A rendszer tökéletesen működött 1990-ig, amikor is a gazdasági válság hatására a vállalatok kevesebb diplomást alkalmaztak, és a pluszjuttatásokat megvonták. „Megjelentek olyan fiatalok, akik a vállalatokban bármilyen probléma előfordulása esetén könnyen állást változtatnak. Az új fiatal generáció értékviszák áldozata lett, a japán társa-

dalom sajátosságait már nem vallja magáénak, és már a vállalatok sem garantálják az olajozottan működő rendszernek köszönhetően a védőháló.”⁹ A fiatalok érdektelenségét továbbá erősen befolyásolja az úgynevezett „luxus munkanélküliség”, ami abból adódik, hogy a japán szociális rendszer hatalmas juttatásokat biztosított az idősek számára. Ezeknek az összegeknek családon belül egy része átkerül a fiatalokhoz, ennek következtében ők nem szembesültek a gazdasági nehézségekkel, nem volt szükségük arra, hogy jól fizető állást keressenek.

Az európai értelemben vett NEET-fogalomnak Japánban több verziója létezik. A fogalmak között kisebb-nagyobb eltérés figyelhető meg. Külön kifejezés létezik azokra a fiatalokra, akik valamilyen trauma hatására zárkóznak el a társadalomtól (hikikomori), valamint kialakult egy másik fogalom is, amely azokra utal, akik elutasítják a biztos munkahelyet és a jóléti juttatásokat, és átmeneti munkákból élnek (freeter).

Az 1980-as évektől a japán közvéleményben a fiatalokkal kapcsolatban megjelent a „három semmiség szindrómájának” kifejezése, ami az érzéketlen, embertelen, felelősség nélküli fiatalokra utalt. Emellett egy új jelenség jelent meg: a „putaro”, mely azokat a fiatalokat jellemezte, akik nem csinálnak semmit, csak élvezik az életet.

Mindezen fogalmak folytatásaként Genda Yuji alkotta meg a japán NEET-fogalmat. Szemben az angol definícióval a 18–34 éves korosztályra terjesztette ki. A 2004-es White Paper on Labour Economy Reportból ismert definíció szerint NEET-ek azok a fiatalok, akik „nincsenek munkaviszonyban, egyedülállóak és oktatásban sem vesznek részt. Egy fontos különbség látható a japán és az angol definíció között, nevezetesen az, hogy az angol magába foglalja azokat is, akik munkanélküliek.”¹⁰ Genda Yuji három csoportba sorolja a munkanélküli fiatalokat:

- 1) munkát keresők, akik aktívan keresnek munkát;
- 2) munkát nem keresők, akik szeretnének dolgozni, de nem sikerült találniuk állást;
- 3) munkát nem keresők, akik nem szeretnének dolgozni egyáltalán.

Azok a fiatalok, akik az utolsó két kategóriába belesznek, tartoznak a NEET-ek közé, hiszen a japán terminológia szerint munkakeresők nem lehetnek NEET-ek.

Más szakemberek elképzelései szerint a japán társadalomban a NEET-ek az iskolából a munkahelyre történő átmenet deviánsai. Kosugi Reiko négy típusát különbözteti meg ezeknek a fiataloknak¹¹:

- 1) akik nem hajlandók érintkezni a környezetükkel;
- 2) akik minden idejüket szórakozással töltik, miután elvégezték a középiskolát;
- 3) azok az egyetemisták, akik nem tudnak dönteni a jövőjükkel kapcsolatban, és
- 4) azok, akik dolgoztak főállásban, de valamilyen oknál fogva elveszítették önbizalmukat saját képességeikben.

Fontos, hogy „Japánban a NEET-jelenség nagyon erősen negatív töltettel rendelkezik a társadalom számára. A japán NEET-fiatalok erősen kritikák célkeresztjébe kerültek, mint antiszociális egyének. A társadalmi, gazdasági körülmények és a fiatalok problémáinak figyelembevétele nélkül ítélik meg azon fiatalokat, akik NEET-ekké váltak.”¹²

II.2. Nemzetközi kutatások eredményei

II.2.1. Európai eredmények

Európában a NEET-fiatalok kutatásának igénye a 90-es évek elején merült fel, miután a 80-as években Angliában kidolgozásra került az az indikátor, amellyel a NEET-fiatalokat valamilyen módon mérni tudták.

Jelen alfejezetben azokat a nagyobb, nemzetközi hatással is bíró kutatásokat mutatjuk be, melyek az elmúlt két évtizedben meghatározóak voltak a téma szempontjából. Ezek legtöbbször érintőlegesen a munkaerőpiacal összefüggő vizsgálódások, amelyek a bemutatott problémákon keresztül elvezethetnek a NEET-léthez.

Az első jelentősebb kutatás 1994-ben készült Dél-Glamorganban. Instance és kollégái a „státusz zérO” fogalmat használták, ami megváltozott „státusz A”-ra azoknak a 16-18 éves fiataloknak az azonosítására, akiket nem lehetett egyik munkaerőpiaci fogalommal (foglalkoztatás, oktatás vagy képzés) sem lefedni.

Az 1999-ben készült Social Exclusion Unit¹³ tanulmányban megállapították, hogy a

NEET-fiatalok gyakran bizonytalan és nehéz anyagi körülmények között nőttek fel (sokszor három generációig visszamenőleg). Ezen túl az etnikai kisebbségekhez tartozók átlagon felül érintettek.

Bynner és Parsons¹⁴ 2002-es tanulmányukban megjegyzik: a városi környezetben és az állami, rossz állapotú lakásokban élő szegény, alacsony kulturális tőkével rendelkező családok fiataljai nagyobb eséllyel válhatnak NEET-fiattalá.

2006-ban Furlong a fiatalokról és fiatal felnőttekről szóló kézikönyvében¹⁵ lefekteti, hogy azoknak a fiataloknak, akiknek soha nem volt NEET-státuszuk, gyakran vannak versenyképes iskolai végzettségű, vezető pozícióban dolgozó – saját lakással vagy házzal rendelkező, illetve munkanélküliségben soha nem érintett – szüleik. Valamint ezek a fiatalok lényegesen kevesebb negatív iskolai tapasztalattal rendelkeznek.

A NEET-kutatás első 10 évében elsősorban olyan kockázati tényezőkre mutattak rá a szerzők, melyek a fiatalokat a nem dolgozó, nem tanuló fiatalok státuszába sodorhatja. A leggyakrabban előforduló NEET-rizikófaktorok a szocioökonómiai hátrányos környezet, az alacsony képzettség és az iskolai nehézségek.

Pár évvel később, 2009-ben a kutatók már egy sor okot, illetve összetett problémahalmazt tártak fel, melyek dezintegrációhoz vezetnek.¹⁶ A hosszabb NEET-státusz esetén ide tartoznak:

- nehéz családi körülmények, ill. gyermekkor;
- traumatikus események, mint pl. halálesetek;
- tanulási nehézségek, vagy az iskolával való elégedetlenség;
- szocioemocionális zavarok;
- bűnözés;
- egészségügyi problémák;
- hajléktalanság;
- droggal és alkohollal való visszaélés;
- támogatás hiánya és anyagi szűkösség.

Az eddig felsorolt rizikófaktorok főleg a Nagy-Britanniából származó irodalmon alapulnak, és a 19 év alattiak angol NEET-fogalmának felelnek meg.

Nem és kor tekintetében a következő különbségeket állapították meg:

- a 15 és 19 év közötti férfi NEET-ek magasabb arányt mutatnak, mint az ugyanilyen korú nők;

- a 20 és 24 év közöttieknél a nemek aránya a gondoskodási kötelezettség miatt (gyermek) megfordul (Eurofound 2012a: 31; European Commission 2010: 26f.).

2011-ben Linzben a Társadalmi és Gazdaságtudományi Intézet, a Szociális, Munkaügyi és Fogyasztóvédelmi Minisztérium megbízásából elkészítette a Tanulmány a NEET-célcsoport támogatásáról¹⁷ című átfogó anyagát. Ebben a NEET-fiatalokkal kapcsolatos nemzetközi kutatási helyzet összefoglalása található. Azokat a meglévő publikációkat vették alapul, amelyeknek több mint fele kutatáson alapszik, a maradék dokumentum pedig politikai intézkedéseket és stratégiákat tartalmaz. A kutatások nagy része a már ismertett angol és japán fogalmi és kutatási anyagokról szól.

2012-ben az Eurofound¹⁸ a Fialok foglalkoztatása: kihívások és megoldások a fiatalok magasabb munkaerő-piaci részvételének érdekében címmel projekt munkát hirdetett, melynek keretében három jelentés készült el:

- A jelenlegi politikai fejlesztések a NEET-ekre vonatkozóan (2012a)
- A foglalkoztatottság növelése és az európai fiatalok nagyobb munkaerő-piaci részvételének elősegítése érdekében a tagállamok által megvalósított politikai intézkedések hatékonyságának vizsgálata (2012b)
- Ifjúsági Garancia: finn és svéd tapasztalatok (2012c).

Az ILO 2012-ben összefoglaló tanulmányt adott ki Global Employment Trends for Youth¹⁹ címmel, melyben az alábbi megállapításokat tették.

A fejlett országokban az oktatás még mindig „pajzsként” szolgál sok fiatal számára a munkanélküliség ellen. Ezért a NEET-fiatalok különös figyelmet igényelnek. Ez az ún. NEET-csoport magában foglalja a munkanélkülieket és azokat az elcsüggedt fiatalokat, akik ténylegesen kívül vannak a munkaerőpiacon. A válság kezdete óta ez a csoport gyorsan növekedett. Ezért sok országban a válság alatt növekvő NEET-ráták komoly aggodalomra adnak okot. A tanulmány szerzői lefektetik, hogy a munkaerő-piaci statisztikák, mint a munkanélküliségi vagy a foglalkoztatási ráta nem határozzák meg azt, hogy a fiatalok mit csinálnak a munkaerőpiacon kívül. Ha a fiatalok gazdaságilag inaktívak (tehát nincsenek a

munkaerőpiacon), mert oktatásban vagy képzésben vesznek részt, a szakértelmükbe investálnak, és ezáltal a jövőbeli foglalkoztathatóságukat növelik. Viszont azok a fiatalok, akik munkanélküliek, és sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt, kockáztatnak teszik ki magukat a munkaerőpiacon és a társadalmi kirekesztés tekintetében. A NEET-csoportba a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak is beletartoznak, a válság indukálta NEET-ráta növekedés Európában megegyezik a krízis munkanélküliségi rátára gyakorolt hatásaival és sok fejlett gazdaságban a fiatalok kivonulásával a munkaerőpiacról. Azonban az a tény, hogy sok fiatal továbbra is az oktatásban marad, ellentétesnek tűnhet a NEET-ráta növekedésével. Ezt talán az általános fiatal populációval összehasonlítva a NEET-fiatalok különböző profiljával lehet magyarázni.

A NEET-ráta növekedése részben azzal is magyarázható, hogy a magasabban iskolázott munkavállalók kiszorították az alacsonyabb képzettségűeket. Mindazonáltal, a gazdasági válság a jobban iskolázott fiatalok számára is megnövelte a NEET-csoportba való bekerülés kockázatát. Fejlődő gazdaságokban a NEET-csoport hasonlóan fontos, de más valóságra utal. Mivel a foglalkoztatás hajtóereje számos fejlődő országban a szegénység, és az oktatásra szánt források sokkal korlátozottabbak, a fiatalok foglalkoztatása magasabb a szegényebb országokban.

Mivel nincs nemzetközileg egységes fogalom, a NEET-fiatalok definíciói országonként nagyban eltérnek, így az országok közötti összehasonlítás bonyolult mind európai, mind nemzetközi szinten. Ezért az elmúlt évtizedben nemzetközi szervezetek, mint az OECD és az EU elkezdték a saját NEET-fogalmukat kialakítani és alkalmazni annak érdekében, hogy országok közötti összehasonlítást tudjanak tenni.

A legátfogóbb képet napjainkban az Eurostat adatai mutatják, melyeket a következő táblázat szemléltet. Eszerint 2011-ben 13 millió 15–29 éves európai fiatal sem a munkaerőpiacon, sem az oktatásban nem volt jelen. 2007-ben a 15–29 éves korosztályban 13%-on állt az Európai Unió 28 tagállamában, míg 2013-ra ez az arány elérte a 16%-ot. Kiugró eredményeket mutat Bulgária, Olaszország és Spanyolország, míg a legkevesebb NEET-fiatal Dániában, Luxemburgban és Hollandiában található (1. táblázat).

1. táblázat

A nem tanuló és nem dolgozó 15–29 évesek aránya az Európai Unióban 2005–2013, %

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EU28	15,0	14,0	13,2	13,1	14,8	15,2	15,4	15,8	15,9
Belgium	14,0	12,9	13,0	12,0	12,8	13,0	13,8	14,4	14,9
Bulgária	26,8	23,9	20,3	18,5	20,8	23,6	24,7	24,7	25,7
Csehország	16,9	13,7	11,6	10,7	12,7	12,9	12,1	12,9	12,8
Dánia	5,9	4,7	5,3	5,0	6,5	7,3	7,6	8,2	7,5
Németország	13,8	12,7	11,6	11,0	11,4	10,8	9,7	9,3	8,7
Észtország	13,3	10,7	11,5	11,5	18,6	18,4	14,9	15,3	14,3
Írország	11,8	11,3	11,9	16,0	20,3	21,5	22,0	21,3	18,6
Görögország	18,7	15,7	15,5	15,0	16,0	18,8	23,2	27,1	28,9
Spanyolország	14,3	13,2	13,1	15,7	20,4	20,4	21,1	22,6	22,8
Franciaország	13,0	13,0	12,6	12,4	14,5	14,7	14,5	15,0	13,8
Horvátország	17,9	15,8	12,8	11,5	13,3	16,8	18,0	18,8	20,9
Olaszország	20,0	19,2	18,9	19,3	20,5	22,1	22,7	23,9	26,0
Ciprus	17,9	11,9	10,3	10,9	11,5	12,9	14,8	17,3	20,4
Lettország	13,5	13,3	13,7	13,2	20,4	20,6	19,1	17,2	15,6
Litvánia	10,7	10,0	10,1	11,9	15,0	17,0	14,7	13,9	13,7
Luxemburg	6,8	8,0	7,3	9,2	7,5	6,1	6,6	7,6	7,2
Magyarország	17,1	16,4	15,3	15,8	17,6	17,5	17,7	18,8	18,8
Málta	14,4	13,8	13,7	11,3	12,5	12,1	12,0	11,9	11,1
Hollandia	6,6	5,5	4,9	4,6	5,3	5,7	5,5	6,2	7,1
Ausztria	9,7	9,1	8,9	8,6	9,1	8,8	8,2	7,8	8,3
Lengyelország	18,4	16,6	14,4	12,7	14,0	14,8	15,2	15,7	16,2
Portugália	12,4	12,0	12,7	11,9	12,5	13,7	14,0	15,9	16,7
Románia	18,4	16,5	14,8	13,2	15,7	18,4	19,1	19,1	19,6
Szlovénia	9,7	9,7	8,2	7,5	9,3	9,4	9,4	11,8	12,9
Szlovákia	20,2	18,1	16,9	15,3	17,3	19,0	18,7	18,8	19,0
Finnország	9,5	9,4	8,4	8,9	11,3	10,5	10,0	10,4	10,9
Svédország	10,4	9,6	7,9	8,0	9,9	8,3	7,9	8,4	7,9
Egyesült Királyság	:	:	12,9	13,1	14,4	14,6	15,5	15,4	14,7

Forrás: LSF, EUROSTAT

Az Élet- és Munkakörülmények Javításáért Európai Alapítvány összefoglalója szerint a „NEET-fiatalkör megnevezés heterogén. Legnépesebb alcsoportjukat jellemzően a hagyományosan munkanélküli fiatalok alkotják. Más kiszolgáltatott alcsoportjaiba tartoznak a betegek, a fogyatékkal élők. A nem kiszolgáltatott alcsoportokba azok tartoznak, akik munkájukat és tanulmányaikat önként szüneteltetik, vagy alkotótevékenységet (mű-

vészek, zene, önképzés) folytatnak.”²⁰ A jelentés közli, hogy nagyobb eséllyel válnak NEET-csoport tagjává az alacsony iskolai végzettségűek, a fogyatékkal élők, a bevándorlók, valamint kulcsfontosságú tényező a családi háttér.

A NEET-fiatalokat a politikai és társadalmi elidegenedés veszélye súlyosabban érinti. Jellemző rájuk az alacsony politikai érdeklődés, politikai és társadalmi szerepvállalás, illetve az alacsony bizalomszint.

Az Eurofound számításai szerint a NEET-fiatalok munkaerő-piaci részvételének hiánya ma már évente 119 milliárd euró veszteséget jelent az európai gazdaság számára. A társadalmi következmények ugyanakkor nem számszerűsíthetők.

Mivel a japán szakma eltérő definíciókat alkalmaz a NEET-ekre vonatkozóan, számukat mérni nagyon nehéz, az európai NEET-fiatalok csoportjával összehasonlítani szinte lehetetlen. A japán Egészségügyi Minisztérium adatai szerint a NEET-kategóriába tartozó fiatalok száma az 1993-as 400 000 főről 2004-re meghaladta a 640 000 főt.²¹

II.2.2. Magyarországi helyzet

Magyarországon átfogó kutatás nem készült a NEET-fiatalokkal kapcsolatban. A legtöbb kutatás a munkaerő-piaci helyzetre, gazdasági aktivitásra fókuszál, melyből a NEET-fiatalok helyzetére csak következtetni lehet.

A következőkben rövid munkaerő-piaci áttekintést vázolunk fel. A gazdasági és a társadal-

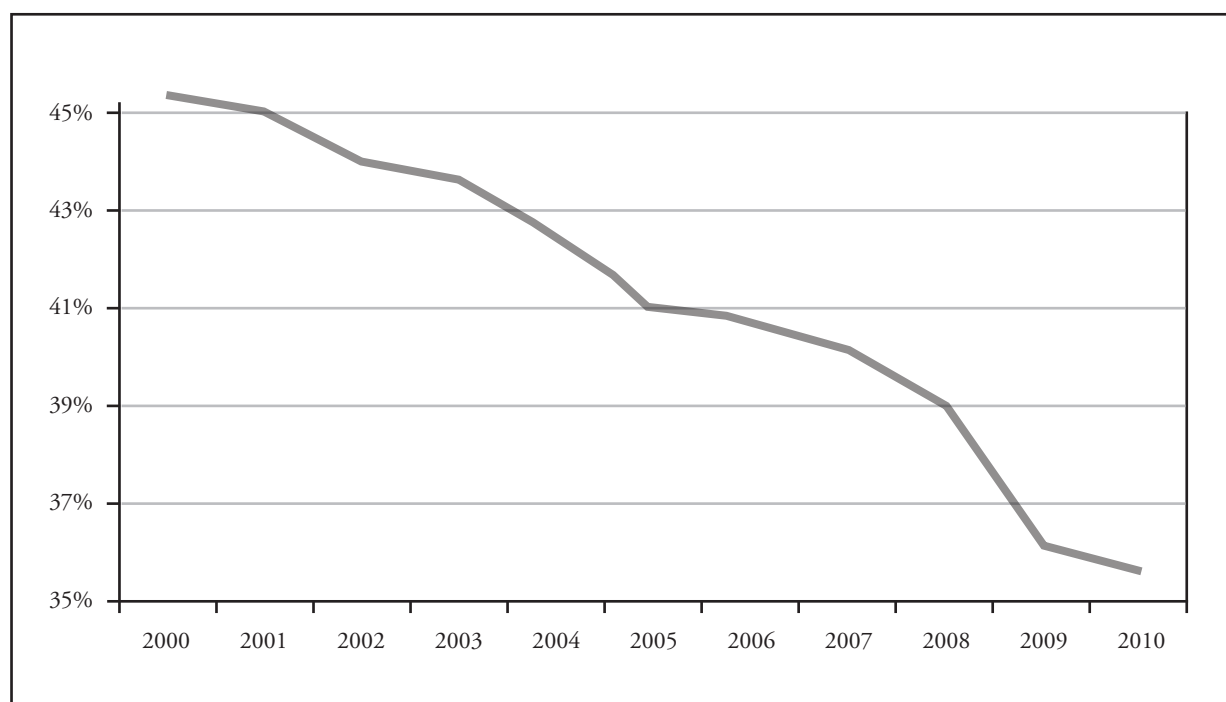
mi átalakulással összefüggésben az 1990-es évek elejétől kezdve folyamatosan csökkent a fiatalok munkaerő-piaci részvétele (1. ábra). Ez természetesen összefügg az oktatási expanzióval, hiszen ezeknek a fiataloknak nagy része tovább marad az oktatásban.

A munkaerő-piaci esélyek tekintetében a népesség erősen szegregált. Meghatározó tényező az iskolai végzettség, a családi háttér és az egészségi állapot. Láthatjuk, hogy ezek a tényezők azok, amik erősen meghatározzák azt is, hogy egy fiatal a NEET-kategóriába kerül.²²

A gazdasági válság következtében kialakult munkaerő-piaci helyzet egyik vesztes csoportja az ifjúság volt. A fiatalok munkaerő-piaci szempontból sokkal veszélyeztetettebbek, instabilabb a helyzetük, mivel többféle szempontból hátrányban vannak a többi munkavállalási korú népességgel szemben. A hátrányok közé sorolható a munkatapasztalat hiánya, a szükséges szakértelem alacsonyabb szintje, vagy a családi jövedelemszerzésben betöltött szerep.²³ Ezen jelenség meglétéről a fiatalok is beszámolnak.²⁴

1. ábra

A 15–29 évesek foglalkoztatási rátája*

* Saját szerkesztés – Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf

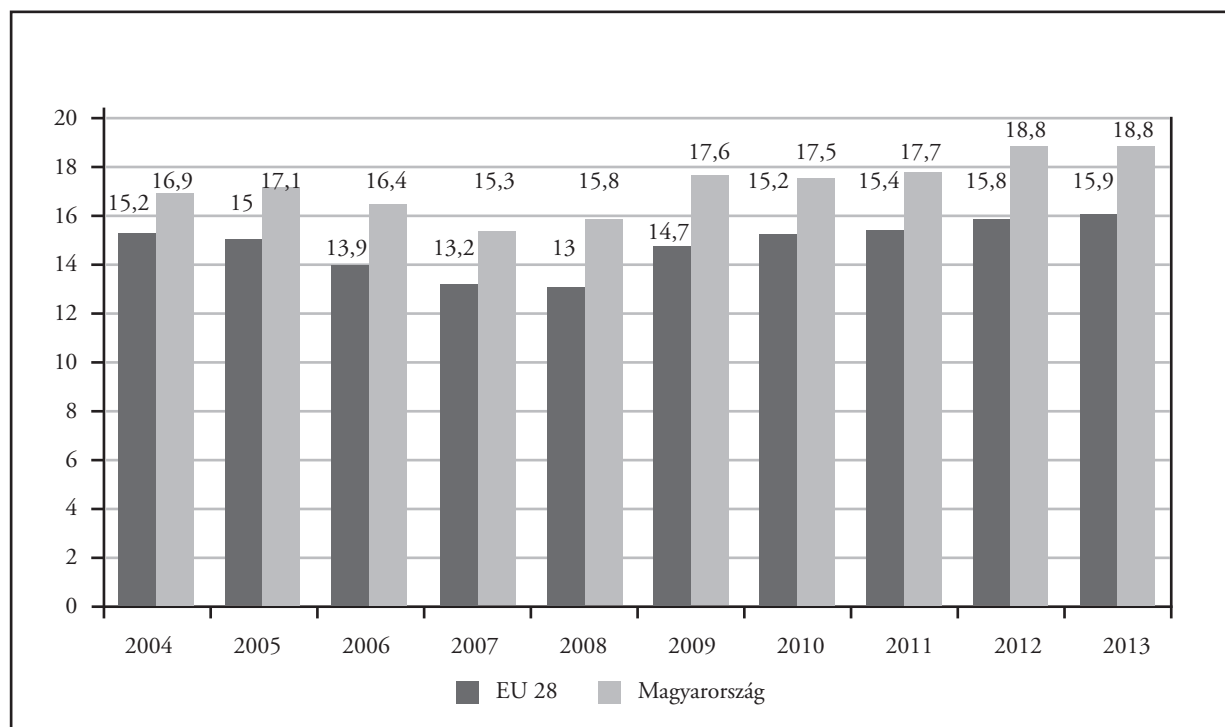
Az alacsony és csökkenő munkaerő-piaci részvétellel eredményeként a fiatalok foglalkoztatási rátája is alacsony nemzetközi összehasonlításban, és jelentősen elmarad az EU átlagától. Fontos szerepet játszik az egyén aktivitása, a tanulás és a munkavállalás megítélése, valamint a tanulás melletti munkavállalás is. Magyarországon ennek nincs általános hagyománya, nagyon kevesen dolgoznak a tanulás mellett.²⁵

A hazai munkanélküliségi ráta 2008-ban megközelítette a 20%-ot, majd a válság következtében a korábbi stagnálást dinamikus emelkedés követte. Az ifjúsági munkanélküliségi mutató gyorsabb ütemű romlást jelzett.

Az oktatási rendszerből kiáramló fiatalok, akik a munkaerőpiacon nem tudnak elhelyezkedni, bizonytalan időre inaktívvá válnak. Azon fiatalok aránya Magyarországon, akik nem tanulnak és nem is dolgoznak, néhány százalékkal magasabb, mint az EU28 országainak átlagos rátája (2. ábra).

2. ábra

*A nem tanuló és nem dolgozó fiatal, 15–29 éves népesség aránya 2004–2013, (%)**

* Forrás: LFS, Eurostat

II.3. Eddigi legfontosabb intézkedések

II.3.1. Az Európai Unió intézkedései²⁶

- 2010: A *Fiatalok Lendületben Program* meghirdetése, amely a 75%-os teljes uniós foglalkoztatottságot célul tűző Európa 2000 stratégia része. Elsődleges célként az oktatásnak és a képzésnek a fiatalok és a munkaadók igényeihez igazítását és az oktatásból a munkaerőpiacra történő átmenet megkönnyítését tűzte ki.
- 2011: A *Több lehetőséget a fiataloknak!* elnevezésű kezdeményezés elfogadása, amely nagyobb együttműködésre ösztönöz a Bizottság és elsősorban a magas munkanélküliséggel küzdő országok kormányai között.
- 2012: Az *Ifjúsági foglalkoztatási csomag* elfogadása, amely a fő cselekvési irányokat rögzíti.
- 2013. április: ET-ajánlás kihirdetése az *ifjúsági garancia* létrehozásáról.

- 2013. június: *Átfogó cselekvési terv* elfogadása az EU-csúcson. A terv célul tűzte ki az ifjúsági foglalkoztatási kezdeményezés és az ifjúsági garancia rendszer (lásd később) gyorsabb megvalósítását, az ifjúsági mobilitás növelését és a szociális partnerek nagyobb mértékű bevonását a problémák kezelésébe.
- 2013. november: A garanciaprogram költségvetésének megszavazása az EP-ben.
- 2013. december: A tagállami garanciaprogramok kidolgozásának határideje; eddig hazánkkal együtt 17 állam tette ezt meg.

II.3.2. Japán intézkedések

Az ezredfordulót követően a kormány lépéseket tett a fiatalokat érintő foglalkoztatáspolitikát megváltoztatása érdekében.

- 2003. június: *Fiatalok Függetlenedésének és Kihívásának Terve*: a fiatalok karrierjének követése az iskolától egészen a munkahelyig; segítségnyújtás álláskereséskor, a fiatalok munkaerő-piaci helyzetének fejlesztése; a fiatalok képességeinek fejlesztése és lehetőségek biztosítása a munkaválasztáshoz. Az iskolákban karrierorientált oktatási programokat vezettek be, például az „állás-útlevél”, ami engedélyezi a részvételt nem formális oktatási programokban (ez felér egy munkatapasztalattal).
- 2005: az országban húsz helyen alakult meg az úgynevezett *Fiatalok Függetlenségének Iskolája*, amely támogatja olyan fiatalok függetlenedését, akik évek óta nem dolgoztak.
- 2008. szeptember: az Egészségügyi Minisztérium azt tervezte, hogy megduplázza a NEET-fiatalokkal foglalkozó centrumok, pszichiáterek, konzulensek számát, és 25-ről 40-re növeli azon iskolák számát, amelyek segítenek e fiataloknak visszatérni a munkaerőpiacra.

II.3.3. Magyarországi kormányzati intézkedések²⁷

- Az *Első munkahely garancia program* javítani kívánja a fiatal munkavállalók munkaerő-piaci helyzetét, támogatja az első munkahely és a szükséges munkatapasztalat megszerzését. A célcsoport a 25 év alatti

regisztrált pályakezdők, ezen belül is a szakképzetlen és a tartós álláskereső fiatalok. A program három elemből áll: munkaerő-piaci szolgáltatás, bérköltség-támogatás, utazási költség-támogatás. Bérköltség-támogatás akkor állapítható meg, ha a pályakezdőt legalább napi 4 órában foglalkoztatják, a figyelembe vehető munkabér mértéke maximum a kötelező legkisebb munkabér 150%-a lehet, ami 2014-ben 152 250 Ft.

- A *Munkahelyvédelmi Akcióterv* keretében a munkáltatónak a legfeljebb 180 nap munkaviszonnyal rendelkező pályakezdő munkavállaló esetén nem kell szakképzési hozzájárulást és a bruttó bér (de legfeljebb 100 ezer Ft) után szociális hozzájárulási adót fizetni a foglalkoztatás első két évében. 25 év alatti munkavállalók esetén a 27%-os szociális hozzájárulási adó helyett 12,5%-ot kell fizetni.
- Az európai ifjúsági garancia rendszer keretében Magyarország a 2014–2020-as költségvetési ciklusban mintegy 15 milliárd Ft-hoz jut.
- Korábban a „nyári diák munka elősegítése” című program keretében önkormányzatok és önkormányzati fenntartású intézmények igényelhetek támogatást 16–25 év közötti diákok legfeljebb két hónapig tartó foglalkoztatásához.
- A *lakhatási támogatás* a fiatalok számára is eszköz lehet a mobilitási korlátok csökkentésére. A támogatás alapvetően a munkahelyhez közel történő költözésre, a munkavállaló és családjának lakhatására fordítható. Feltétele a legalább 6 hónapra szóló és legalább heti 20 órás munkaviszony. A támogatás maximum 18 hónapra szól.
- *Fiatalok vállalkozóvá válását segítő*, a Közép-Magyarország régióban megvalósuló kormányzati program keretében 830 millió Ft-ot biztosítanak majd 18–35 év közötti fiatalok számára. Ebből 350 fő vehet részt jogi, gazdasági, marketingismerteket adó képzésben, majd közülük 200 kaphat 3 millió Ft összegű támogatást vállalkozása megindításához.
- A kormány 2014-ben 7,5 milliárd Ft-os keretösszegben, pályázat útján elnyerhető támogatást nyújtott olyan kkv-knak, amelyek tanulószervezővel foglalkoztatnak szakiskolai vagy szakközépiskolai tanulókat. A nyer-

tesek tanulónként 1,5 millió Ft-ot kapnak. Ezen felül egy vállalkozás összesen 15 millió forintot kaphat technológiai fejlesztésre, amely lehetővé teszi, hogy a tanulók korszerű vállalati képzésben részesülhessenek.

Összegzés

Tanulmányunkban az Európai Uniót egyre inkább foglalkoztató, heterogén és sokak által vitatott fogalmat, a NEET-fogalmat jártuk körbe. Írásunkban megkíséreltünk a fogalom divatosságára magyarázatot adni, majd a fogalom változásának nemzetközi és hazai történetét mutattuk be. Felvázoltuk a legfontosabb nemzetközi kutatásokat és eredményeiket, végül pedig bemutattuk a jelenség kezelését célzó legfontosabb nemzetközi és hazai intézkedéseket.

A NEET-fiatalok fogalma részben azért is lett egyre divatosabb ma Európában, mert sokan úgy érzik, hogy a mai európai társadalmak egymásra rakódó válságjelenségeit tudják megragadni vele. A NEET-fiatalok nem egy egységes csoportra utaló fogalom, nincsen egységesen elfogadott definíciója sem. Országonként és szakmánként eltér, hogy a fiatalok éppen melyik korosztályának melyik csoportját értik alatta.

A NEET-fiatalok arányának növekedése már a 2008-as válság előtt megkezdődött Európában. A jelenséggel foglalkozó kutatók egybehangzó véleménye szerint a válság elmúlása és az európai gazdaságok növekedése nem fogja automatikusan magával hozni a NEET-ráták csökkenését.

Fontos lenne többet megtudnunk a magyarországi NEET-fiatalokról, és felfedezni az esetlegesen az országban vagy nemzetközileg létező jó gyakorlatokat, amelyek a jelenlegi hazai helyzet mellett sikeresen alkalmazhatóak. Ezek megismerésével és elterjesztésével talán elkerülhetővé válhat, hogy a jelenség egy hosszú távú akut problémává váljon.

Irodalom

Ádám Sándor (2012): *Egy jó kezdet fél siker! – Fiatalok munkaerőpiaci beilleszkedését célzó intézkedések Magyarországon*. Nemzetgazdasági Minisztérium, 2012. QALL: Végzettséget mindenkinek! Kutatási eredmények, esetleírások, helyi kezdeményezések a korai iskolaelhagyás témájában, Tempus Közalapítvány, 2014

Artnar Annamária (2013): *A fiatalok munkanélküliségének kérdéséhez Európa példáján keresztül* In Közgazdasági Szemle, LX. évf., 2013. december (1370–1392. o.) http://epa.oszk.hu/00000/00017/00209/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2013_12_1370-1392.pdf (Letöltés ideje: 2014. november)

A. Furlong (ed.) (2009): *International handbook on youth and young adulthood*, Routledge, London.

Babusik Ferenc (2007): *Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés* In Esély 2007/1

Borbély Pecze Tibor Bors (2013): *Korai iskolaelhagyás és életút-támogató pályorientáció: támogató rendszer? QALL: Végzettséget mindenkinek!* 2013.

Bynner, J. and Parsons, S. (2002): „*Social exclusion and the transition from school to work: the case of young people not in education, employment*”, Journal of Vocational Behaviour

Csaplár Zita (2009): *Az olajozottan működő rendszer hátulüti: japán fiatal munkanélküliek*. Kül-Világ, A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, VI. évfolyam 2009/2.

Eurofound: *NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe* <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef1254.htm> (Letöltés ideje: 2014. május)

Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért: *Nem foglalkoztatott, oktatásban vagy képzésben nem részesülő „NEET”-fiatalok: jellemzők, költségek és szakpolitikai válaszlehetőségek Európában*

Hegedűs Judit – Fekete Márta (2013): *Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelésének lehetőségei*, Budapest, QALL projekt. www.qall.tka.hu. Kutatás *Helyzetelemzés és további kutatásra javasolt irányok a korai iskolaelhagyás problémájának hatékony kezelése érdekében*. QALL projekt konzorcium, 2013. 17. o. www.qall.tka.hu. Kutatás.

Kardos Krisztina: *Ifjúsági Munkanélküliség*. Képviselői Információs Szolgálat – infójegyzet 2014/11. http://www.parlament.hu/documents/10181/73472/Infojegyzet_2014_11_ifjusagi_munkanelkuliseg.pdf/4dc181b5-0e9c-4a1a-8181-4b573ff102f2 (Letöltés ideje: 2014. április)

Kertesi Gábor – Kézi Gábor (2010): *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában*. Beszámoló az Educatio Életpályafelmérésének 2006 és 2009 közötti hullámairól. In Kolosi Tamás – Tóth István György (2010) *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI.

Social Exclusion Unit (1999): *Bridging the gap: New opportunities for 16-18 year-olds not in education, employment or training*, Stationery Office, London

KSH: *A fiatalok munkaerőpiaci helyzete – A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf (Letöltés ideje: 2014. augusztus 19.)

Strukturált Párbeszéd ország jelentései – <http://szoljbele.hu/blog/>

A tanulmányhoz felhasználtuk a 2014. október 27-29-én Helsinkiben tartott What is your NEET? konferencián elhangzott előadásokat.

Jegyzetek

- 1 2013. január–2014. június között a Strukturált Párbeszéd folyamat átfogó ifjúsáspolitikai témája a Fiatalok társadalmi befogadása volt. A fő témán belül a litván elnökség alatt az ifjúsáspolitikai altema A nem foglalkoztatott, oktatásban vagy képzésben nem részesülő fiatalok volt. A témáról bővebben: <http://szoljbele.hu/blog/litvan-eu-elnokseg-ifjusagi-konferenciajanak-kozos-ajanlasi/> (Letöltés ideje: 2015. február 17.)
- 2 Borbély-Pecze Tibor Bors: Korai iskolaelhagyás és életút-támogató pályorientáció: támogató rendszer? QALL: Végzettséget mindenkinek! 2013.
- 3 Artnar Annamária: A fiatalok munkanélküliségének kérdéséhez Európa példáján keresztül In *Közgazdasági Szemle*, LX. évf., 2013. december (1370–1392. o.) http://epa.oszk.hu/00000/00017/00209/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2013_12_1370-1392.pdf (Letöltés ideje: 2014. november)
- 4 Ian Goldring a ProjectWorks szervezet igazgatója véleményét a 2014. október 27–29-én Helsinkiben tartott What is your NEET? konferencián elhangzott előadása alapján foglaltuk össze.
- 5 Ian Goldring a ProjectWorks szervezet igazgatója véleményét a 2014. október 27–29-én Helsinkiben tartott What is your NEET? konferencián elhangzott előadása alapján foglaltuk össze.
- 6 Sue Marjorie, a Warwicki Egyetem professzorának véleményét a 2014. október 27–29-én Helsinkiben tartott What is your NEET? konferencián elhangzott előadása alapján foglaltuk össze.
- 7 Eurofound: NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef1254.htm>
- 8 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek. *Kül-Világ*, A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, VI. évfolyam 2009/2
- 9 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek. *Kül-Világ*, A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, VI. évfolyam 2009/2:22
- 10 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek idézi: Inui Akio: Why Freeter and NEET are Misunderstood: recognizing the New Precarious Conditions of Japanese Youth”. *Social Work & Society* 2009:25
- 11 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek idézi: Kosugi Reiko: „The Problems of Freeters and NEETs under the Recovering Economy”
- 12 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek. *Kül-Világ*, A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, VI. évfolyam 2009/2:29
- 13 Social Exclusion Unit (1999): bridging the gap: New opportunities for 16-18 year-olds not in education, employment or training, Stationery Office, London
- 14 Bynner, J. and Parsons, S.(2002):„Social exclusion and the transition from school to work: the case of young people not in education, employment”, *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 60. pp. 289–309.
- 15 A. Furlong (ed.): *International handbook on youth and young adulthood*, Routledge, London.
- 16 (Bysshe et al. 2009: 14; Coles et al. 2010: 8ff; LSC 2006; LSN 2009; Simmons/Thompson 2011)
- 17 <http://isw-linz.at/projekt-qneetq-jugendliche> (Letöltés ideje: 2014. május)
- 18 <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/541/hu/1/EF12541HU.pdf> (Letöltés ideje: 2014. május)
- 19 Global Employment Trends For Youth 2012 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_180976.pdf (Letöltés ideje: 2014. május)
- 20 Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért: Nem foglalkoztatott, oktatásban vagy képzésben nem részesülő „NEET”-fiatalok: jellemzők, költségek és szakpolitikai válaszleptések Európában.
- 21 Csaplár Zita: Az olajozottan működő rendszer hátulütői: Japán fiatal munkanélküliek. *Kül-Világ*, A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, VI. évfolyam 2009/2:15
- 22 Babusik Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés In *Esély* 2007/1
- 23 Ádám Sándor: Egy jó kezdet fél siker! – Fiatalok munkaerő-piaci beilleszkedését célzó intézkedések Magyarországon. Nemzetgazdasági Minisztérium, 2012.
- 24 Strukturált Párbeszéd ország jelentése – bővebben: <http://szoljbele.hu/blog/litvan-eu-elnokseg-ifjusagi-konferenciajanak-kozos-ajanlasi/> (Letöltés ideje: 2014. december 19.)
- 25 KSH: A fiatalok munkaerő-piaci helyzete – A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf (Letöltés ideje: 2014. augusztus 19.)
- 26 Kardos Krisztina: *Ifjúsági Munkanélküliség*. Képviselői Információs Szolgálat – infójegyzet 2014/11.
- 27 Kardos Krisztina: *Ifjúsági Munkanélküliség*. Képviselői Információs Szolgálat – infójegyzet 2014/11.

Fail Ágnes

Nők az erőszak sodrásában

I. Szerepek

A múlt század közepéig a tudomány és a közvélemény is egyetértett abban, hogy a nők és férfiak közötti különbségek biológiailag velünk születettek. Eszerint a férfiak határozottabbak, tevékenyebbek és célratörőbbek, míg a nőkre inkább a szelídség, érzékenység és az önfeláldozás jellemző (Ranschburg, 1998). E tények megkérdőjelezése Margaret Mead nevéhez köthető, aki 1949-ben megjelenő könyvében egy olyan Pápua Új-Guineában élő bennszülött törzs (tschambuli) életét mutatta be, ahol a férfi és női szerepek épp fordítottjai voltak az európai kultúrában ismerteknek. Mead ezen felfedezése alapján kijelenthetővé vált, hogy: *„A férfias és nőies magatartás nem velünk született, hanem tanult viselkedésforma, amelyet az egyén a kultúra tudatos és nem tudatos nyomására a nevelésben, a szocializáció folyamataiban sajátít el.”* (Ranschburg, 1998, 34)

Mivel a nemi szerepeket a társadalom határozza meg, így mindig az adott kor társadalmi hatással arra, hogy egy bizonyos attitűd és viselkedésforma férfias vagy nőies (Attkinson et.al., 1990). Emellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szerepeket a szocializáció útján sajátítjuk el (Buda, 1985). A szocializációs közegek közül minden ember életében a legfontosabb szerepet a család tölti be, s itt megy végbe a nemi szereppel való azonosulás és a nemi identitás kialakulása is. Szerepeiket a lánygyerekek elsősorban az édesanyjuk és más nőnemű rokonuk segítségével tanulják meg.

II. Női erőszak

II.1. A nő mint bűnelkövető

„A női bűnöző olyan magatartást tanúsít, amely kihívóan ellentétes mindazzal, amit a közfelfogás nőiesnek tart.” (Raskó, 1978, 33) Mindez tehát azt magyarázza, hogy a nők bűnelkövetésben betöltött szerepe szöges ellentétben áll a hagyományos értelemben vett szerepekkel.

Edwin Sutherland, a differenciált asszociációs elmélet megalkotója a bűnözést éppolyan tanult viselkedésként kezeli, mint bármely más emberi magatartást. Ennek fényében tehát ezt is el lehet sajátítani, meg lehet tanulni a szocializáció során. Szerinte a nők mindössze azért követnek el kevesebb bűncselekményt, mert a tanulási folyamataik sokkal nagyobb kontroll alatt zajlanak, és kevésbé tartalmaznak kockázatvállaló társadalmi aktivitást (Adler et.al, 2000, 180-181). A társadalmi kontrollról ismert Travis Hirschi ezzel kapcsolatban így fogalmaz: *„A nők nagyobb társadalmi ellenőrzés alatt élnek, ezért belső önkontrolljuk is erősebb, mint a férfiaké. Az informális hatások, a pletyka, a megbélyegzés, a környezet ítéléte erősebb hatást gyakorol a nőkre, míg a férfiaknál a formális szabályok a hatékonyabbak.”* (Tamási, 2006, 548) Talcott Parsons, a funkcionális szociológia jeles képviselője élesen elkülönülő szereptanulásra hívja fel a figyelmet. Azt állítja, hogy a gyermekekkel legtöbbet érintkező anya az a személy, aki a gyermek szocializációjának fő szereplője lesz, ez azonban csak a lányok számára jelent pozitív szereptanulást, hiszen nekik csak utánozniuk kell édesanyjukat. Ezzel szemben a fiúgyerekek akkor tanulják meg és sajátítják el a férfias szerepeket, mikor az édesanyjától való leszakadás útjára lépnek. Ezt Parsons „kényszer-maszkulinitásnak”, kárpótló férfiaságnak nevezi, hiszen a férfiak ekkor tanulják meg a keménységet, erőt és hatalomgyakorlást, melyek egyben a kriminális viselkedés alapvető jellemzői (Tamási, 2006, 551).

Otto Pollack szociológus szerint speciálisan női bűncselekmény a prostitúció és a csecsemőgyilkosság (infanticidium), emellett az is kijelenthető, hogy a nő minden más bűntettet is elkövet, csak sajátos módon. Ez a sajátosság elsősorban álnokságban, leplező, kerülőutas elkövetési módszereiben rejlik, ami a vele szemben támasztott társadalmi elvárással függ össze (Raskó, 1978, 178). Tamási Erzsébet kriminológus úgy tartja, hogy a nők gyakrabban követnek el bűncselekményeket a közvetlen

hozzátartozóik (férj, gyermek) ellen, mint a férfiak, s cselekményüket legtöbbször érzelmi felindultság övezi. Erre példa, amikor a gyermeket és az anyát folyamatos rettegésben tartó agresszív férjet öli meg a feleség. A két nem közötti bűnelkövetés különbsége főképp a súlyosabb, életellenes bűncselekmények esetében mutat nagy eltérést egymástól. Ezeket a cselekményeket a női elkövetők a férfiakhoz képest általában idősebb korokban hajtják végre. A női bűnelkövetés többnyire két életciklusban zajlik: fiatal korban (20-30 évesen) és ennél jóval később (45-60 éves kor között). A nőkre nem igazán jellemző sem a kriminális karrier, sem a többszöri visszaesés. Ők általában egyedül követnek el bűncselekményt, amennyiben mégis csoportosan, ott főként kiszolgálói, kísérői szerepet töltenek be. Emiatt sem meglepő, hogy a nők gyakran a férfiak hatására kerülnek kapcsolatba a bűnelkövetéssel (Tamási, 2006).

A nőket alapvetően másképp kell vizsgálni, mint a férfiakat, hiszen az ő bűnelkövetésüket a legtöbb esetben megelőzi egy mély törés vagy hosszúra nyúlt személyes konfliktus. Ernst Seelig osztrák kriminológus a női elkövetőket „válságbűnözőknek” nevezi, s így fogalmaz velük kapcsolatban: *„A nők cselekményükkel mindig valamely általuk válságosnak ítélt helyzetet (életközösségi, párkapcsolati konfliktus, újszülött eltitkolása) igyekeznek megoldani.”* (Nagy, 2010, 380)

II.2. Kapcsolat az erőszakkal – kriminológiai kutatások nők körében

Raskó Gabriella saját kutatásokat végzett a női elkövetők körében a 70-es években. A női agresszióról így fogalmaz: *„Az élet elleni bűnözés körében végzett saját vizsgálataim is azt mutatják, hogy ha különböző okokból más formában is, de a támadó-pusztító magatartás a nőben sem csekélyebb intenzitású, amennyiben a kiváltó feltételek megvannak.”* (Raskó, 1978, 266-267) Majd azt is hozzáteszi, hogy a nő ártó-romboló tevékenysége nagyrészt rejtett marad, mivel sok esetben ő maga a háttérből irányítja a férfi elkövetőt (Raskó, 1978). Ahol viszont ez a cselekmény nem lesz kerülőutas, ott megfigyelhető a brutális fizikai erőszak és a véres módszer, melyet alkalmaz. A Raskó-féle vizsgálatban részt vevők jelentős része igen kegyetlen módon hajtotta végre bűncselekményét, s az alkalmazott erőszak gyakran jócskán meghaladta az élet kioltásához szükséges mértéket (Raskó, 1978).

Fehér Lenke és Parti Katalin 2000-es évek legelején végzett kutatásából kiderül, hogy a nők az erőszakos bűncselekményeknek sokkal inkább részesei, mint egyedüli tettesei. Amikor azonban önállóak, bűncselekményeik háttérében sokszor húzódik meg őket ért erőszak. Mindez azt jelenti, hogy a férfi nővel szemben tanúsított durva, erőszakos megnyilvánulása sok esetben vezet az addigi áldozat elkövetővé válásához. *„Amikor az indulat indulattal, az erőszak erőszakkal találkozik, a szerepek egyszerűen felcserélődnek. A korábbi elkövető áldozattá válik, és a korábbi áldozat elkövetővé.”* (Fehér – Parti, 2002, 214) Ranschburg Jenő szerint semmilyen tudományos alapja nincs annak, hogy a nő biológiai felépítése kevésbé lenne agresszív, mint a férfié. Az erőszak tehát épp úgy szerepet játszik a nő életében, mint a férfiban, az egyetlen különbség, hogy mivel a nő fizikailag gyengébb a férfinél, így neki kerülőutat kell választania cselekménye véghezviteléhez (Ranschburg, 2006).

III. A kutatás

III.1. Helyszín és módszertan

A kutatás 2013 februárjában készült az ország egyetlen női fegyházában, a Kalocsai Fegyház és Börtönben. Az intézet befogadóképessége alapvetően 240 fős, mely ottjártamkor kb. 350-380 főre duzzadt, így ott is ugyanaz a túltelített állapot a jellemző, mint az ország fegyintézeteinek többségében. Kalocsán általános iskolai, középiskolai és főiskolai oktatáson vehetnek részt a fogvatartottak. Az intézetben működik irodalmi, színjátszó kör, énekkar és alkotókör is.

Látogatásomkor a fogvatartottak 42%-a fegyház-, 53%-a börtön-, 5%-a pedig fogházfokozatba volt sorolva. Az első büntényesek a börtön népesség 63%-át tették ki, 37% volt visszaeső. A fogvatartottak többsége rablásért, emberölésért, lopásért és csalásért ült. Erőszakos bűncselekményt a büntetés-végrehajtási intézetben lévők 60%-a követett el, közülük emberölésért 27% raboskodott. Az országban kizárólag ebben az intézetben töltik büntetésüket az életfogytiglanra ítélt nők is.

A kutatáshoz egy 45 kérdésből álló kérdőívet készítettem, mely kérdezőbiztos által (általam) lett lekérdezve, mivel a személyes jelenlét alapvetően ösztönzőleg hat a válaszadókra. Mivel a kérdőív mélyebb témablokkokat is tartalmazott, melyek ér-

zelmileg felkavarhatták a válaszadót, így fontos volt azok pontos elhelyezése. Az összeállításánál úgy láttam jónak, hogy a könnyebbnek ígérkező kérdések közül nemcsak a vizsgálati anyag elejére és a blokkok közé, de a legvégére is beilleszttek néhányat, hogy a lekérdezés kerek egészet alkosson, és a végéig sikerüljön megtartanom az addig kialakított bizalmi viszonyt a fogvatartottal, hiszen ez mindkettőnk érdekét szolgálta.

A reprezentativitást figyelembe véve a kérdőívész szisztematikus mintavétellel történt, vagyis az erőszakos elkövetőkről névsor készült, mely alapján minden harmadik fogvatartottat vontunk be a kutatásba. Ugyanezzel a mintavétellel lettek kiválasztva az emberölést elkövető fogvatartottak. Ők az erőszakos elkövetők listáján kívüli, önálló listán szerepeltek, melyről szintén minden harmadik fogvatartott került bele a kutatásba. Ennek köszönhetően tehát az életellenes elkövetők a kutatásban felülreprezentáltak. A büntetés-végrehajtási intézetben végzett kérdőíves kutatás anyagát az SPSS statisztikai program segítségével dolgoztam fel és elemeztem.

A lekérdezett fogvatartottak többsége azonnal vállalta a kutatásban való részvételt. Mindössze 12 fogvatartott utasította vissza a megkeresésemet,

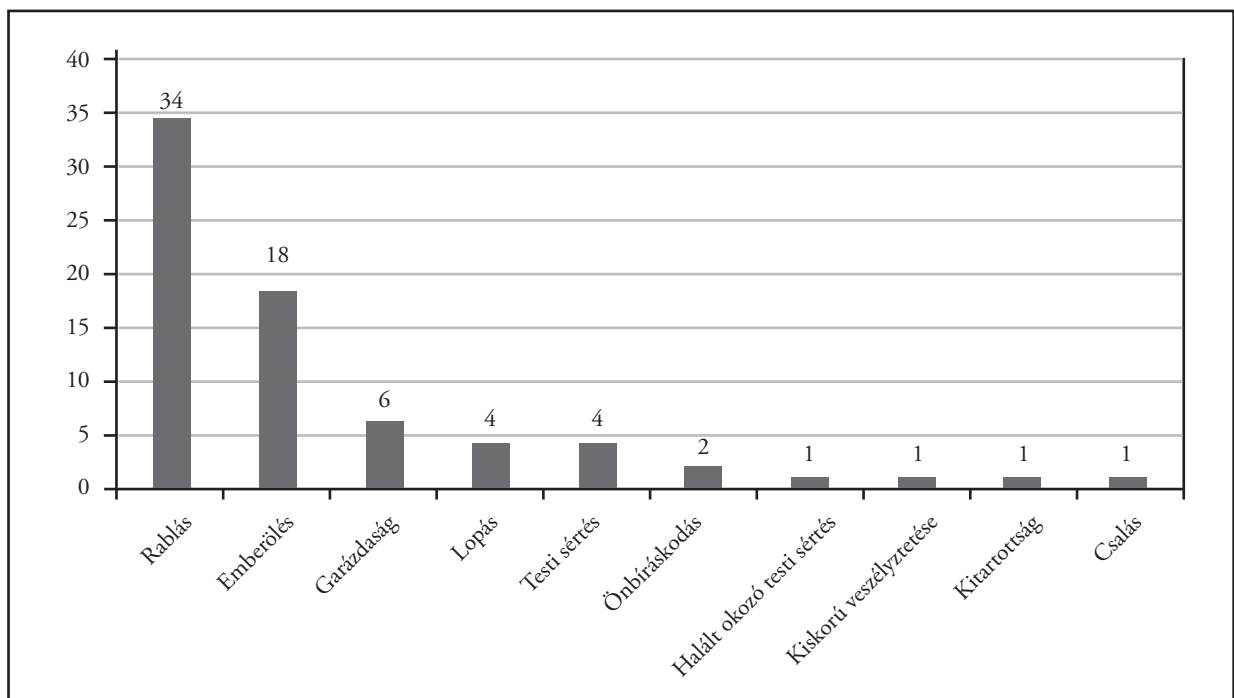
a többiek önként vállalták az interjúzást. Az a 62 fő, aki részt vett a kutatásban, a legtöbb kérdést – véleményem szerint – többségében valóban őszintén válaszolta meg. A lekérdezettek nagy része egészen hamar oldódott, nyíltan válaszolta meg az általam nehezebbnek ítélt kérdéseket is. A vizsgálat végzetével egy jelentős részük önként kezdeményezett további beszélgetést, melynek igyekeztem minden esetben eleget tenni. Többen említették, hogy jó érzés volt újból feleleveníteni a történeteket, és beszélni bűncselekményükről, hiszen a tárgyalás óta erre nem igazán nyílt alkalmuk.

III.2. Börtönélet

A kutatásban részt vevő erőszakos bűncselekményt elkövető nők 20 és 67 év közöttiek voltak. Többségük alacsony iskolai végzettségű: 31%-uk nem fejezte be az általános iskolát, 48%-uk pedig éppen 8 osztályt végzett. A lekérdezettek 82%-a édesanya, s összesen 57%-uknak van kiskorú gyermeke. Az édesanyák 82%-a mondta el gyermekének, hogy börtönben van. A többi gyermek általában még nagyon kicsi, s nem értené meg, hogy ez mit is jelent, de volt

1. ábra

Lekérdezettek jelenlegi bűncselekményei (n=62 fő)

olyan is, aki nagyobb gyermekének sem vallotta ezt be, mondván: „*A mindennapok könnyebbek így.*”²¹

A megkérdezettek 31%-a mondta, hogy még soha egyetlen rokona sem volt szabadságvesztésre ítélve. A többségnek azonban már nem volt teljesen ismeretlen a börtön világa. 24 fogvatartottnak a testvére, 14-14-nek a férje/élettársa, illetve egyéb rokona, 11-nek valamely szülője, 6-nak a gyermeke, 5-nek pedig a nagyszülője ült már vagy ül jelenleg is börtönben. Két fő tagadta meg ennél a kérdésnél a válaszádat, de ők is elmondták, hogy érintettek a témában, ám nem kívánták megnevezni a szabadságvesztésre ítélt családtagjukat. Volt olyan fogvatartott, aki az elmúlt 8 év alatt egyszer találkozott a gyermekeivel, akkor is szállítás közben. A lekérdezettek közül összesen 29 fő volt visszaeső, mely a női elkövetők között igen magas aránynak mondható. Közülük 15-en másodsorra, 10-en harmadszorra, egy esetben negyedszerre, hárman pedig ötödszörre kerültek börtönbe. A korábban elkövetett bűncselekmények közül a lopások és rablások száma jelentős.

Mivel a vizsgálat különös figyelmet fordított az életellenes elkövetőkre, így ők a mintában felülreprezentáltak. A lekérdezettek többsége ennek ellenére is rablásért ül. Az 1. ábrán látható 11 féle bűncselekményt a 62 fogvatartott összesen legalább 71 alkalommal követte el. Vagyis többek esetében beszélhetünk bűnhalmazatról. Összesen 46 bűncselekményt követtek el csoportosan, mely női elkövetők között igen magas aránynak mondható a szakirodalmi ismeret alapján. A csoportos

elkövetők többségében férfiak segítségével követtek el cselekményeiket. Ezekben az esetekben a nők nagy része úgy beszélt magáról, mint aki „*csak ott állt*”. Ez a rablások esetében legtöbbször a fedezést jelentette, amit visszakérdezéskor nagyrészt megerősítettek.

A lekérdezett fogvatartottak többsége (35 fő, azaz 76%) társtetteséget, bűnsegédletet, felbujtó szerepet vállalt az általa elkövetett bűncselekményekben. Ez azt jelenti, hogy ha nem is mint ötletgazdák vagy bántalmazók, de partnerként, segítőként vettek részt az elkövetésben. Heten (15%) vallották magukat ötletgazdának, illetve bántalmazónak. Ők nem csak részesei, de gyakorlatilag elsőszámú elkövetői is voltak cselekményeiknek. Négy fő (1%) tagadta, hogy valaha is részt vett volna bűncselekményben (1. táblázat).

A megkérdezettek büntetése közül a legcsekélyebb 14 hónap börtön volt, míg a leghosszabb 33 év. Összesen 17 főnek (27%) haladja meg az ítélete a tíz évet. Az életellenes elkövetők közül hárman töltönek életfogytig tartó szabadságvesztést. Ketten 30, míg a harmadik 33 évet kapott. Közülük két fő több emberen követte el cselekményét, míg a harmadik esetben 14 éven aluli volt a sértett. A 62 lekérdezett fogvatartott összesen több mint 520 börtönévet kapott bűncselekményéért, mely több mint nyolcéves ítéletet jelent átlagosan. A lekérdezettek hátralévő börtönben töltött ideje egy hónap és 24 év között alakul. Tíz évnél hosszabb időt már csak a fogvatartottak 8%-a, azaz 5 fő tölt Kalocsán.

1. táblázat

Lekérdezettek csoportos elkövetésben való szerepe (n=46 fő)

Ötletgazda, bántalmazó	Társtettes, bűnsegéd, felbujtó	Tagadja az elkövetést
7 fő	35 fő	4 fő

2. táblázat

Lekérdezettek kapcsolattartása (n=62 fő)

Senki	Férj/élettárs	Gyermek	Szülő	Testvér	Rokon	Más személy
6 fő	15 fő	37 fő	27 fő	29 fő	31 fő	5 fő

3. táblázat

Lekérdezettek tudatos kapcsolatmegszakítása (n=62 fő)

Férj/élettárs	Gyermek	Szülő	Testvér	Rokon	Ismerős
18 fő	3 fő	11 fő	11 fő	5 fő	3 fő

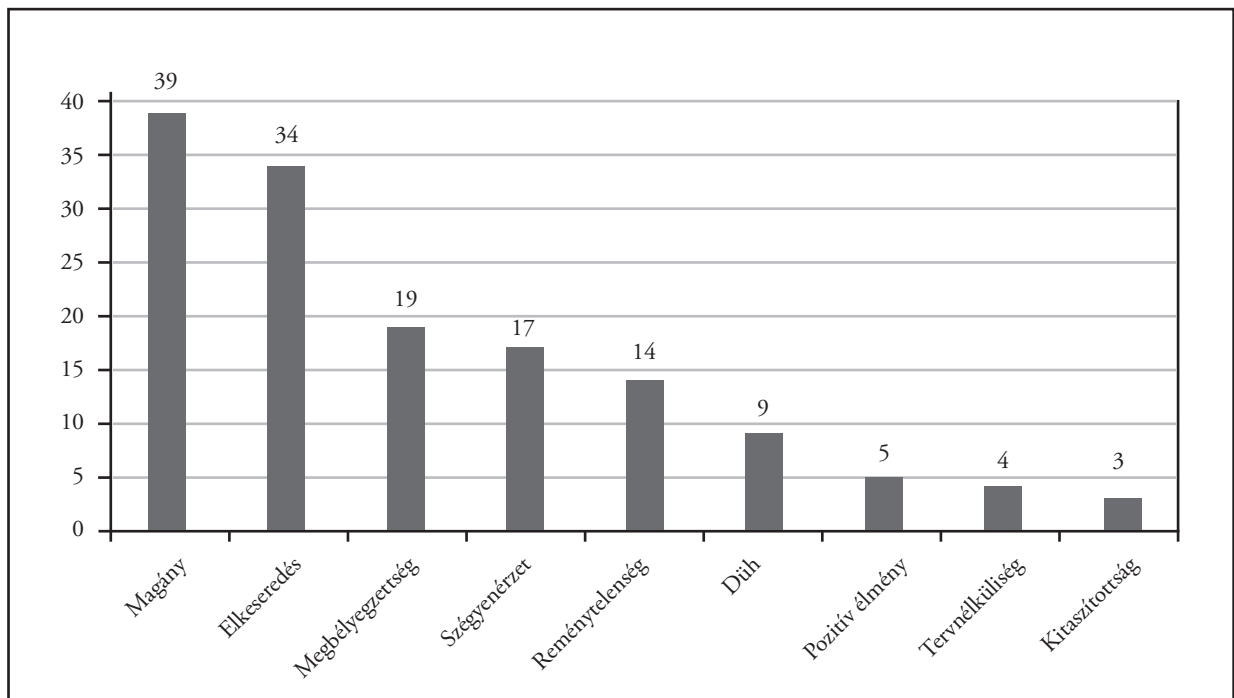
A nők esetében a hozzátartozókkal való kapcsolat-tartás különösen fontos tényező a börtönben. Így különösen érdekes, hogy hatan egyáltalán nem ápolnak kapcsolatot senkivel a külvilágból. Összesen tehát 56 fő (90%) tartja többekkel – főként családtaggal – a kapcsolatot. Legtöbbjük (37 fő, azaz 60%-uk) saját gyermekével. Ez az adat azonban közel sem ennyire pozitív, ha azt is figyelembe vesszük, hogy összesen 51 fő édesanya, vagyis a saját gyermekével sem tartja minden anyja a kapcsolatot. Szintén meglepő, hogy a férjezett/élettárssal rendelkező fogvatartottak (27 fő) közül is csupán 15-en tartják férjükkel/élettársukkal a kapcsolatot. Ebből is az látszik, hogy bár nem váltak még el a házastársak, de kapcsolatuk alakulását a börtönbüntetés sok esetben negatívan befolyásolja (2. táblázat).

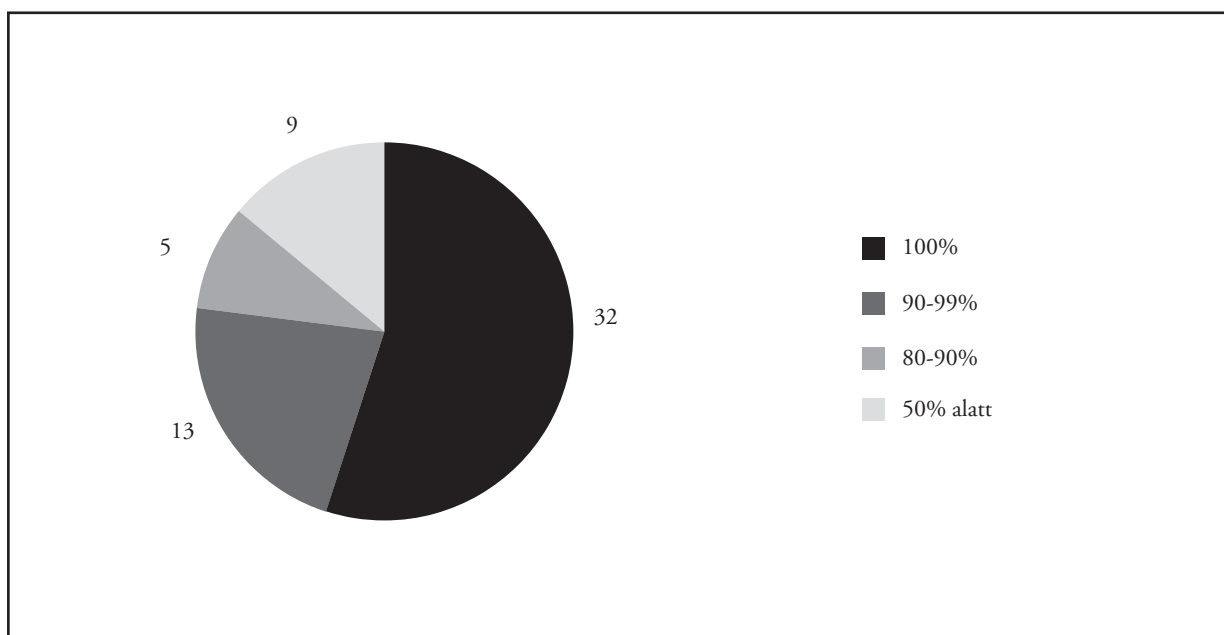
A fogvatartottak egy részére jellemző, hogy a börtönbe kerülés pillanatával több korábbi kapcsolatát megszakítja. A lekérdezettek többsége a férjével/élettársával szakította meg tudatosan a szálakat; őket a szülők és testvérek követik. Az a három fő (5%), akik a gyermekeikkel és ismerőseikkel sem tartják már a kapcsolatot, a börtönbe kerülésükkor minden kinti kapcsolatukról lemondtak. Mivel az ingerszegény, elszigetelt közeg különösen a nőkre van rossz hatással, így ez a fajta kapcsolatmegszakítás a szeretteikkel különösen fájdalmas lehet számukra (3. táblázat).

A börtönnel kapcsolatos érzelmeket vizsgálva összesen kilenc kategória került megkülönböztetésre, melyek közül minden lekérdezett maximum hármat választhatott ki. Volt, aki csupán egy-egy kifejezéssel tudott azonosulni a 2. ábrán jelöltek közül, míg másoknak nehézséget jelentett a behatároltság.

2. ábra

Lekérdezettek börtönnel kapcsolatos érzései (n=62 fő)

3. ábra**Lekérdezettek által megfogalmazott esélyek (n=62 fő)**

A lekérdezettek nagy része (39 fő, azaz 63%) érzi magát a rá kiszabott büntetés letöltése alatt magányosnak, illetve jelentős részüket (34 fő, azaz 55%) jellemzi az elkeseredés. A felsorolt kategóriák második nagy csoportját képezi a megbélyegzettség, a szégyenérzet és a reménytelenség, melyeket a fogvatartottak közül 14-19 fő (23-31%) érzett jellemzőnek saját magára. A düh, a börtönnel kapcsolatos pozitív élmény, a tervnélküliség és a kitaszítottság a lista végén zárt. Ezek az eredmények is az ingerszegény környezet fogvatartottra gyakorolt romboló hatását igazolják (2. ábra).

A vizsgálat során az is felmerült a kérdések között, hogy mekkora esélyt látnak a későbbi „jó útra térésre” a fogvatartottak. Hárman nem tudtak választ adni a kérdésre. A lekérdezettek többsége azonban alapvetően pozitívan látja saját jövőjét, s bízik benne, hogy többet nem kerül vissza a börtönbe. Kilencen érezték úgy, hogy 50% alatti esélyt adnak maguknak. Ők tehát a bűnelkövetés lehetőségét nem zárják ki teljesen a szabadulást követően sem. A többség (80%) legalább 80% fölötti értéket adott magának, sőt a legtöbben közülük (52%) tökéletesen biztosak benne, hogy többet nem kerülnek vissza a börtönbe. Összesen 45 fő bízik ennek kapcsán közeli családtagjai segítségével, míg 15-en csak saját magukra számíthatnak (3. ábra).

III.3. Büntudat, felelősség

A fogvatartottak által elkövetett, legsúlyosabbnak ítélt bűncselekményeknél² 45 esetben (73%) volt férfi, 10 esetben (16%) nő, ötben (8%) pedig férfi és nő együttesen a sértett. A sértettek 19%-a családtag, 37%-a ismerős, 40%-a pedig idegen volt az elkövető számára. Az életellenes elkövetők jellemzően családtag és ismerős sérelmére követték el bűncselekményüket, míg a rablásért fogvatartottak jelentős része (64%-uk) nem ismerte az elkövetéskor sértettjét. A sértettek 13%-a gyermek- és fiatalkorú, 50%-a felnőtt korú, 34%-a pedig időskorú volt. Bár a gyermek- és fiatalkorúak száma a többiekhez képest csekély, ám az emberölések 27%-át ellenük követték el, ami igazán tragikusnak mondható.

A megkérdezettek közül 41 fő (66%) szokott még ma is gondolni bűncselekményére és annak sértettjére/sértettjeire, míg 14-en (23%) már egyikre sem. A többség tehát nem zárta le magában a tettét. A rablásért fogva tartott lekérdezettek közül 17 fő (52%) gondol bűncselekményére és annak sértettjére. Ez azért érdekes, mivel mindössze 12 fő (36%) ismerte sértettjét az elkövetés előtt. Néhányuknak tehát még az ismeretlen sértett is eszébe jut. Az emberölést elkövetőknél ugyanez az arány lényegesen eltér, hiszen 88%-uk (16 fő) gondol ma is az elkö-

vetett cselekményre és annak áldozatára/áldozataira. Különösen érdekes, hogy a kiskorú veszélyeztetéséért fogvatartott nő nem gondol bűncselekménye sértettjére, holott saját gyermekéről van szó.

A fogvatartottak közül összesen 45-en (73%) éreztek korábban lelkiismeret-furdalást, büntudatot cselekményükkel kapcsolatban. Mára azonban már csak 36 főnél (58%) jelentkezik ez az érzés. Eszerint 15%-uk a büntetése ideje alatt – valamilyen módon – megbocsátásra lelt. A rablásért fogvatartottak 15%-ának, míg az emberölést elkövetők 11%-ának halványult el korábbi büntudata. Megbánást 44 fő (71%) érzett bűncselekményével kapcsolatban. Közülük egy fő (2%) nem magát a cselekményt bánta meg, hanem azt, hogy annak kivitelezését elrontotta, és így el tudták fogni.

Összesen 30 fő (48%) tartotta felelősnek magát bűncselekményéért. Kilencen (15%) a sértettre, míg 23 fő (37%) egy harmadik személyre hárította a felelősséget. A többség tehát (52%) nem érzi saját felelősségét az általa elkövetett cselekményekben. A 23 főből 15-en a büntársukat, öten a bírót, ügyészt, nyomozóhatóságot, hárman egy-egy családtagot, ketten pedig az „igazi” elkövetőket teszik felelőssé börtönbüntetésük miatt (4. táblázat).

A lenti kereszttábla a lekérdezettek büntudathoz és felelősségvállaláshoz való viszonyát ábrázolja, kiemelve a kutatóként logikusnak ítélt válaszokat. E szerint tehát az a válaszadó, aki érez vagy érzett büntudatot a tettéért, az valószínűleg saját felelősségét is megállapítja a bűncselekményben. Az pedig, aki soha nem érzett büntudatot, valószínűsíthetően a felelőt is más személyben keresi. Ennek a logikának összesen 39 fő (63%) felel meg. A kimaradó 23 fő ellentmondásos választ ad. A legkiemelkedőbb közülük az a 11 fő, aki ugyan érez büntudatot a tétivel kapcsolatban, ám a felelősséget mégis másra hárítja. Érvelésemre támaszkodva az ő lelkiismeret-furdalásuk ezen a ponton megkérdőjelezhetővé válik.

4. táblázat

Lekérdezettek felelősségvállaláshoz és büntudathoz való viszonya (n=62 fő)

	Saját maga a felelős	Sértett a felelős	Más személy a felelős
Érez büntudatot	21 fő	4 fő	11 fő
Már nem érez büntudatot	5 fő	3 fő	1 fő
Soha nem volt büntudata	4 fő	2 fő	11 fő

III.4. Agresszió, erőszak

A lekérdezettek közül összesen 41 fő (66%) követte már el fegyelmi vétséget börtönbüntetése ideje alatt. 61%-uk egy-két alkalommal, 29%-uk három-öt alkalommal, 10%-uk pedig legalább nyolc alkalommal kapott ilyen típusú büntetést.

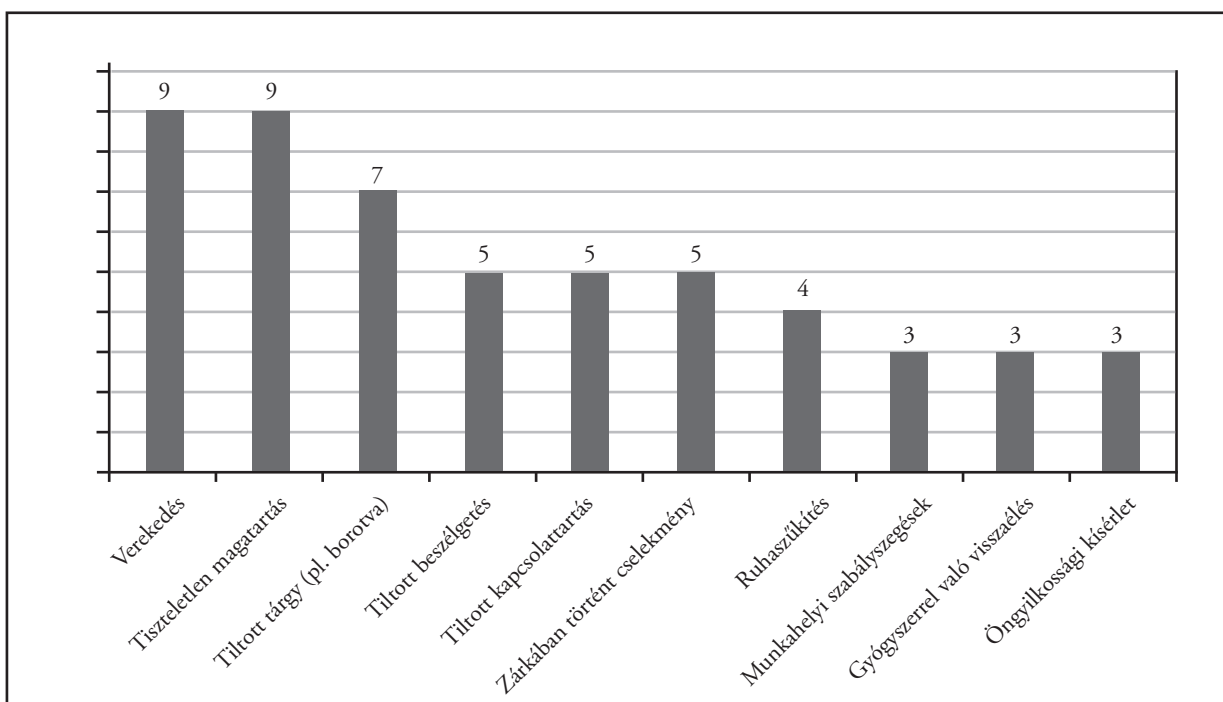
A 4. ábrán jól látszik, hogy a fegyelmi vétséget elkövető fogvatartottak jelentős része (44%) erőszakos, agresszív magatartása miatt ismét büntetve lett a börtönben. Tiltott beszélgetéseket a büntetés-végrehajtási intézetben elhelyezett férfi fogvatartottakkal folytattak, tiltott kapcsolattartás alatt viszont a börtönön belüli homoszexuális viszonyt kell érteni. Zárkában történt cselekmény általában az ott található berendezési tárgy rongálásából, helytelen használatából adódott. A ruhaszűkítést férfi és női fogvatartottak is alkalmazzák. Míg a férfiaknál ez a homoszexualitás egyik alapvető kifejezése, addig a nőknél az egyediségre való törekvés, a divatosság kifejezésének jele. Munkahelyi szabályszegés alatt betegség melletti munkavégzést, figyelmetlenséget érthetünk. Gyógyszerrel való visszaélés (annak elmulasztása vagy épp ellenkezőleg, a másik fogvatartott gyógyszerének bevétele) látszólag ugyanúgy három esetben fordult elő, mint az öngyilkossági kísérlet, ez azonban nem teljesen igaz. Az egyik fogvatartott például öngyilkossági kísérletet már több mint nyolc alkalommal próbált meg elkövetni a börtönben.

A lekérdezettek a kérdőív egyik kérdésénél egy ötfokú skála segítségével értékelték magukat erőszakosság szempontjából. Az 5. táblázat tartalmazza a lekérdezettek válaszait.

A táblázat alapján elmondható, hogy a lekérdezettek közül 27 fő, vagyis 44%-uk egyáltalán nem tartja magát agresszív embernek. Figyelembe véve, hogy a lekérdezettek mindegyike erőszakos cselekmény elkövetéséért került börtönbe, meglepően magas ez az arány. Egy fogvatartott így magyarázta az ellentmondást: „Egyáltalán nem vagyok agressz-

4. ábra

Lekérdezettek fegyelmi vétségeinek okai (n=41 fő)

szív típus, ha nem provokálnak.”²³ Enyhe és közepes mértékű agresszió összesen 26 főre (42%) jellemző. A lekérdezettek nagy többsége, vagyis 53 fő (85%) tehát nem tekint agresszív emberként magára. Ezzel szemben mindössze 9 fő (15%) vallotta alapvetően agresszívnek magát. Ennél a kérdésnél valószínűleg a lekérdező jelenléte is befolyásolta a lekérdezetteket a válaszadás során, hiszen a megfelelési kényszer ha-

tására esetenként jobb színben próbálják magukat feltüntetni az elítéltek.

Mindehhez szorosan kapcsolódik a következő kérdés, mely során szintén öt kategória közül választhattak a fogvatartottak. Ez arra vonatkozott, hogy ha feszültség adódik a lekérdezettek életében, azt milyen gyakran vezetik le fizikai erőszak segítségével (6. táblázat).

5. táblázat

Lekérdezettek agresszivitásának mértéke (n=62 fő)

Egyáltalán nem agresszív	Enyhe mértékben agresszív	Közepes mértékben agresszív	Nagyon agresszív	Teljes mértékben agresszív
27 fő	12 fő	14 fő	4 fő	5 fő

6. táblázat

Lekérdezettek feszültségvezetésének erőszak általi gyakorisága (n=62 fő)

Csak a bűncselekmény elkövetése alatt fordult elő	Soha nem fordult elő	Nem jellemző rá	Esetenként előfordul	Gyakran előfordul
5 fő	17 fő	22 fő	13 fő	5 fő

A táblázatból jól látszik, hogy feszültségvezetés-ként 22 fő (35%) fizikai erőszakot soha vagy csak a bűncselekmény elkövetésekor alkalmazott. Szintén 22-en mondták, hogy alapvetően nem jellemző rájuk ez a fajta feszültségoldás. Elmondható tehát, hogy 44 főre (71%) nem vagy csak nagyon enyhe mértékben jellemző a fizikai erőszak alkalmazása. Összesen 18 fő (29%) számolt be feszült helyzetben történő fizikai erőszak alkalmazásáról. Az ő számuk pontosan a duplája az 5. táblázatban tárgyalt „alapvetően agresszív” típusnak, ami elgondolkodtathatja a kutatót, hiszen az agresszív magatartás erőszakban való megjelenése ugyanazokra kellene, hogy jellemző legyen. Ugyanez a helyzet a korábban említett 85%-kal, akik nem tekintenek alapvetően agresszív emberként önmagukra és az itt kialakult 71%-kal, akikre a fizikai erőszak nem jellemző. Mivel a százalékos arányok részben eltérést mutatnak, így kereszt tábla-elemzéssel összefésültem a két adatsort. Az eredményeket az alábbi táblázatban láthatjuk (7. táblázat).

A kereszt tábla főátlóját és még két mezőt jól láthatóan megkülönböztettem, így kiemelve a kutatóként logikusnak ítélt válaszokat. Eszerint aki teljes mértékben agresszívnek mondta magát az első kérdésnél, valószínűleg feszültségét is erőszakkal vezeti le az esetek többségében. Az öt főből azonban csak ketten (40%) helyezkednek el a kijelölt főátlóban, s hárman eltérnek a logikusnak ítélt válaszadástól. A főátlóban és a két pluszmezőben összesen 24 fő található, míg a közvetlenül azok melletti mezőkben további 28 fő. A kimaradó 10 elítélt (16%) egyértelmű ellentmondásba került a válaszadáskor, hiszen vagy egyáltalán nem tartja magát agresszív embernek, mégis sűrűn vezeti le erőszakkal a feszültségeit, vagy épp ellenkezőleg,

egy alapvetően agresszív ember, aki azonban ezt a tulajdonságát folyamatos kontroll alatt képes tartani. Esetükben komoly ellentmondásról, választorításról beszélhetünk.

IV. Áldozattá válás

Az erőszakos cselekményeket elkövető nők esetében nem mehetünk el szó nélkül amellett a pszichológiai megállapítás mellett, mely szerint „a bántalmazók jelentős része gyermekkorában maga is bántalmazott volt.” (Szabó, 2010, 289) A következőkben kiemelnek két családon belüli erőszakos cselekményt, melyeket jórészt nők ellen követnek el, igen magas látenciával. Ezt követően pedig visszatérek a kalocsai kutatásban érintettekhez.

IV.1. Gyermekbántalmazás

A családon belül elkövetett erőszak esetében a látencia oka maga a család, a zárt közeg, mely élesen kijelöli territóriumát, és kizárja a kívülállót. Ez a típusú erőszak sokaknál már gyermekkorban elkezdődik. Szabó Lajos így fogalmaz a gyermekbántalmazásról: „A bántalmazás visszatérően jelen van és szembe tünő annak indokolatlansága, kegyetlensége és a bántalmazott szenvedése iránti közömbösség. A bántalmazás újra és újra kis provokációkra kirobban, és egy állandó fenyegetettség van jelen a családban, miközben a bántalmazások egyre brutálisabbak, egyre inkább veszélyesebbek.” (Szabó, 2010, 282) Az anya passzív, társfüggő magatartása sem segít a gyermeknek, hiszen ő ennek hatására válik társá a bántalmazásban, ő segít azt leplezni.

7. táblázat

Lekérdezettek agresszivitásának mértéke összevetve a feszültségvezetésben megnyilvánuló erőszakossággal (n=62 fő)

	Gyakran előfordul	Esetenként előfordul	Nem jellemző rá	Soha nem fordult elő	Csak a bűncselekmény elkövetése alatt fordult elő
Egyáltalán nem agresszív	3 fő	2 fő	9 fő	12 fő	1 fő
Enyhe mértékben agresszív	-	3 fő	6 fő	2 fő	1 fő
Közepes mértékben agresszív	-	5 fő	4 fő	2 fő	3 fő
Nagyon agresszív	-	2 fő	2 fő	-	-
Teljes mértékben agresszív	2 fő	1 fő	1 fő	1 fő	-

IV.2. Partner elleni erőszak

A partnerrel szembeni erőszak nemcsak a család zárt közegének köszönhetően nehezen megközelíthető probléma, hanem a társadalomban jelenlévő előítéletek miatt is. Az egyik feltételezés szerint „a bántalmazás alapvetően az alacsonyabb kultúrájú, szociálisan marginális helyzetben lévő családokban fordul elő.” (Szabó, 2010, 286) Egy másik szerint pedig „a házastárs bántalmazásának eseteiben bár történik fizikai bántalmazás, de az okozott sérülések nem komolyak.” (Szabó, 2010, 286) Ma már tudjuk, hogy egyik feltételezés sem helytálló, hiszen a bántalmazók társadalmi helyzetük alapján változatos eltéréseket mutatnak, a fizikai bántalmazások pedig igen gyakran okoznak súlyos sérüléseket a bántalmazottaknak. Esetenként halálhoz is vezethetnek. A problémát nehezíti, hogy míg gyermekbántalmazás esetén hivatalos úton be lehet abba avatkozni, addig a partnerek közötti erőszakosságot még a hatóságok is nagyon óvatosan kezelik. A „be nem avatkozási szemlélet” pedig csak még inkább megerősíti a bántalmazót (Szabó, 2010). Ezt a megerősítést ugyanakkor a bántalmazott kapcsolat melletti irracionális kitartás táplálja elsősorban.

A partnerbántalmazás a leggyakoribb formája a családon belüli erőszaknak. Általában a gyermekbántalmazással együttesen fordul elő a családban, ám a partnerek közötti erőszak gyakoriságát tekintve meghaladja azt. „Az ismétlődő bántalmazás mind sűrűségében, mind pedig intenzitásában erősödik.” (Szabó, 2010, 288) Ez alapján tehát folyamatosan növekszik a súlyos következmények kockázata. Ilyen következmény lehet pl. a partnerek közötti szexuális erőszak vagy akár a halált okozó testi sértés.

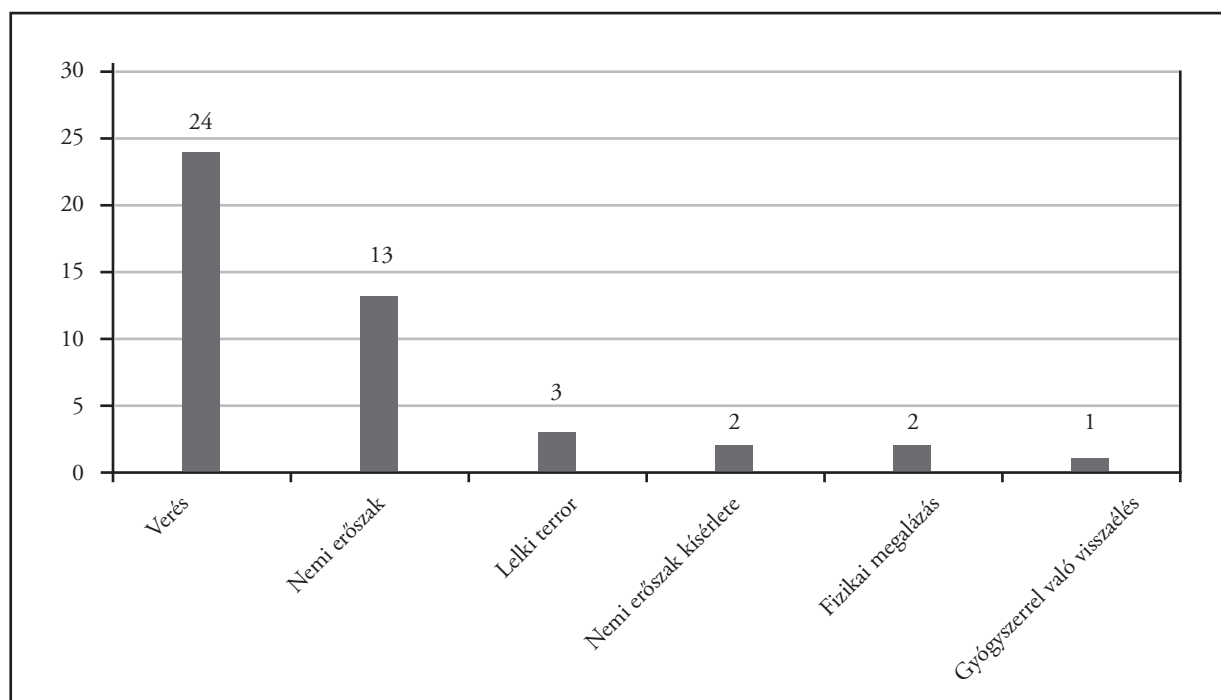
IV.3. Bűnelkövetést megelőző áldozattá válás

A kutatás nemcsak a lekérdezett fogvatartottak bűnelkövetői szerepével, de korábbi áldozattá válásukkal is foglalkozott. A 62 lekérdezett közül 34 főről, azaz nagyjából 60%-ukról derült ki, hogy élete során volt már valamilyen fizikai vagy lelki erőszaknak az áldozata. Ez a rablást elkövetőknek 55%-át, az életellenes elkövetőknek pedig 66%-át jelenti (5. ábra).

A lenti ábrán szereplő hatféle erőszakot 34 nő összesen legalább 45 alkalommal szenvedte el. Azért kell esetükben minimummal számolni, mert javarészüket ezek a megpróbáltatásokat több éven

5. ábra

Áldozattá vált lekérdezettekkel szembeni erőszak fajtái (n=34 fő)

keresztül, akár heti vagy napi rendszerességgel élte át. Legtöbbjüket (71%) verték. Ezek a bántalmazások egyeseknél pusztán kézzel, másoknál tárgyakkal (pl. szíjjal, bottal) történtek. A nemi erőszak is igen gyakran fordult elő esetükben (38%). Hárman (8%) számoltak be lelki terrorról, ketten-ketten (6-6%) nemi erőszak kísérletéről és valamilyen fizikai megalázásról, míg egy esetben (3%) történt folyamatos „begyógyoszerzés”.

A 8. táblázatból jól látszik, hogy összesen 23 fő (68%) ellen követte el közeli családtagja az erőszakot. Leggyakrabban ez a családtag a férj, illetve élettárs volt (53%), de volt ahol a szülő (15%). Távolabbi rokon alatt a szülő testvérét, illetve a nagyszülőt kell érteni. Ismerős 12%-ban, idegen 15%-ban volt az elkövető.

A 34 érintett fele, összesen 17 fő mondta, hogy a velük szemben tanúsított erőszak több éven keresztül folyt. A 2-5 éven keresztül tartó verést, nemi erőszakot, lelki terrort és megaláztatást az érintettek havi, illetve napi rendszerességgel szenvedték el. A nemi erőszak kísérlete a lekérdezettel szemben öt alkalommal fordult elő ezek alatt az évek alatt. A legalább 6 éven keresztül tartó verést, nemi erőszakot, lelki terrort és begyógyoszerzést napi rendszerességgel kellett elszenvedniük az érintett lekérdezetteknek (6. ábra).

Az áldozattá vált fogvatartottaktól a velük szembeni erőszak okát is megkérdeztük. Tíz fő (29%) féltékenységet, öt (15%) kisebb nézeteltérést, hét (21%) pedig veszekedést, vitát említett, melyet jellemzően az alkoholfogyasztás váltott ki.

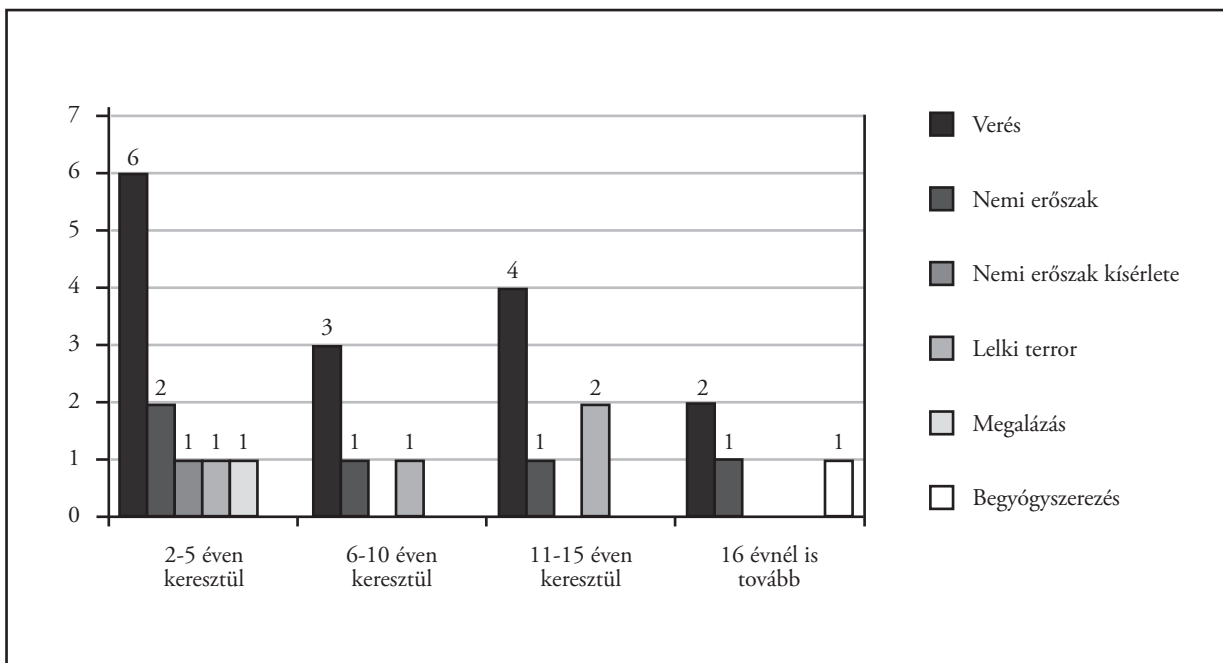
8. táblázat

Áldozattá vált lekérdezettekkel szembeni erőszak elkövetői (n=34 fő)

Férj/élettárs	Szülő	Távolabbi rokon	Ismerős	Idegen
18 eset	5 eset	2 eset	4 eset	5 eset

6. ábra

Huzamosabb ideig áldozattá vált lekérdezettekkel szembeni erőszak fajtái és időtartamai (n=17 fő)

„Az erőszakos bűnözés szoros összefüggést mutat a kábítószer- és alkoholfogyasztással. Sőt a sértettek esetében is jellemző tünet az alkoholos befolyásoltág.” (Rosta, 2007, 266)

A lekérdezettek közül összesen 13 főnek (38%) lett maradandó lelki, 10 főnek (29%) pedig maradandó fizikai sérülése. A nemi erőszakot elszenvető fogvatartottak közül többen említették, hogy zárkózottabbak lettek és szorongással küzdöttek. Egyikük azt is elmondta, hogy az eset után az édesanyja sodrófával verte meg, mert őt hibáztatta a történetekért. Öt fogvatartottat (15%) az erőszak után pszichiátrián kezeltek. Meglepő módon az erőszakoskodást követően csak egyetlen fogvatartott hagyta el bántalmazó partnerét. A 34 nő ellen elkövetett erőszakért a beszámolóik alapján összesen két fő került börtönbe.

A lekérdezett fogvatartottak a velük szemben elkövetett erőszakról és az általuk elkövetett bűncselekményről egészen eltérő véleményt adtak. A 34 áldozattá vált fogvatartott közül 13 fő (38%) érezte súlyosabbnak az ellene elkövetett erőszakot. Éppen ugyanennyien mondták ennek ellenkezőjét, vagyis saját bűncselekményüket tekintették súlyosabbnak. Hat fő pedig (18%) egyformának érezte a két erőszakos cselekményt.

V. Összegzés

Jelen tanulmány fő célja a hazai erőszakos, női bűnelkövetők bemutatása, jellemzőik feltárása volt. Ennek köszönhetően pontos képet kaphattunk az általuk elkövetett bűncselekményekről, visszaesésük mértékéről, kapcsolattartásukról, börtönnel kapcsolatos viszonyukról, jövőképükről, agresszivitásuk mértékéről vagy éppen áldozattá válásukról. A feminista kriminológiából ismert patriarchalitás, vagyis a férfi nő feletti hatalma a csoportos elkövetés során szinte minden alkalommal megmutatkozott. Egy-két kivételtől eltekintve a vizsgálat eredményeként kijelenthető, hogy a férfi tettestárs komoly befolyással volt a nőre. A legtöbb esetben ő volt az ötletgazda is. Nagyon érdekes tendencia rajzolódott ki a csoportos elkövetések során, mivel a férfi a teljes bűncselekménybe bevonta a nőt. Ez alatt értem azt is, hogy az igazságszolgáltatással való szembekerülés pillanatában a férfi szinte minden esetben azonnal a nő ellen vallott, rögtön magával sodorta tettestársát.

Tamási Erzsébet szerint a nők gyakrabban követnek el bűncselekményeket a közvetlen hozzátartozóik ellen, és ezeket legtöbbször érzelmi felindultság jellemzi (Gönczöl et al., 2006, 543–556). Az általam végzett vizsgálat során ezzel szemben az derült ki, hogy a bűncselekményt csak az életellenes elkövetők többsége követte el közvetlen hozzátartozója ellen. A többi erőszakos elkövető sértettjét általában nem is ismerte az elkövetés előtt. Az érzelmi felindultság sem jellemző például a rablást elkövető lekérdezettekre, az életellenes elkövetőkre azonban mindenképpen. Tamási az életellenes elkövetőkről azt írja, hogy alapvetően idősebb korukban követik el bűncselekményeiket a férfiakhoz képest. Az általam végzett vizsgálat is igazolja ezt a kijelentést, hiszen az életellenes elkövetők 70%-a volt 40 év feletti, míg 30%-uk 20-35 év közötti. Azt a kijelentést azonban, mely szerint a nőkre nem igazán jellemző sem a kriminális karrier, sem a többszöri visszaesés, ez a kutatás megcáfolja, hiszen a lekérdezettek közel fele volt a mintában visszaeső. A visszaesők fele pedig már legalább harmadszor ült börtönben.

Fehér Lenke és Parti Katalin úgy fogalmaz a női erőszakos elkövetőkkel kapcsolatban, hogy amikor önállóak, bűncselekményeik hátterében sokszor húzódik meg őket ért erőszak (Fehér, Parti, 2002). Ezt a megállapítást az általam végzett vizsgálat is igazolja, hiszen a 16 önálló elkövető közül 12 fő vált korábban erőszak áldozatává.

A kutatásból az is kiderült, hogy a lekérdezett erőszakos elkövetők közel fele volt visszaeső. 70%-uknak közeli rokona ült már börtönben. A lekérdezettek többsége tehát közvetlenül vagy közvetetten találkozott már a büntető-igazságszolgáltatással. Több mint felük rablásért, harmaduk emberölésért került Kalocsára. Bűncselekményeik 65%-át követték el csoportosan. A rájuk jellemző erőszakos magatartás csak egy részüknél bírt olyan jelentőséggel, hogy az még a büntetés ideje alatt is problémát jelentsen számukra. A börtönben legtöbbjüket a magány és az elkeseredés jellemzi. Ezzel szemben háromnegyedük nagyon pozitívan látja jövőjét. Bár 75%-uknak volt valaha büntudata, ez a szám korántsem jelenti azt, hogy az általuk elkövetett bűncselekményt valóban ennyien bánnák és éreznének miatta a felelősséget. A lekérdezettek több mint fele vált már élete során erőszak áldozatává. Az általuk elszenvedett agresszió sok esetben valóban egyenértékű volt az elkövetett bűncselekménnyel, ám többségüknél a sértett nem egyezett meg az addigi

agresszorral. Igazán elgondolkodtató tény, hogy az életellenes elkövetők (összesen 18 fő) közül ketten érezték súlyosabbnak az ellenük elkövetett erőszakot, míg egy fő ugyankora súlyúnak érezte a két cselekményt. Felmerül a kutatóban a kérdés, hogy ezeknek a nőknek milyen életet kellett élniük a börtönbe való bekerülésük előtt?

Mivel a jogban a nők általi bűnelkövetés nem képez külön kategóriát, csak a kriminológiában, így az őket érintő hazai tudományos kutatások száma igen elenyésző. Saját vizsgálódásaim végeztével azonban úgy gondolom, hogy mindenképp szükség lenne kifejezetten női bűnelkövetőket érintő modern elméletek megalkotására és időről-időre ismétlődő kutatásokra. A kettő pedig egymás nélkül nem működik.

Irodalom

Adler, F. – Mueller, G.O.W. – Laufer, W.S. (2005): *Kriminológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Berne, E. (2008): *Emberi játszmák*. Budapest, Háttér Kiadó.

Buda Béla (1985): Női szerep – női szocializáció – női identitás. In Koncz Katalin szerk.: *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Csepeli György (2006): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Fehér Lenke – Parti Katalin (2002): Nők a börtönben. In *Kriminológiai Tanulmányok*, OKRI. Budapest, 2002. évi 39.

Nagy László Tibor (2010): Agresszió és bűnözés. In Hárdi István szerk.: *Az agresszió világa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.

Palasik Mária – Sipos Balázs szerk. (2005): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a XX. századi Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Jegyzetek

- 1 28 éves, 2 gyermeke van, csoportos rablásért és lopásért ül.
- 2 A legsúlyosabbnak ítélt bűncselekmény az életellenes elkövetők esetében egyértelműen az emberölés volt, míg másoknál ez lehetett a rablás, a testi sértés vagy a garázdaság is.
- 3 47 éves, testi sértésért és garázdaságért ül.

Popper Péter (2007): Bűn és büntudat. In Baktay Zelka et.al.: *Az önmagát kereső ember. Büntudat és feloldozás*. Kaposvár, Saxum Kiadó.

Ranschburg Jenő (2006): *A meghitt erőszak*. Budapest, Saxum Kiadó Bt.

Ranschburg Jenő (1998): *A nő és a férfi*. Budapest, Nemzetközi Tankönyvkiadó.

Raskó Gabriella (1978): *A női bűnözés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Rosta Andrea (2007): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest-Piliscsaba, Loiser Kiadó.

Szabó Lajos (2010): Erőszak a családban és a családvédelem. In Hárdi István szerk.: *Az agresszió világa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.

Tamási Erzsébet (2005): *Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői*. Budapest, BM Kiadó.

Tamási Erzsébet (2006): Nemek és bűnözés. In Gönczöl Katalin et.al. szerk.: *Kriminológia-Szakkriminológia*. Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.

Vigh József et.al. (1973): *Erőszakos bűncselekmények és elkövetők*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Végjegyzet

Ezúton szeretném megköszönni Dr. Tanács Eszter Tímea bv. alezredek Úrnőnek, a Kalocsai Fegyház és Börtön intézetparancsnokának a kutatás engedélyezését, illetve a tanulmány megjelentetéséhez szükséges hozzájárulását.

Köszönöm még Dr. Rosta Andrea és Horváth Delila Mercédesz szociológusoknak, valamint Cselik Beatrix nevelőtisztnak segítőkészségüket, mellyel hozzájárultak a kutatáshoz.

Szántóné Sorompó Anett – Paraicz Éva

A kórházi szociális munka jelentősége a beteg gyermekek ellátásában

– A szülőkonzultáció

E tanulmány megírásával szeretném bemutatni a kórházi szociális munkában rejlő lehetőségeket, s vele a gyakorlati munkám során tapasztaltakat. Hangsúlyos szerepet szántam a családterápiás szemléletnek: szociális munkásként hamar rájöttem ugyanis, hogy csak akkor tudok hatékonyan segíteni a súlyosan sérült gyermekek családjainak, ha a bennük lejátszódó pszichológiai folyamatokat jobban megértem. (Ezért is tartom fontosnak a családterápiás képzéseket.)

A tanulmány nagy része többes szám első személyben íródott: ezzel kívántam érzékeltetni a társszakmák közötti együttműködés jelentőségét és a szociális munka gyógyító teammal való együttműködésének fontosságát. A kórházi hierarchiában betöltött helyemnek és a főorvosomnak köszönhetően lehetőséget kaptam egy családkonzultációs protokoll kialakítására és a gyakorlatban történő alkalmazására. A protokoll talán legjelentősebb része az orvos-szülő konzultációnak egy segítő beszélgetésbe történő integrálása, amely az orvos és szociális munkás szoros együttműködésében valósul meg. A tanulmány megírásának módja önmagában is példa rá, hogy mennyire termékeny lehet egy jól működő kapcsolat az orvos és a szociális munkás közt. Dr. Paraicz Éva társszerzőként, az orvos szemszögéből nézve mondja el pozitív tapasztalatait a tanulmány legfontosabb üzeneteit illetően.

A kórházi szociális munka helyzete Magyarországon

A kórházi szociális munka fiatal és még kiforratlan terület a magyar egészségügyi intézményekben, egyelőre még nem szerves része a

betegellátásnak. Ez sok esetben megnehezíti a klinikumban dolgozó szociális szakemberek integrálódását a gyógyító teambe. Nehéz meghatározni, hogy egyáltalán hova illeszthető be az a tudás, amivel gazdagítani, segíteni tudjuk a betegellátást. Sok kérdést vet fel a szociális munkások foglalkoztatása az egészségügyben: például ki biztosít szakmai felügyeletet munkájuk felett, ki és mikor dönti el, hogy egy adott probléma megoldásába bevonja-e a szociális szakembert, ki határozza meg a kompetenciákat és azok határait. A legnagyobb nehézséget talán az jelenti, hogy az esetek többségében a kórházak csupán egyetlen szociális munkást foglalkoztatnak, vagy ha többet, akkor azok külön telephelyeken, egymástól nagymértékben eltérő profilú osztályokon dolgoznak. Fogós kérdés, hogy a kórházon belül melyik szakmacsoportba tagozódhat be a szociális munkás, és ki legyen a közvetlen felettese, aki felelősséget vállal szakembere működéséért, reális elvárásokkal koordinálja és segíti munkáját.

Jelenleg országszerte elterjedt gyakorlat, hogy a szociális munkás az adott osztály vagy részleg főorvosa beosztottjaként dolgozik, esetleg az ápolási igazgató vezetése alá tartozik. Ennek hátránya, hogy valós szakmai vezetést nem tudnak számára a kórházak biztosítani, vagyis a szociális munkásnak saját magának kell meghatároznia szakmai kompetenciáit és működésének kereteit, az intézmény profiljaira tekintettel. Mint minden fiatal szakterületnek, a szociális munkának is időre van szüksége, hogy kiteljesedjen, és önálló professzióként megtalálja a helyét az egészségügyi intézményekben (Péterné Molnár Gizella, 2007.).

Kórházi szociális munka a Magyarországi Református Egyház (MRE) Bethesda Gyermekkórházban

Tanulmányunkban többek közt arra szeretnénk ráirányítani a figyelmet, hogy léteznek olyan intézmények, ahol a szociális munka nagy elfogadottságnak örvend, és a kórház vezetőségének köszönhetően ki is teljesezhetett. Az MRE Bethesda Gyermekkórháza szakmai küldetése és alapelvei nagymértékben elősegítették a családok segítségéhez szükséges, ma már napi gyakorlattá vált protokollszerű ellátás kidolgozását, illetve annak gyakorlati alkalmazását.

A Bethesda Gyermekkórház több olyan profi-nak ad otthont, melyek speciális hozzáállást és szemléletet igényelnek. Mindenekelőtt a rehabilitációs és mentálhigiénés osztályt emelném ki, amely kiemelten fontos a dolgozat szempontjából. A két osztály szorosan egymás mellett működik közös szakmbergárdájával, multidiszciplináris gyakorlatával, ami a kórházakban nem megszokott sokszínűséget eredményez. A multidiszciplináris team léte szociális munkásként valószínűleg a legnagyobb lehetőséget jelenti a szakmai kompetenciák maximális kibontakoztatásában: ez a kiterjedt kompetenciákkal és rendkívüli tudásbázissal rendelkező háttér olyan biztonságot képes nyújtani, amely elengedhetetlen a tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő családok segítségével. Egy szigorú hierarchiában működő kórházi vezetés mellett vagy egy homogén, kizárólag egészségügyi szakemberekből álló teamben nyilván sokkal nehezebben találhatja meg egy ilyen speciális szakma képviselője a helyét.

Kiemelt Idegrendszeri és Égésérült Gyermekeket Ellátó Rehabilitációs osztály

Rehabilitációs osztályunk országos központként a balesetben sérült és súlyos idegrendszeri sérült gyermekek komplex rehabilitációját hivatott ellátni. A koponyasérült gyermekek mellett intézményünk égéscentrumának mozgásszerveket is érintő, súlyosan égett betegeit is osztályunkon rehabilitáljuk.

A komplex rehabilitáció keretében az orvosi rehabilitáció mellett nagy hangsúlyt fektetünk a szociális, oktatási, foglalkoztatási, valamint a

rendszer- és családterápiás szemléletet alkalmazó családrehabilitációra is. Mindebben számos szakember vesz részt: a rehabilitációs folyamatot a kezelőorvos felügyeli, a rehabilitációs tervet a team bevonásával állítja össze. A különböző szakemberek megkomponált együttműködése elengedhetetlen a folyamat során. Fontosnak tartom a megkomponált szó használatát, mivel mindez valóban hasonlít egy zenekari mű előadásához, hiszen az orvos a rendelkezésére álló team tagjait mindig a kliens állapotának megfelelő időben vonja be, és munkájukat karmesterként hangolja össze (Kullmann Lajos, 2006).

Kik is a tartoznak a rehabilitációs teambe? Rehabilitációs szakorvosok, belgyógyász, neurológus, pszichiáter, szakápolók, neuropszichológus, klinikai szakpszichológus, gyógytornász, ergoterapeuta, logopédus, gyógypedagógus, családterapeuta, mediátor, dietetikus, szociális munkás, valamint a beteg családja.

A család mint a rehabilitációs rendszer tagja

Tény, hogy a család a legfontosabb húzóerő, ha egy gyermek rehabilitációjáról beszélünk. Tapasztalataink azt mutatják, hogy azok a gyermekek gyógyulnak a legjobb eredménnyel, akik mellett a rehabilitációs team tagjaként a szülők is aktívan részt vesznek a terápiában. Ez persze nem újdonság, de ha egy kicsit mélyebbre ásunk, jól látjuk, hogy mindez nem is annyira egyszerű. Ritkán tapasztaljuk, hogy a szülők szívesen csatlakoznak a terápiás folyamatba. Gyakran találkozunk ellenállással, háritással vagy csak látszat-együttműködéssel. Szélsőséges esetekben az sem kizárt, hogy a szülő állapota, hozzáállása válik egyedüli gátló tényezőjévé a gyermek rehabilitációjának (Komlósi Piroska, 1997). A terapeuták, a nővérek, illetve a szülők közti konfliktusok elmélyülésével, a bizalom megrendülésével a szülők sokszor hoznak rossz döntéseket (például idő előtt visszaviszik az iskolába gyermeküket, vagy nem az ajánlott, adekvát terápiákat választják.)

Ami korábban szembetűnő volt, hogy a „problémásabb” (indulatos, mindennel elégedetlen) családok a kezelés hónapjai során szinte mindenkivel összetűzésbe kerültek, kivéve a szociális munkást, aki nem a közvetlen gyógyításban,

hanem a külvilággal való kapcsolatuk egyengetésében vállalt részt. Így egyre gyakoribbá vált, hogy a gyógyító személyzet és a család közti konfliktus rendezésébe a szociális munkást is bevonták. Amikor tudatosult bennünk, hogy az általam hosszan gondozott családok sokkal együttműködőbbek a többinél, elkezdtük feltárni ennek okait.

Először azt néztük meg, hogy az osztályon megforduló betegek közül hány családdal kellett felvennem a kapcsolatot. Kiderült, hogy szinte mindegyikkel. Következő lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy milyen segítői beavatkozások történtek náluk. Majd kliensről kliensre haladva azt próbáltuk kideríteni, vajon mi a közös pont bennük. Sorra vettük azokat a családokat, akikkel problémáik súlyossága miatt hosszan dolgoztam együtt. A következő szempontokat vettük figyelembe:

- milyen fajta sérüléssel kerültek be a gyerekek intézményünkbe
- milyen mértékű volt az adott sérülés
- melyek voltak a gyermek sérülésének konkrét körülményei
- milyen hosszú volt a gyermekkórházban való tartózkodás időtartama, illetve
- milyen a szülők családi állapota és
- egzisztenciális helyzete.

Meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a nagyjából homogénnek tekinthető csoporton belül csupán a rossz szociális helyzetben lévő családok hozzáállása, viselkedése tért el jelentősen a többiekétől. Ám még ennél is meglepőbb volt számunkra, hogy a rosszabb szociális helyzetű családok jóval együttműködőbbnek bizonyultak, mint a jól szituáltak. Jelentős eltérést tapasztaltunk a sokproblémás (mélyszegénység, munkanélküliség, egyedülálló szülő, stb.) családoknál is. Esetükben alig-alig lehetett érzékelni a gyógyító teammel szembeni ellenállást. Általában jó viszonyt alakítottak ki a többi szülővel, és jóval alkalmazkodóbbnak bizonyultak a többi családnál. A gyógyító csapat azt tapasztalta, hogy az ilyen szülők gyermekei jobban fejlődnek, mint az alapvetően jó szociális háttérrel rendelkező, azonban „akadémuskodó” szülők gyermekei. Ezek a családok nagyon otthonosan mozogtak osztályunkon, sokszor szinte baráti viszonyt alakítottak ki a terapeutákkal és a nővérekkel. Szívesen tanulták meg a gyermek körüli ápolási feladatokat, és nyíltan

bevallották, ha elfáradtak vagy ha konfliktusba keveredtek valamelyik terapeutával, nővérrrel. Mindennek pszichés okait, szociológiai hátterét mélyebben nem tekintettük át. Felmerülő kérdéseinkre azt a választ találtuk, hogy valószínűleg kiszolgáltatottságuk, nehéz helyzetük miatt elfogadóbbak, hiszen szűkös anyagi helyzetük miatt csak az OEP által finanszírozott terápiákat és intézményeket vehetik igénybe.

Visszatérve az előző felismeréshez, hogy a sokproblémás családok vajon miért együttműködőbbek a többi családnál, arra a következtetésre jutottunk, hogy a problémák számossága miatt (lakáskörülmények, szociális támogatás, gyógyászati segédeszközök igénylése stb. elintézésében nyújtott segítség) jóval több időt szánunk rájuk, ami közrejár a bizalom kiépülésében.

A találkozások száma kétszerese, mint a jobb helyzetben lévő családoknál, és a segítség folyamata is jóval strukturáltabb. Gyakrabban vonunk be mentálhigiénés szakembert, és a kezelőorvos is több időt kell szánjon rájuk edukatív céllal. Szinte minden esetben felvesszük külső intézményekkel a kapcsolatot, hogy elősegítsük a család helyzetének területen történő rendezését (gyermekjóléti szolgálat, családsegítő, önkormányzat, védőnő stb.). Arra a következtetésre jutottunk, hogy a szociális munkással kialakult bizalmi kapcsolat nagymértékben csökkenti a szülők frusztrációit, szorongását, és szívesen elfogadják a felajánlott terápiás segítséget is (pszichológus, családterapeuta). A bizalom azzal is magyarázható, hogy a szociális munkás az egyetlen szakember, aki nem a gyermek gyógyításával, hanem a szülőkkel foglalkozik: ő az, aki azonnali és kézzelfogható segítséget nyújt (segélyek, szociális ellátások), azaz biztonságot jelent. Míg a gyermek körüli gyógyító személyek és az ellátó osztályok gyakran változnak, a kórház szociális munkásának személye állandó.

Azt tapasztaltuk, hogy a megérkezéstől a hazabocsátásig szinte minden esetben ugyanazon az állapotváltozásokon mennek keresztül a családok. Megfigyeltük, hogy a bent fekvés ideje alatt a szülők pszichés állapota, együttműködési készsége időszakonként változó, és ebben valamennyi szülő hasonlóságokat mutat. Ennél a felismerésünknel azt feltételeztük, hogy a gyász folyamatoknak megfelelően változik viselkedésük, hiszen el kell gyászolniuk egészséges gyermekük

képét, terveiket, álmaikat, és el kell fogadniuk gyermekük új állapotát (Kálmán Zsófia, 2004). Feltételezésünk helyénvaló azzal a kiegészítéssel, hogy nemcsak a gyász áll a háttérben, hanem a kórházi hosszas benntartózkodással való megküzdés is. Azt tapasztaltuk, hogy a bekerüléstől a hazatérésig öt jól elkülönülő szakasz figyelhető meg. Olyan szülőkkel dolgozunk, akik súlyos krízist éltek-élnek meg, és kómás gyermekük mellett hónapokat virrasztanak egy nem túl kényelmes kórterem fotelágyán. Családjuktól távol, a barátaiktól elszigetelve. Nagyon gyakori, hogy a balesetben, amelyben gyermekük sérült, elveszítették valamelyik hozzátartozójukat, akit még elgyászolni sem volt idejük. Mielőtt kitérnék az öt szakasz bemutatására, fontosnak tartom a gyerekek kórházi kezelésének időtartamát áttekinteni.

A 2013. évi távozási adatokból kiderül, hogy a koponyasérült gyermekek és családjaik milyen hihetetlenül sokáig kénytelenek kórházi kezelést igénybe venni, és a családjuktól, otthonuktól távol élni:

- 33 főre jut összesen 7085 ápolási nap
- minimum ápolási napok száma egy gyermek esetében: 34 ápolási nap
- maximum ápolási napok száma egy gyermek esetében: 664 ápolási nap
- átlagosan: 221,6 ápolási nap!

Bármennyire megdöbbenő is, az átlagosan 221,6 ápolási nap az esetek többségében egyénekre lebontva is megfelel a valóságnak. Rehabilitációs osztályunkon nagyon ritka, hogy a gyerekek csak pár hetet töltenek bent.

A beteg gyerekek szüleinél megfigyelt érzelmi/indulati változások szakaszai

1. Megérkezés a rehabilitációs osztályra

A gyerekek az esetek többségében intenzív osztályokról érkeznek rehabilitációra rossz egészségi állapotban. Többségük kómában van, vagy minimális tudatállapottal rendelkezik. Ezeknél a gyerekeknél gyakori, hogy eltávolították valamely koponyacsontjukat, gégekanüljük van, szájon keresztül nem táplálhatók.

A szülők súlyos krízisállapotában érkeznek, nem érzik nálunk biztonságban gyermeküket, hiszen egy intenzív osztályhoz képest, ahol számta-

lan gép figyelni életjeleit és állapotát, a rehabilitációs osztályon „csak” a nővér észlelheti a negatív irányú változásokat. Az első szakaszban sokszor tapasztaljuk, hogy a szülők beszűkült tudatállapotban vannak, és csak nagyon kevés információt képesek befogadni (Szabó Lajos, 2008).

2. Integrációs szakasz

Ebben az időszakban a szülők megismerik az osztály működését, a gyermekükkel foglalkozó szakemberek többségét, és megtapasztalják a rehabilitációs osztály működésének előnyeit és hátrányait.

3. Idealizációs szakasz

Ebben a szakaszban mindent nagyon jónak és tökéletesnek látnak a szülők, terapeutáikat és a rehabilitáció egészét magasztatják. Együttműködnek, és szó nélkül mindent végrehajtanak.

4. A kiábrándulás szakasza

Ebben a szakaszban kezdődnek a konfliktusok: a szülők sokszor szállnak vitába a terapeutákkal, és gyakran előfordul, hogy bizonyos ápolási feladatokat vagy terápiákat felülírnak. Nem ritka a követelés és a fenyegetőzés. Gyakran tapasztaljuk, hogy a szülők folyamatosan azt figyelik, hogy a többi gyermekkel hogyan bánnak a terapeuták, és a többi gyermek hol tart az övékéhez képest. Szinte semmivel nem elégedettek, gyakran türelmetlenek gyermekükkel is. Folyamatos konfliktusokat generálnak, mind a terapeuták, mind a nővérek közt. Nem ritka ebben a szakaszban, hogy elmagányosodnak, szülőtársukkal nem kommunikálnak, a terapeutáktól is elzárkóznak.

5. A beletörődés és megbékélés szakasza

Ez a szakasz a valódi együttműködés szakasza. A szülők és a gyermek, ha állapota és a képességei megengedik, a terapeutákkal együttműködve partnerként dolgoznak. A szülők látják gyermekük szükségleteit, valós igényeit, és ennek megfelelően is cselekszenek. A teamtagok pozitív és negatív tulajdonságait is reáli-

san látják, és a lehető legtöbbet szeretnék hasznosítani a rehabilitáción töltött időből. Ennél a szakasznál gyakran megjelenik az intézménytől való leválás okozta félelem, ami sokszor olyan mértékű, hogy hátráltatja a gyermek hazaadását.

A mentálhigiénés team segítségével a fent leírtak alapján kialakítottunk egy, az egész kórházban alkalmazható családkonzultációs protokollt. A protokoll létrehozásában nagy szerepet játszott a mentálhigiénés részleg szemléleti nyitottsága.¹ Pszichiáterek, pszichológusok, családterapeuták segítségével közösen tártuk fel a megfigyelt folyamatok mögött meghúzódó okokat, és ennek megfelelően megkezdhettük a protokoll elkészítését, majd szoros szakmai szupervízió mellett gyakorlati alkalmazását.²

A protokoll kialakításának szempontjai, beavatkozási szintek

Kiindulási pontként összegyűjtöttük azokat a pozitív tapasztalatokat, amelyek nagymértékben hozzájárultak a családok jó pszichés állapotának kialakulásához, és segítséget jelentettek a konfliktusok csökkentésében, megoldásában. Az összegyűjtött segítői intervenciókat, módszereket, a rendelkezésünkre álló erőforrásokat, eszköztárat, a segítség menetét és idejét a felsorolt öt szakaszban megjelenő problémák és nehézségek határozták meg. Ebből következően a szakemberek bevonása is e logika alapján alakult. Az állandóság ekvivalens a biztonsággal, ami feltétlenül szükséges a bizalom kiépüléséhez, ennek megfelelően szükséges egy „esetgazdát” kijelölni, aki folyamatosságot jelent a családok életében. A szociális munkás kompetenciái elegendőek ennek a tisztségnek betöltésére, ezért a sokrétű problémákkal küzdő családokat a bekezdéstől a hazaadásig szociális munkás kíséri.

Családkonzultációs protokoll

Előkészítő szakasz, kapcsolatfelvétel

Az intenzív osztályon a rehabilitációs főorvos a vizsgálatok után közli a szülőkkel, hogy a szociális munkás a segítségükre lesz sok mindenben, ezzel felkészítve a családot az első találkozásra. A gyermekek intézménybe érkezését követő egy-két napon belül felveszem a kapcsolatot a családdal.

Első találkozás (krízisintervenció)

Kapcsolatfelvétel előtt tájékozodom a gyermek állapotáról, s az intenzív osztályon dolgozó orvosoktól, nővérektől a szülő lelki állapotáról is. Az első találkozáskor fontos, hogy ne rohanjunk le a szülőt, nyugalmat és biztonságot sugározzunk, kérdéseinkkel ne terheljük túl. A családot röviden tájékoztatom, milyen jellegű segítséget tudok nyújtani nekik, majd felveszem az adataikat a szükséges szociális ellátások elindítása érdekében. A szülő állapotától függ, hogy az első alkalommal milyen jellegű és mennyiségű információt adok át. Az első találkozást követő napokban ismét felkeresem a családot egy előre egyeztetett időpontban (Szabó Lajos, 2008).

Második találkozás (krízisintervenció)

Tájékoztatom a szülőt a gyermek egészségi állapotához kötött szociális ellátásokról – az elhangzottakról a szülő kap egy előre összeállított dokumentumot. Megbeszéljük az osztályon folyó kezelési és életkörülményeket, végül a szülőkkel való közös munkánk célját és kereteit. Lehetőséget kapnak a felmerülő problémák, nehézségek megbeszélésére és előkészülünk az orvossal való szülőkonzultációra. Mivel az orvossal való kezdeti találkozásunk nagy izgalommal és szorongással jár, hisz a gyermekük sorsáról fognak hallani, gyakran tapasztalható, hogy ezeken a beszélgetéseken „lefagynak”, és nem tudják feltenni szorongató kérdéseiket. Erre felkészülhetnek, csökkentve a szorongásukat, ha otthon összeállítanak egy kérdéssort (Szabó Lajos, 2008).

Orvos-szülő konzultáció, integrációs szakasz

Az orvos-szülő konzultációt intézményünkben az orvos a szociális munkás bevonásával végzi. Itt egy megtervezett segítő beszélgetésben vesznek részt a szülők. Az orvos és a szociális munkás egy olyan támogató légkört igyekeznek teremteni, ahol a szülő fel meri tenni kérdéseit. Az orvos felkészül a szociális munkástól hallott problémák megbeszélésére is. A konzultáción a szociális munkás legfontosabb feladata, hogy figyel és jelenlétével támogatja a szülőket. Figyel az elhangzottakra, a

szülők reakcióira, és ha szükséges, bátorítón beavatkozik. Gyakran tapasztalható, hogy egy rossz hír hallatán a szülők elakadnak, a jó híreket nem képesek meghallani, a nehézségektől megriadnak, sokszor bezárkóznak, beszűkült tudatállapotba kerülnek, és már képtelenek az együttműködésre. A szociális munkás feladata ezeket a helyzeteket oldani, kezelni, és különböző módszerek alkalmazásával egy jobb állapot kialakulását elősegíteni. Az orvos által mondottakat, a kezelés szempontjából fontos információkat gyakran át kell fogalmazni, konkrét példákkal megvilágítani, hogy a tartalmuk a szülőkhöz eljusson ebben a kétségbeesett állapotban is. A segítő beszélgetésnek ezek a módszerei empatikus hozzáállással egyszerűek és hatékonyan működnek. Gyakran alkalmazom a következőket: pozitív hírek „kihangosítása” és átfogalmazása („fordítás, tolmácsolás” az egészségügy nyelvéről a családi életére, a mindennapokéra). A látható megakadásoknál a visszakérdezés, a figyelem elterelése a rossz hírekről, nézőpontváltás, figyelemfelkeltés. Az érezhető elbizonytalanodás esetén a szülő működésében felismert pozitívumok megerősítése mellett fontos az orvos személyéhez kapcsolódó pozitívumokat is kiemelni (szakértelem, orvosi kompetenciák), ezzel elősegítve a bizalom kiépülését. Az első orvos-szülő konzultációs alkalom minimum egy órát vesz igénybe, amelyben lehetőség nyílik arra, hogy kitérjünk a szülők nehezen megfogalmazható kérdéseire, vagy alig elmondható aggodalmaira, hisz ezek egyébként falat építenének az orvos és a szülő közé. A konzultációnak köszönhetően a szülők úgy élik meg, hogy fontos szerepük van a gyermekük gyógyításában. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a beszélgetés után a szülők megnyugszanak, jobban el tudják fogadni az orvosnak a kezelésre vonatkozó döntéseit, és jóval együttműködőbbé válnak. Mielőtt elkezdtük a család-konzultációs módszer alkalmazását osztályunkon, sokkal több volt a kveruláns, ellenálló szülő.

Harmadik szakasz, az idealizációs időszak

A szülők általában a kórházi benntartózkodás félidejében fáradnak ki, függetlenül annak hosszától. Ebben a szakaszban sokat dolgozunk együtt a családdal. Nagyon fontos, hogy időben észlelni tudjuk a negatív változásokat. Mint fentebb említ-

tettük, akár hónapokat is benn tölthetnek intézményünkben, ami önmagában is megterhelő, s ezért is fontos a gyakorlati segítségnyújtáson túl a segítő beszélgetések rendszeres beiktatása. A szülőt fel kell hatalmaznunk igényei kinyilvánítására, még akkor is, ha azoknak maradéktalanul eleget tenni nem is tudunk. A segítő csak akkor tud segíteni, ha kliense fel meri vállalni nehézségeit. Számtalan esetben látjuk, hogy a szülők még az alapszükségleteiket is háttérbe szorítják (alvás, evés, tisztálkodás, házasélet), vágyaikat önzésnek élik meg, emiatt elnyomják, ami hosszútávon komoly problémákhoz, az anyák intoleráns, exhausztív vagy depresszív állapotához is vezethet (Kálmán Zsófia, 2004). A segítőnek feladata a szülő büntudatának csökkentése, értelmetlen önfeláldozásának megakadályozása. Az edukáció sokat segít a szülőknek abban, hogy bizonyos kérdésekben (pl. hogy időszakonként haza kell menniük pihenni, s a gyermeküket az ápolókra bízni) rugalmasabbá váljanak. Sokat segít, ha megértik azokat a lélektani folyamatokat, amiken keresztül mennek. Ezek a konzultációs beszélgetések annyi szorongást, büntudatot, feszültséget tudnak felszabadítani, hogy a szakember iránt egyre nagyobb igény és ragaszkodás alakul ki bennük. Érdekes és nem ritka tapasztalat, hogy a szülő, aki a mindennapokban alig foglalkozik külső megjelenésével, a segítő beszélgetéseken, családterápiás alkalmakon csinosan jelenik meg. Ez a pozitív viszonyulás ártterjed a gyógyító és ápoló személyzetre, s kezdik megélni, hogy a nővérek is milyen fontosak, hiszen minden esetben ők észlelik elsőként a változásokat. Az idealizálás lelki folyamata segít abban, hogy a saját gyengeségük ellenőlyezésére a felértékelte szakemberekben biztonságot élhessenek át. Ez azonban csak ideig-óráig működik, s a bizalom megrendülése miatt az érzések és indulatok ilyenkor az ellenkezőjükbe csapnak át.

Negyedik szakasz, a kiábrándulás

Egyszer csak kezdenek „hajszálrepedések” megjelenni, s a nagyon jóból hirtelen nagyon rossz lesz: az addig jónak tartott szakemberekben hirtelen minden bizalom megrendül, amit agresszív indulatokkal közvetítenek. Ezt a gyógyítók érthető módon nehezen élik meg. A gondos segítő munka és a pozitív orvosi hozzáállás ellenére ebben a szakaszban rendszeresen találkozunk nehézségekkel. A jelenség egyik oka, hogy akkora terhet cipelnek a családok,

amit segítség nélkül nem bírnak el. Ebben a szakaszban gyakran vonunk be pszichológust, esetenként pszichiátert, és nem ritka, hogy szükség van családterapeuta bevonására is. A gyógyítók és a család közötti konfliktusokat néha mediációs módszerekkel próbáljuk oldani, és gyakran sikerül – a team folyamatos szupervíziójával – még a kialakulásuk kezdetén rendezni. Ez az időszak nagyon megterheli a terapeutákat, orvosokat, emiatt fontos, hogy ők is lehetőséget kapjanak nehézségeik feldolgozására. A szülők viselkedésének háttérben húzódó okok megvilágításával, szupervízióval elkerülhetjük a terapeuták ellenérzéseinek kialakulását. A családok az előre kiépített bizalmi viszonyoknak köszönhetően szívesen fogadják a segítséget, és így sikerül átvészelnük ezt a nehéz időszakot. Az orvos-szülő konzultáció ebben a szakaszban elengedhetetlen.

Ötödik szakasz, a tudomásulvétel és megbékélés

A szülővel ebben a szakaszban partnerként dolgozunk, ami többnyire a gyermek hazaadása körüli rengeteg ügyintézésről szól. A család egyre több feladatot kap, ami elősegíti kompetenciaérzésük fokozódását és az önszorgító mechanizmusok beindítását. Fontos, hogy finoman megkezdjük az intézményről való leválasztásukat, amit hosszabb-rövidebb hazaadásokkal segítünk elő. Alapelvünk a fokozatosság. Az ötödik szakasz végén a gyermeket végleg hazabocsátjuk, amit egy záró konzultáció előz meg, ahol a gyermekkel foglalkozó szakemberek többsége is jelen van. A szülőknek nem könnyű elengedni a kórház adta biztonságot, s felvállalni az otthoni gondozás teljes terhét és felelősségét. Ezért biztosítjuk őket arról, hogy bármikor fordulhatnak hozzánk mint háttérintézményhez segítségért. Ez a búcsúalkalom fontos lezárása a hosszú hónapoknak és egy nehéz élethelyzetnek.

Utógondozás: van élet a kórházon kívül

A családok megtapasztalják, hogy a kórház elhagyása nem azt jelenti, hogy meg kell szakítaniuk velünk minden kapcsolatot. Ennek tudatában megnyugszanak, és megkezdik mindennapi életük újrastrukturálását. Időnként jelet adnak magukról, gondolataikról, illetve kontrollra jönnek az orvoshoz, és a szociális munkásnak is beszámolnak „sikereikről”.

Összegzés

A fent ismertetett protokollt hat éve alkalmazzuk rehabilitációs osztályunkon. Tapasztalataink alapján bátran kimondhatjuk, hogy a család-konzultációs protokoll jól alkalmazható olyan profilú osztályokon, ahol hosszan elhúzódik a gyermekek kezelése. E protokollt immár két éve intenzív osztályunkon és égéssérült gyermekeket ellátó intenzív osztályunkon is rendszeresen alkalmazzuk. Jótékony hatásait már a korai fázisban megtapasztaltuk. A pozitív változások nemcsak a családok életét könnyítették meg, hanem a gyógyító teamét is. A protokoll alkalmazása többek között ahhoz a felismeréshez segített hozzá bennünket, hogy az egészségügyben dolgozó szakemberek milyen keveset tudnak a pszichológiai folyamatokról, mennyire nem ismerik a krízis okozta állapotot, és azt sem, hogy a segítő kapcsolatban miért erősödhetnek fel mindkét félben a realitástól távoli indulatok, érzelmek, amit a pszichoanalízis áttételnek, illetve viszont-áttételnek nevez (Barcy Magdolna, 2007). Érthető, hogy az általunk idealizációs szakasznak nevezett állapot után a kiábrándulás szakasza megviseli őket. A szülők ellenállása, folyamatos elégedetlensége, kritikája érthetetlennek tűnik, amit azonban a szupervízió segíthet feldolgozni. Miután a családban lezajló folyamatok világossá váltak a team tagjai számára, a felmerülő konfliktusos helyzeteket sokkal hatékonyabban lehetett kezelni. A terapeutákban (orvosok, gyógytornászok, ergoterapeuták, logopédusok, ápolók) vágy ébredt arra, hogy ezeket az ismereteket megszerezzék. Erre az igényre reagálva elindítottunk egy szupervízióval egybekötött belső továbbképzést.

Miért hatékony az orvos-szociális munkás-szülő közötti konzultációs kapcsolat?

Az orvosok szempontjából nem elhanyagolható tény az orvos-szülő konzultációval kapcsolatban, hogy az időtakarékos, dacára annak, hogy legalább háromszor-négyszer egy órát rá kell szánnia a kezelőorvosnak. Ha azonban visszagondolunk az ápolási napok számára, akkor ez a három-négy óra aligha mondható soknak. Főorvosom véleménye szerint az időtakarékoság leginkább abban mutatkozik meg, hogy a konzultáció minden percét hasznos informá-

ciók megszerzésével és átadásával töltjük. A másik, amit külön kiemelt, hogy az orvost nem a folyosón, váratlanul érik a kérdések, amire nincsen felkészülve, hanem van ideje átgondolni, hogy mit szeretne megtudni a szülőtől, illetve milyen információkat kell átadnia neki. Mikor megkérdeztem, hogy mit jelent számára egy másik szakember jelenléte, az első, ami eszébe jutott, a kölcsönös tehervállás volt. Úgy gondolom, válasza nem igényel bővebb magyarázatot, és jól érzékelteti, hogy ezeken a beszélgetéseken mekkora teher van az orvoson. Továbbá kitért arra is, hogy a beszélgetésen nagyon nehéz mindenre egyszerre és egyedül figyelni, miközben még a saját érzelmeit is uralnia kell, főleg ha rossz hírt közöl. Fontosnak tartja, hogy egy segítő is bent legyen, aki néha átveszi a szót, időt adva gondolatai összeszedésére, továbbá biztonságot is jelent mind a szülő, mind az orvos számára. Szociális munkásként fontos, hogy bent legyenek ezeken a megbeszéléseken, hiszen így láthatom, hogy min mennek keresztül a szülők, és ennek megfelelően építhetem fel segítői munkámat.

Az orvos-szülő konzultáció jelentette talán a legnagyobb változást, hiszen Magyarországon nem bevett gyakorlat, hogy az orvos a segítő szakember jelenlétében tájékoztatja a szülőt. Ennek okairól több orvost is megkérdeztem. Válaszuk egyértelmű és szívmengető: „Mert eddig nem volt szociális munkás a közelükben”. Egyértelműen kiderült számomra a közös munka során, hogy az orvosok szívesen fogadnak minden olyan együttműködést, ami betegük érdekeit szolgálja. Főorvosom mint első fecske, igenis nyarat csinált: nem kellett más, csak egy jó példa és az ő pozitív hozzáállása, aminek köszönhetően a többi orvos nyitottá vált, s fokozatosan, kórház szerte szívesen fogadták a szociális munkás jelenlétét a gyógyító teambe.

Jegyzetek

- 1 Dr. Hirsch Anikó főorvos, gyermekpszichiáter, pszichoterapeuta vezetésével.
- 2 Dr. Komlói Piroska vezető pszichológus, családterapeuta, szupervizor.

Irodalom

- Barcy Magdolna (2007): Az áttétel: A reális és az irreális szint a terápiában. In Rudas János szerk.: *Önismereti csoportok*. Animula Kiadó, Budapest.
- Berg, Insoo Kim (1991): *Konzultáció sokproblémás családokkal*. Családterápiás sorozat, Animula Kiadó, Budapest.
- Buda Béla (1994): Szociális munka az egészségügyben In Szociális munka az egészségügyben In Csató Zsuzsanna – Hegyesi Gábor szerk.: *Szociális munka és egészségügy*. Szociális munkások Magyarországi Egyesülete, Budapest.
- Komlói Piroska (1997): A család támogató és károsító hatása az egyénre. In Gerevich J. szerk.: *Közösségi mentálhigiéné*. Animula, 13–57. o.
- Komlói Piroska – Hardy Júlia (2008): Családterápia és család Konzultáció a segítő intézményekben. In Feuer Mária: *A családsegítés elmélete és gyakorlata*. Akadémia Kiadó. Budapest. 97–113. o.
- Hajduska Mariann (2008): *Krizislelektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kálmán Zsófia (2004): *Bánatkő*. Sérült gyermek a családban. Bliss Alapítvány, Budapest.
- Kullmann Lajos (2006): Az orvosi rehabilitáció sajátosságai In Huszár Ilona – Kullmann Lajos – Tringer László szerk.: *A rehabilitáció gyakorlata*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Péterné Molnár Gizella (2007): *A kórházi szociális munka működési keretfeltételei*. In *Esély* 2007/5.
- Szabó Lajos (2008): Krízisintervenció a szociális eszmunkában. In Feuer Mária szerk.: *A családsegítés elmélete és gyakorlata*. Akadémia Kiadó. Budapest. 420–430. o.
- Szabó Lajos (1994): Kórházi szociális munka. In Szociális munka az egészségügyben In Csató Zsuzsanna – Hegyesi Gábor szerk.: *Szociális munka és egészségügy*. Szociális munkások Magyarországi Egyesülete, Budapest.

Fail Ágnes – Gyarmati Andrea – Haraszti Adrienn – Lisznai Beáta – Papházi Tibor Családbarát Munkahely pályázatok elemzése (2012–2014)

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából a Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet már több éve nyílt pályázatot hirdet a „Családbarát munkahelyek kialakítására és fejlesztésének támogatására”. Tanulmányunkban a 2012–2014 évi pályázati anyag nyertes projektjeiben végrehajtott intézkedéseket vettük górcső alá. Összesen 338 intézkedés történt a 3 év alatt, ebből: 167 rendezvény, gyermekek napközbeni felügyeletének biztosítása, atipikus munkaformák kialakítása, illetve marketing és kommunikáció típusúak voltak. Az intézkedések részletes elemzésén túl cikkünkben bemutatjuk a családbarát munkahely fogalmi megközelítését, a nyertes pályázók jellemző statisztikai adatait, valamint jó gyakorlatokat emelünk ki.

A családbarát munkahely fogalmának szakirodalmi megközelítése

A családbarát munkahelyek iránti érdeklődést részben a nők és férfiak esélyegyenlőségének szempontjai, részben pedig demográfiai kérdések vezették be a köztudatba. Ez utóbbi érdeklődés azért merülhet fel, mert az összehasonlító demográfiai vizsgálatok megállapításai szerint (Kapitány-Spéder 2012:36) ott születik több gyermek, ahol a nőknek a gyermekvállalás mellett nem kell lemondaniuk a szakmai munkájukról, önállóságukról, keresetükről, arról, hogy a családon kívül is megbecsülést tudjanak szerezni. A családbarátság fogalma szűkebb értelemben azt jelenti, hogy a munkáltató figyelembe veszi, hogy a munkavállaló kiskorú gyermek(ek)ről gondoskodik, és olyan intézkedéseket hoz, amelyek ezt megkönnyítik.

Mivel tanulmányunkban családbarát munkahelyekről van szó, így csak felsorolásszerűen térünk ki azokra a társadalmi, politikai, jogi szintűen megjelenő családbarát intézkedésekre, amelyek kihatnak a munkahelyekre is, részben azzal, hogy feltételeket teremtenek, részben pedig úgy, hogy a családbarát szemléletet formálják. Ilyen jogi formát öltő előírás lehet a kiskorú gyermeket nevelők számára (Kevházi 2008) például:

- a túlmunka tilalma, illetve magasabb elmentételezése,
- a távmunka igény szerinti elrendelése,
- a rugalmas munkaidő törvényi lehetősége,
- a fizetés nélküli szabadság nagyobb kerete,
- munkahelyi gyermekfelügyelet biztosításának kötelezettsége, akár csak bizonyos időszakokat tekintve
- vagy a terhesség védelme.

Ahogy a társadalom makroszinten is lehet családokat támogató, úgy meg kell említeni, hogy kevésbé lehet családbarát elveket érvényre juttatni, ha az állam nem kíván ilyen irányban szabályozni, és a civil szféra gyenge ennek ösztönzéséhez. Ellene hat a családbarát szemlélet terjedésének, ha az adókönyvet ellenérdekeltséget támaszt pl. az élőmunka terheinek növelésével, netán kevés a gyermekgondozó, gyermekmegőrző intézmény, vagy a munkavállalók a dekonjunktura, a nagy kiterjedésű fekete- és szürkegazdaság miatt túlságosan kiszolgáltatottak ahhoz, hogy igényeket fogalmazzanak meg. A részmunkaidő is ott tud elsősorban elterjedni, ahol az ezért kifizetett részkereset elegendőnek bizonyul a megélhetéshez.

Amennyiben törvényi előírások a családbarát intézkedéseket nem biztosítják kötelező jelleggel, az egyes munkahelyeknek lehet erre lehetőségük, így a családbarátság pontosan azt jelentené, hogy a munkaszervezetek szigorú jogi kötelezettségek nélkül, az esetleges gátló makrotársadalmi tényezők ellenére is biztosítják ezeket, elsősorban a kiskorú gyermeket (is) nevelők számára. Egy munkahely tehát annál közelebb áll a családbarátság ideális fogalmához, minél több családbarát jellemzővel rendelkezik, minél több olyan intézkedést vezet be, amelyet a szakirodalom, részben külföldi összehasonlítások alapján a családbarátság fogalomkörébe sorol. A családbarátság ugyanakkor elhatárolható a jóléti intézkedésektől, amelyek olyan modern munkahelyeket jellemeznek, melyek arra törekszenek, hogy a rendelkezésükre álló munkaerő megtartása érdekében kifejezetten a dolgozók rekreációját szolgáló lehetőségeket is biztosítsanak. A szűkebb értelemben vett családbarátság fogalomköré-

be inkább az olyan megoldások sorolhatók, amelyek kedvezményezettjei a családosok, elsősorban a kiskorúakat nevelők számára vehető igénybe.

Olyan irányelvek kidolgozásához, amelyek azt célozzák, hogy a családbarát munkahelyek elterjedjenek, illetve, hogy sikeres pályázatok kerüljenek ennek érdekében, mindenekelőtt azt szükséges megismerni, hogy milyen körülmények között történik a munkavégzés Magyarországon, mik azok a megoldások, amelyek családbarátnak tekinthetők, és melyek azok, amelyek nem. „Nem családbarátság” alatt olyan munkaszervezeti megoldásokat érthetünk, amelyek a munka- és magánélet összehangolását nem segítik elő.

A családbarátságot gátló tényezők közül a szakirodalom elsősorban a tradicionális nézeteket és a rugalmatlan munkaidő tényezőit említi. Előbbiek közül kiemelhetők (Keveházi 2008, Blaskó 2006):

- azok a szemléletek, amelyek akadályozzák, hogy a férfiak egyenlő részt vállaljanak az otthoni feladatokból, beleértve a házimunkát és a gyermekgondozással kapcsolatos feladatokat is – kutatások szerint európai összehasonlításban igen tradicionális, patriarchális nézeteket vall a magyar lakosság, amit folyamatosan újra-termel a szocializációnk és a média

- azok a szemléletek, amelyek a nőket a munkahelyeken csak másodlagos munkakerőnek tekintik.

A két szemlélet részben összefügg, hiszen ha a nők (több) segítséget kapnak a családban, a férfiak nagyobb részt vállalnak a gyermeknevelésben és gyermekgondozásban, ha nemcsak a nőkre hárul a gyermekek betegsége, felügyelete, fuvarozása miatti távollét, akkor a munkahelyi részvételük is kiteljesedhet, fokozódhat.

A rugalmatlan munkaidő azért megy szembe a gyermekvállalással, mert nem teszi lehetővé, hogy a szülő a munkahelyi jelenlétét a gyermek érdekében átcsoportosíthassa, elcsúszthassa, annak ellenére sem, hogy ezáltal a teljesítménye nem is csökken. Egy KSH-ban készült elemzés szerint (KSH 2011: 3): „A nők 16,9%-át egyértelműen a gyermekek felügyeletével kapcsolatos nehézségek korlátozzák a munkavállalásban (többségük, 15,8%-uk emiatt egyáltalán nem, a fennmaradó 1,1% pedig csak részmunkaidőben dolgozott).” Ennek alapján egyértelműnek tűnik, hogy a gyermekvállalás, a gyermekek felügyelete szükségessé teszi azoknak a munkaidővel kapcsolatos nézeteknek a megváltoztatását, amelyek az időbeli kötöttségek kényszeres fenntartásában, a túlmunkakötelezettségben, az állandó jelenlétben látja a teljesítmény biztosíthatóságát.

C S A L Á D B A R Á T M U N K A H E L Y

A szakirodalom azonban elsősorban a családbarátságot elősegítő tényezőket kereste, éppen azért, hogy jó gyakorlatként lehessen ezeket bemutatni, és ezek köre szélesebb, mint a negatív példák egyszerű ellentéte. A korszerű nézetek tekintetében pl. egy olyan szervezeti kultúrát talált, amely deklarálja, hogy törekszik a munka és a magánélet egyensúlyának összeegyeztetésére, ezt megfelelő módon kommunikálja is a dolgozói felé. A családbarát munkakultúra elsősorban szemléleti kérdés, amely azon alapul, hogy a munkaszervezetben főleg bürokratikus előírások ne rontsák az ott dolgozók életminőségét, vegyék figyelembe azokat az életkörülményeket, amelyeket a gyermekvállalás jelent a szülők számára, természetesen úgy, hogy a teljesítmény ne csökkenjen, a technológiai fegyelem ne lazuljon, a szervezeten belüli információáramlás, együttműködés ne csökkenjen. Modern körülmények között ezekre számos esetben lehetőség van: tényleges munkahelyi jelenlét nélkül is a számítógépes hálózatok alkalmazásával olyan technológiai folyamatok alakíthatók ki, amelyek nem követelik meg a feltétlen jelenlétet, és a teljesítmény még növekedhet is azáltal, hogy a gyermekes szülő szabadon osztja meg az idejét a munkahelyi kötelezettségek és a családi feladatok terén. Sőt, versenyelőnyre is szert tehet az a munkáltató, amely egy differenciáltabb humánpolitikával igényesebb, kreatívabb, elkötelezettebb munkavállalókat képes magához vonzani azokkal szemben, amelyek formális, pusztán bürokratikus előírásokkal elidegenítik maguktól a szakembereket.

A szakirodalom szerint a családbarát intézkedések egyik kulcsa a rugalmas munkaidő lehetősége, amelynek a szakirodalom egész katalógusát tárta fel (Keveházi 2008: 13). Ide tartoznak:

- rugalmas kezdési és befejezési időpontok: a dolgozó választhatja meg naponta vagy hetente a munkakezdés és befejezés időpontját, illetve csak a ledolgozott teljes munkaidőt lehet számon kérni tőle;
- lehetőséget ad a napon belüli munkaidő szabad elosztására, csúsztatásra, illetve a részmunkaidő/teljes munkaidő/táv munka kombinációinak kialakítására. Általában egy hétre, hónapra vagy évre vonatkoztatva határozzák meg a ledolgozandó munkaidőt, annak eloszlását viszont már a dolgozó határozhatja meg;
- a rugalmas munkaidő egy világszerte elterjedt változata az ún. „V-idő”-nek, ami azt jelenti, hogy a dolgozó egy évre lebontva variálhatja munkaidejét, beleértve rövidebb-hosszabb szabadságokat, családi távolléteket, megrövidített munkaidőt, illetve vállalt túlórákat, hosszított heteket;
- egy másik ismert forma a „munkaidőbank-számlák”, amelyekre a dolgozók jóváírhatnak vagy terhelhetnek munkaórákat, ugyanúgy, mint a bankban a pénzüsségeket;
- ideiglenes részmunkaidő: bizonyos időtartamra, mikor az a stressz, leterheltség miatt indokolt, csökkenthető a munkaidő az érintett dolgozó számára, ami lehetőséget ad egy kis szabadságra, hogy a teljes visszatérés után újra teljes emberként tudjon dolgozni, és a cég számára is teljes munkát végezzen;
- szabályozott részmunkaidő: általában a 4 vagy 6 órás munkaidőt sorolják ide (ez esetben napi szinten szabályozott), ám jelentheti a 2 vagy 3 napos munkahetet is (akkor heti szinten szabályozott);
- rövidített munkahét: egyre több vállalat veszi tudomásul, hogy a hétvégék felértékelődnek munkavállalók számára, ezért a szabad péntek nagyon kedvelt megoldás, ilyenkor a pénteken elengedett munkaidőt a másik négy napon dolgozzák le;
- a munkaidő önkéntes beosztása: miután meghatározzák a feladathoz, projekthez szükséges emberek számát és a képességek, készségek, illetve tudás körét, a munkavállalók önként határozhatják meg, hogy mennyi időt kívánnak az adott munkára áldozni;
- rövidített munkaév: a szabadnapok megnövekedése, az évre levetített munkanapok rugalmasabb elosztásának eredményeképpen jöhet létre.

Segíti a családbarát szemlélet kialakulását olyan egyeztető fórumok működése a szervezetben, melyeknek lehetőségük van családbarát intézkedésekre vonatkozó javaslatok megfogalmazására, illetve azok meghozatalára. Minden olyan testület létrehozása, képzés megszervezése, információ átadása ide sorolható, amely elősegíti, hogy a szervezeten belül a családbarát intézkedések megtörténjenek, és ezek fogadtatása elősegítse megvalósulásukat.

Németországban és Ausztriában 1996 óta ismert a HERTIE Alapítvány által kidolgozott családbarát „Munka és család” audit, amely egy gazdag katalógus segítségével rendszerezi és súlyozza valamely vállalat családbarát intézkedéseit és kínálatát, de ennek nemcsak a kereteit vizsgálja meg, hanem azt is, hogy kik a célcsoport tagjai, tehát kiknek kínálják fel az adott intézkedést. Majd megvizsgálja a tényleges hasznot és a gyakorlati megvalósulást, vagyis kik (pl. nők, férfiak, vezetők) és hány foglalkoztatott veszi igénybe az intézkedést (lásd erről részletesen: Keveházi 2008.).

A családbarát irányelveket a szakirodalom alapján tehát két irányból közelíthetjük meg: kiemelhetjük egyrészt a családbarátságot gátló tényezők lebontását, másrészt pedig az ezeket ösztönző tényezők elősegítését. Ez utóbbiakat a szakirodalmi megközelítések alapján három csoportba sorolhatjuk (Koltai Vucskó 2007, Fertetics 2009), kiemelt példákkal:

- anya-, illetve szülőbarát intézkedések: gyermekmegőrzés, rugalmas munkaidő, szabadságolás, atipikus munkavégzés lehetőségei;
- esélyegyenlőségi feltételek: nők vezetővé válásának lehetősége, hiányzó üvegplafon-jelenség, egyenlő bérezés, diszkriminációmentesség az alkalmazásnál, munkahelyre való visszatérés biztosítása;
- munka és magánélet egyensúlya: férfiak otthoni szerepvállalásának, gyermekgondozásban való részvételének támogatása.

A kutatások (Fertetics 2009) feltárták, hogy Magyarországon némely esetben a családbarát intézkedéseket a cég, a vállalatvezetés értékválasztása motiválja: társadalmi felelősségvállalás, egyenjogúság biztosítása, szemléletformálás. Legalább ilyen fontosak azonban a munkahelyek számára, hogy bizonyos előnyökhöz jutnak ezáltal, így különösen

- elkerülük a fluktuációt, illetve megtartják a számukra értékes munkaerőt;
- erősödik a munkavállalói elkötelezettség, az elégedettség, a lojalitás, a munkamorál;
- nagyobb a hatékonyság és a felelősebb munkavégzés a munkavállalói oldalon;
- csökkennek a költségek a hiányzások, betegségek elmaradásából;
- a szervezet presztízse növekszik a munkavállalók érdekében tett intézkedések következtében.

De nemcsak a szervezet szintjén mutatkoznak előnyei a családbarát szemléleteknek és intézkedéseknek, az eredmények azt mutatják, hogy az előny ösztönző. Egy, a nyugati társadalmakat vizsgáló kutatás szerint, ahol sikerült több nőt bevonni a munkaerőpiacra, számottevően nőtt az ország GDP-je. A nők nagyobb arányú foglalkoztatási szintje több gyermek születését eredményezi. A külföldi kutatások alapján az is megállapítható, hogy ott, ahol a vállalat vezetésében nagyobb arányban vesznek részt nők, jobbak a gazdasági eredmények. Ezek a cégek jobban tudnak felelni a vevők igényeinek, újabb vásárlókört tudnak megnyerni maguknak, több piacra képesek bejutni, nagyobb kreativitást mutatnak, nagyobb az alkalmazottak lojalitása és elkötelezettsége. (Lásd a Nemi sztereotípiák a foglalkoztatásban és megoldási lehetőségei c. munkaanyagot.)

A családbarát intézkedések akkor tudják igazán kifejteni pozitív hatásukat a termékenységre, ha szervezeti szinten találkoznak a kedvező társadalmpolitikai intézkedések és az elfogadó kulturális közeg. Jó példa erre Franciaország, ahol a vizsgálati eredmények szerint több pilléren is nyugszik az a családpolitika, ami a kutatások szerint Európa egyik legmagasabb termékenységét adja, és ez nem is pusztán csak a pénzügyi támogatások tekintetében jelentős. A kutatások (Stefán-Makay 2009) alapján kiemelhető a francia családpolitika néhány főbb előnye:

- számos más európai országgal szemben itt igen erős a civil szféra, vagyis a család-egyesületek befolyása a családpolitikára, amelyek részt vesznek a családpolitika kidolgozásában, javaslatokat tesznek és véleményeznek minden olyan politikai kezdeményezést, mely kihathat a családok életminőségére;
- az államnak a családokra fordított kiadásai közvetlen formában nem kiugróan magasak, de igen kedvezőek a családi adózás lehetőségei, amelyek magukban foglalják az iskolás gyermekek után járó adókedvezményeket, a gyermekfelügyeletért járó adójóváírást, valamint a családi kvóciénst, amelynek köszönhetően a gyermekes családok azonos jövedelem mellett alacsonyabb adót fizetnek, mint a gyermektelenek, ugyanazon jövedelem

után pedig a nagycsaládosok kevesebbet adóznak, mint a kisebb családok vagy a gyermektelenek;

- a családpolitika kimondott célja, hogy a szülőket egyaránt segítse abban, hogy jobban össze tudják egyeztetni családi, munkahelyi és társasági életüket;
- nem elsősorban a konkrét és közvetlen anyagi támogatások léte vagy hiánya alapján döntenek a párok a gyermekváltás mellett vagy ellen, hanem az alapján, hogy mennyire látják összeegyeztethetőnek családi életüket a munkahelyi teendőkkel, ennek könnyítését célozta 2000-ben a 35 órás munkahét bevezetése (a korábbi 39 helyett), valamint a bölcsődei helyek és a gyermekfelügyeleti lehetőségek bővítése is;
- a családpolitika lehetővé teszi, hogy a nők a gyermek mellett is munkát vállaljanak, amihez hozzátartozik az a konszenzusos társadalmi megítélés is, hogy a nők dolgozzanak, hiszen csak így garantálhatják anyagi függetlenségüket, ugyanakkor társadalmilag elfogadott, hogy a kisgyermekes anyák visszamenjenek a munkaerőpiacra, és gyermeküket fizetett gyermekfelügyelőre bízják;
- mivel a nők egyre nagyobb hányada vállalt munkát, a támogatások palettáját úgy szélesítették ki, hogy segítse a gyermekek intézményes napközbeni ellátását és a kétkeresős családmodell: a munkatörvénykönyvbe beiktatták a nők azon jogát, hogy a szülési szabadság után fizetés nélküli nevelési szabadságra mehessenek, és ezt 1994 után kiterjesztették a második gyermekekre is.

A Családbarát Munkahely pályázat elemzési eredményei

A pályázat célja olyan családbarát munkahelyek kialakítását és fejlesztését megvalósító munkahelyi programok támogatása, melyek elősegítik a munka és magánélet összeegyeztetését, a családi, magánéleti és munkahelyi kötelezettségek összehangolását. A pályázat segítséget kíván nyújtani az élet két kiemelt fontosságú területén: a családi

élet és az alkotó munka összehangolásában. A családi élet és a munkahelyi feladatok összeegyeztetése alapvető érdeke a munkaadóknak, hiszen kiegyensúlyozott munkaerővel jóval hatékonyabban lehet dolgozni; és a munkavállalóknak is, mivel családi életük és munkájuk harmonikusabbá, életük kiegyensúlyozottabbá válik; s közvetlenül az egész társadalomnak. A pályázat nyertesei jogosulttá válnak a „Családbarát Munkahely” cím használatára.

A családbarát program megvalósításának főbb szempontjai a kiíró szerint:

- a rugalmas munkaszervezés
- a szabadságolási eljárások
- a bérezés
- a képzések
- a kisgyermekes szülők támogatása
- a férfi munkavállalók szülői szerepeinek megerősítése
- a gyermekek napközbeni felügyelete
- az idős, beteg hozzátartozók és a már nyugdíjas korábbi munkavállalók támogatása
- a juttatások
- az egyéb szolgáltatások
- a szervezeti dokumentumok
- a szervezeti kultúra
- a szervezeti stratégia
- a marketing és a kommunikáció
- a társadalmi felelősségvállalás
- a humánpolitika
- a menedzsment.

A pályázatot lebonyolító szervezet mindhárom évben (2012–2014) a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet volt. Az első évben (2012) a támogatási időszak 5 hónap volt: a 2013. január 1. és 2013. május 31. közé eső időszak. A 2013-as pályázati felhívás ugyanezen év szeptember 1. és május 15. közé eső időszakára terjed ki, ami egy 7,5 hónapos intervallumot jelent. A 2014-es pályázati felhívásban már egy majdnem egy éves (11,5 hónapos) időszak került megjelölésre 2014. május 15. és 2015. április 30. között. Mint látható, a pályázati felhívás három éve alatt a támogatási időszak egyre hosszabbá vált. A keretösszeg évről évre csökkent, még ha nem is jelentősen: 2012-ben 23 000 000 Ft volt, 2013-ban 22 800 000 Ft, és 2014-ben 22 700 000 Ft. 2012 és 2014 között így összesen 68 500 000 Ft-nyi támogatás szétosztására volt lehetőség a pályázatok benyújtó szervezetek között. A keretösszeg

csökkenésével párhuzamosan a pályázónként igényelhető vissza nem térítendő támogatás is csökkent. 2012-ben még 2 000 000 Ft volt ez az összeg, 2013-ra és 2014-re viszont ennek negyedével csökkent az igényelhető támogatás: 1 500 000 Ft-ra.

A pályázati kiírás keretében a következő szervezetek nyújthatnak be pályázatot:

- kisvállalatok 0–49 fő foglalkoztatottal
- középvállalatok 50–249 fő foglalkoztatottal
- nagyvállalatok 250 fő feletti foglalkoztatottal
- költségvetési szervek
- az NCSSZI (lebonyolító) Internetes Pályázatkezelő Rendszerében regisztrált szervezetek.

Az elemzés során használt módszertan

A pályázatok intézkedéseinek elemzésére első körben egy szempontrendszert alakítottunk ki. A szempontrendszer felállításánál a pályázati program célkitűzéseit és a vonatkozó szakirodalmat vettük alapul, s ezzel minden nyertes

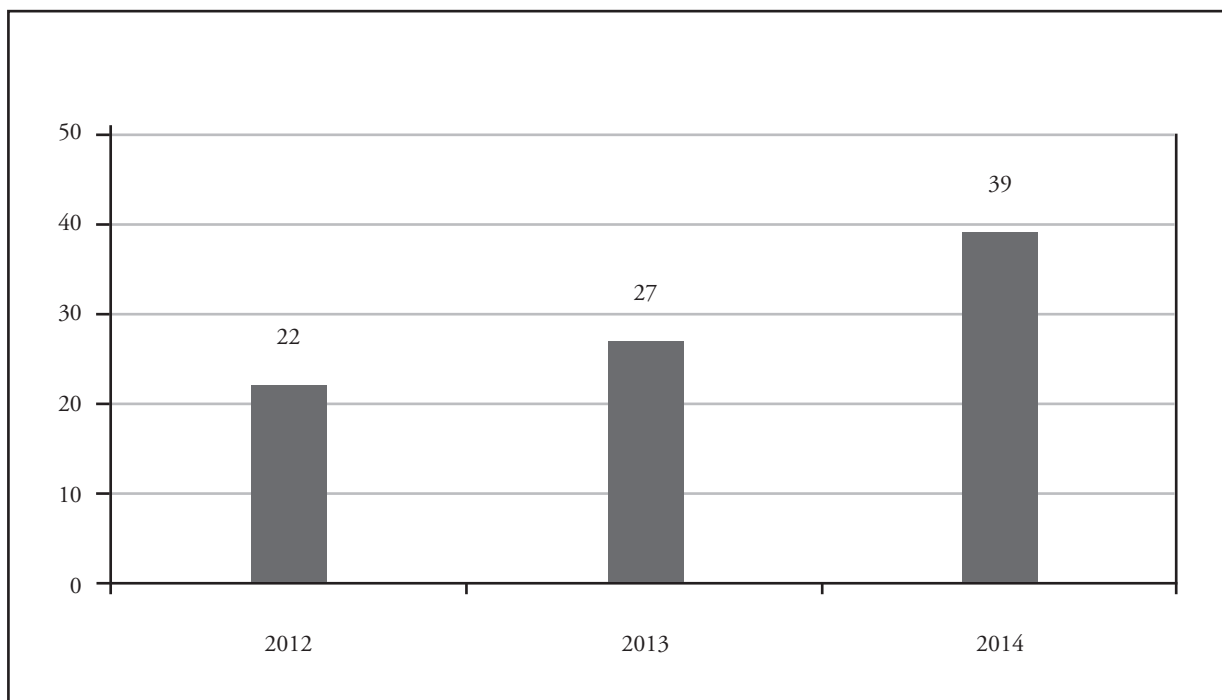
pályázat összes megvalósított intézkedését be tudtuk sorolni egy-egy kritérium alá. Egy pályázatban több intézkedés is megvalósításra kerülhetett, ezért az intézkedések száma meghaladja a nyertes pályázatok számát. Ezután minden egyes szempont alá tartozó intézkedést elemeztünk, majd összefoglaltuk a tapasztalatokat, a jó gyakorlatokat pedig külön kiemeltük. Ezzel párhuzamosan a nyertes pályázatok főbb jellemzőit Excel-táblába is rögzítettük, így egy rövid statisztikai elemzésre is lehetőségünk adódott, amelyben éves összehasonlításban számszerűsítettük a főbb tendenciákat.

A pályázó cégek főbb statisztikai adatai

Az alábbiakban a nyertes pályázatok néhány fontosabb, statisztikailag összesíthető jellemzőjét mutatjuk be éves összehasonlításban, hogy ilyen módon is láthatóvá váljanak a változások és tendenciák. A nyertes pályázatok száma 2012 és 2014 között 22-ről 39-re növekedett. Összesen a 3 év alatt így 88 pályázat nyert el kisebb-nagyobb összeget a családbarát pályázatok keretében (1. ábra).

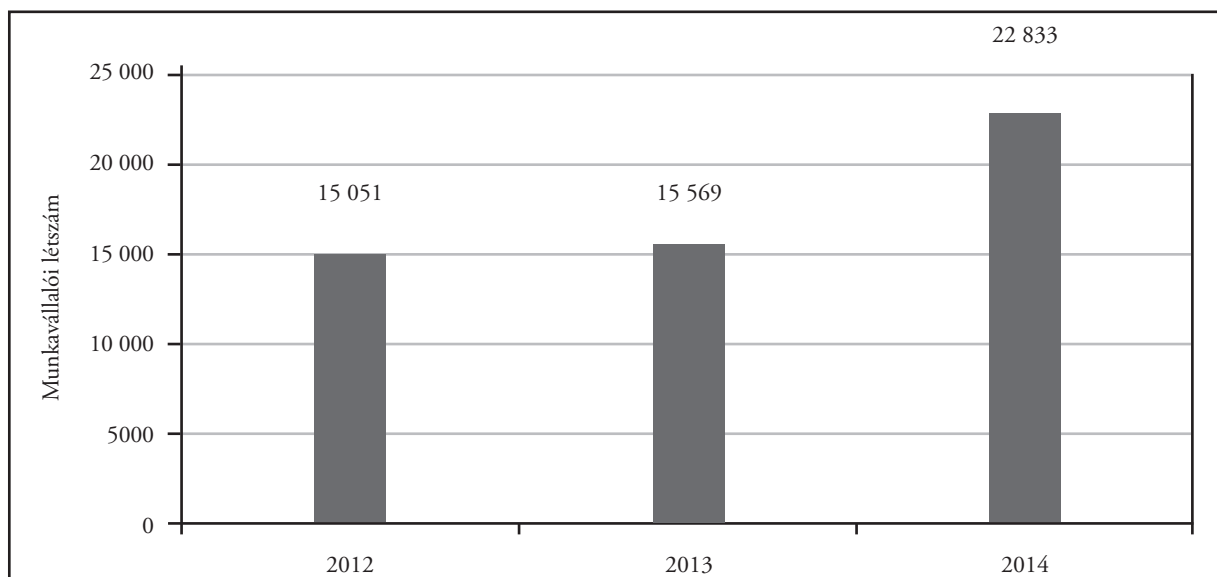
1. ábra

Nyertes pályázatok számának alakulása (2012–2014)

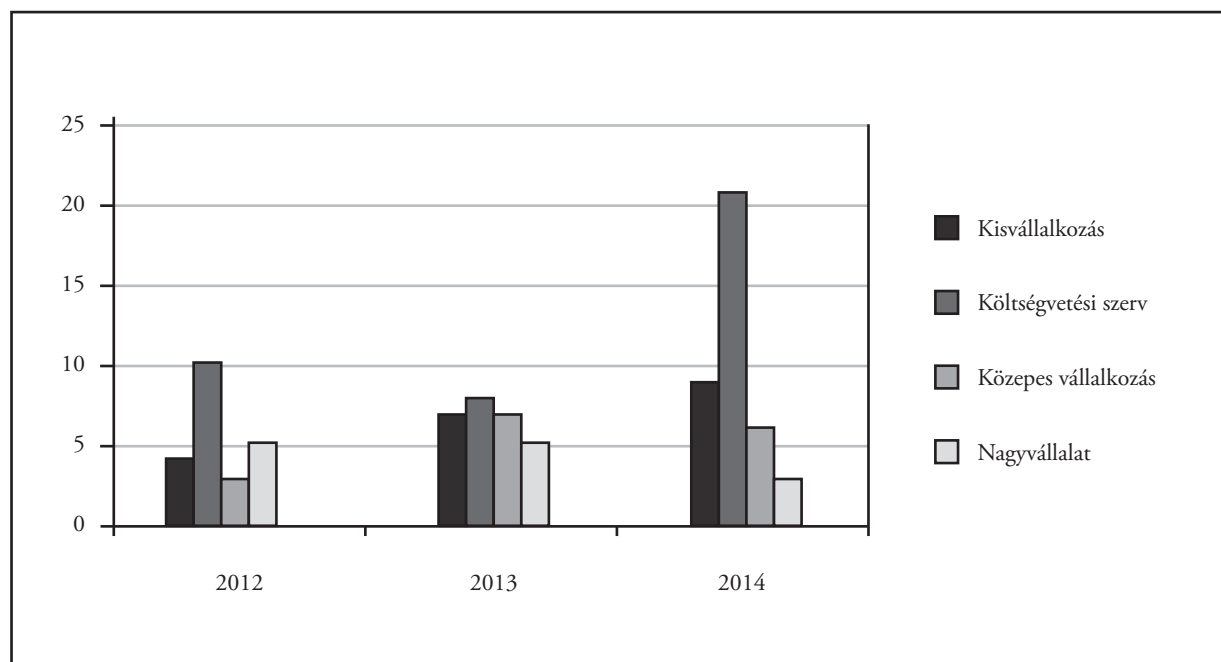
1. táblázat**Pályázatok száma megyék szerint**

	2012	2013	2014	Összesen
Budapest	6	9	6	21
Baranya	0	0	0	0
Bács-Kiskun	1	0	1	2
Békés	2	0	4	6
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	2	2	5
Csongrád	0	1	2	3
Fejér	0	1	0	1
Győr-Moson-Sopron	0	4	1	5
Hajdú-Bihar	2	2	3	7
Heves	1	1	1	3
Komárom-Esztergom	1	1	1	3
Nógrád	0	0	2	2
Pest	2	2	4	8
Somogy	0	0	4	4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2	0	2	4
Jász-Nagykun-Szolnok	0	1	1	2
Tolna	1	0	1	2
Vas	1	0	1	2
Veszprém	1	1	2	4
Zala	1	2	1	4
Összesen	22	27	39	88

2. ábra**A családbarát pályázatok által elért potenciális munkavállalói létszámok alakulása**

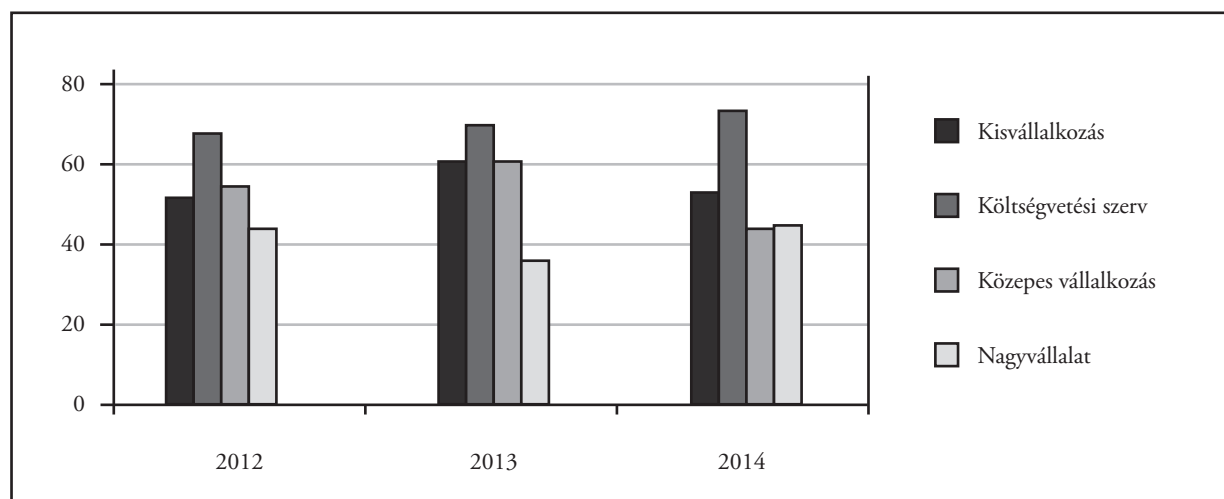
2. táblázat**Pályázatok száma, megoszlása munkahelytípus szerint**

Típus	2012		2013		2014	
	Pályázatok száma	Megoszlása	Pályázatok száma	Megoszlása	Pályázatok száma	Megoszlása
Kisvállalkozás	4	18,18	7	25,93	9	23,08
Költségvetési szerv	10	45,45	8	29,63	21	53,85
Közepes vállalkozás	3	13,64	7	25,93	6	15,38
Nagyvállalat	5	22,73	5	18,52	3	7,69
Összesen	22	100	27	100	39	100

3. ábra**Pályázatok száma munkahelytípus szerint, éves bontásban**

Megyes bontásban az 1. tábla alapján megállapítható, hogy a legtöbb pályázó budapesti székhelyű volt mindhárom évben (összesen 21 pályázat). Budapestet Pest megye követi a nyertes pályázatok számával, a 3. helyen pedig Hajdú-Bihar megyét találjuk 7 pályázattal. Baranya megyéből egyik évben sem sikerült nyertes pályázatot beadni, Fejér megyében is csupán 1 ilyen beadványt volt.

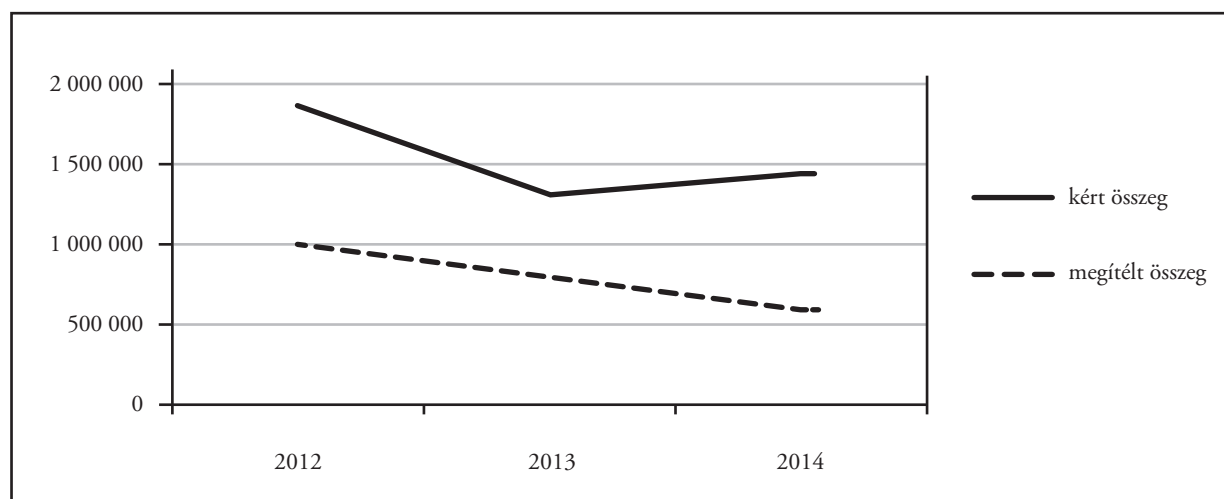
Mivel a pályázati űrlap kitöltése során a vállalatoknak, költségvetési szervezeteknek a munkavállalói létszámaikról is nyilatkozniuk kellett, így lehetőség volt ezek összesítésére is. 2012-ben 15 000, 2013-ban közel 15 600, míg 2014-ben már közel 23 000 munkavállalót ért el potenciálisan a családbarát pályázat, illetve az ezekben megvalósított családbarát intézkedések (2. ábra).

4. ábra**Nők aránya munkahelytípus szerint a nyertes pályázóknál**

Munkahelytípus szerint vizsgálódva a nyertes pályázatoknak nagyjából fele költségvetési intézmény volt 2012-ben, 2013-ban ez lecsökkent 30%-ra, majd 2014-ben 54%-ra ment fel az arányuk. A kisvállalkozások aránya nagyjából 20-25% körül mozgott mindhárom évben, a közepes vállalkozások aránya kezdetben nőtt, majd 2014-re csökkent, míg a nyertes nagyvállalatok aránya folyamatosan csökkent (2. tábla, 3. ábra).

Mivel a családbarát pályázatok intézkedései elsősorban a nőket, anyákat célozták meg, a nők aránya pedig a költségvetési intézményeknél a legmagasabb (4. ábra), ezért nem meglepő, hogy a költségvetési intézmények felülreprezentáltak munkahelytípus szerint a nyertes pályázatok között.

A megítélt támogatások összege 2012 és 2014 között a felére esett vissza: átlagosan 1 000 000 Ft-ról 500 000 Ft-ra. A kért támogatás mindhárom évben a megítélt duplája volt (5. ábra):

5. ábra**Kért és megítélt átlagos összeg változása**

3. táblázat**Megvalósított intézkedéstípusok éves bontásban**

Intézkedés típusa	2012	2013	2014	Összesen
Rendezvények	14	19	28	61
Gyermekek napközbeni felügyelete	14	12	20	46
Atipikus munkaformák	9	8	14	31
Marketing, kommunikáció	9	12	8	29
<i>Egészségprevenció</i>	7	6	9	22
Belső szemléletformálás	9	2	10	21
Képzés	8	5	6	19
Kapcsolattartás gyermekgondozási szabadság alatt	4	4	10	18
Besorolhatatlan	2	6	10	18
Kismama-konzultáció	4	3	4	11
Szabadságok ütemezése	2	4	4	10
Szociális juttatás	3	4	2	9
Férfiak szülői szerepének erősítése	3	1	4	8
Nyugdíjasok bevonása	3	1	4	8
Egyéb szolgáltatás	3	3	0	6
Esélyegyenlőségi felelős	2	0	4	6
Idős, beteg gondozása	1	1	3	5
Jogsegélyszolgálat	2	1	1	4
Karriertervezés	0	2	1	3
Egyedi megoldás	0	0	3	3
Összesen	99	94	145	338

Végül a megvalósított intézkedéseket is összesítettük egy külön táblázatban. Ez alapján az összesen megvalósított 338 intézkedés több mint felét tette ki a következő négy intézkedéstípus: rendezvény-szervezés, gyermekek napközbeni felügyeletének megszervezése, atipikus munkaformák kialakítása, illetve a marketing és kommunikáció. Mivel az egészségprevenció nem tartozik a családbarát intézkedések közé, ezért itt is szeretnénk kiemelni, hogy a valóban családbarát intézkedésekkel szemben indokolatlanul magas számban szerepelt ilyen intézkedés a nyertes pályázatokban (összesen 22 esetben), illetve ugyanez mondható el az általunk „besorolhatatlan” kategóriának nevezett intézkedésekről is (18 eset). A jogsegélyszolgálat, karriertervezés, egyedi problémára nyújtott egyedi megoldás ezzel szemben nagyon alacsony számban jelent meg a nyertes pályázatok intézkedései között.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy:

- 1) a nyertes családbarát pályázatok száma 2012–2014 között közel duplájára nőtt
- 2) a megpályázható összegek egy főre eső átlaga a felére csökkent
- 3) a költségvetési szervek nagyobb eséllyel nyújtottak be nyertes pályázatot
- 4) főképp olyan munkahelyek voltak sikeresek a pályázatban, ahol magasabb arányban dolgoznak nők
- 5) a megvalósított intézkedések főleg rendezvények, gyermekek napközbeni felügyeletének biztosítása, atipikus munkaformák kialakítása, illetve marketing és kommunikáció típusúak voltak. Indokolatlanul magasnak találtuk a pályázati kiíráshoz szorosan nem kapcsolódó egészségprevenciók intézkedések számát.

Családbarát intézkedések részletes bemutatása

1. Rugalmas/atipikus munkaszervezés (rugalmas kezdés-befejezés, részmunkaidő, job sharing, távmunka)

Ehhez az eszközhöz olyan pályázatok tartoztak, ahol a hagyományosan heti 40 órás, kötött munkaidős, fix munkahelyen végzett munkavállalástól, foglalkoztatástól eltérő (atipikus) munkaformát, munkaformákat vezettek be. Ilyen lehet a rugalmas kezdés, a job sharing vagy osztott munkakör, a távmunka és a részmunkaidős foglalkoztatás.

Rugalmas kezdés-befejezés. A munkaszerződés szerinti munkaidőt a munkavállaló rugalmasan oszthatja be bizonyos keretek, feltételek mellett. Összesen tíz esetben biztosítottak rugalmas munkakezdési lehetőséget a nyertes pályázó cégek a munkatársaiknak. Nagy részük költségvetési intézmény volt (oktatási intézmény, szociális szolgáltató), ahol egyrészt a szektorális szegregáció miatt eleve magasabb arányban dolgoznak gyermekes nők, másrészt a munka jellegéből fakadóan jobban megoldható a rugalmas kezdés és befejezés. Volt olyan pályázó, aki felismerte, hogy a rugalmas munkakezdés nemcsak a kisgyermekes családok számára jelenthet segítséget, de az idősek és az ingázók számára is. Ugyanakkor nem minden munkakör teszi lehetővé ezt a fajta munkaszervezési módot még ezeknél az intézményeknél sem, ezért fontos felmérni a családbarát munkaszervezési módok bevezetésekor, hogy mely munkakörök milyen jellegű rugalmasságot bírnak el.

Answer Kft.

Rugalmas munkaidő és/vagy csúsztható munkakezdés

Az informatikai cég lehetőséget biztosít arra, hogy a munkavállaló alkalmanként igényeinek megfelelően kezdje és/vagy fejezze be a napi munkát. Ezzel a munkavállalók számára lehetővé válik, hogy jobban össze tudják hangolni magánéletüket és munkahelyi feladataikat (óvodába, iskolába menni a gyermekért, edzésre elvinni.) Az esetenként előforduló túlmunkák alkalmával a dolgozó megválaszthatja a munkavégzés helyét, azaz eldöntheti, hogy hazaviszi-e a munkát, vagy inkább irodán belül végezne a feladatokkal. Túlmunka esetén kompenzációképpen a munkaidő-átcsoportosítás módszerével élvez szabad órákat vagy napokat biztosítanak az érintett dolgozók részére, a közvetlen vezető döntése alapján.

Részmunkaidős munkavégzés. A heti 40 órás munkaidőnél kevesebb munkaóraban foglalkoztatják a munkavállalót, akár heti szinten megadva azt, akár napi szintre bontva (pl. 6 órás munka, 4 órás munka, heti 2-3 napos munka). A részmunkaidő biztosítása 3 év alatti gyermeket nevelő munkavállaló számára jogszabályi kötelezettség. A Munka törvénykönyve hatályos szabályozása alapján a munkáltató a munkavállaló ajánlatára a gyermek hároméves koráig köteles a munkaszerződést a napi munkaidő felének megfelelő tartamú részmunkaidőre módosítani [61. § (3)].

10 nyertes pályázat jelölte meg bevezetendő intézkedésként gyermekgondozási szabadságról visszatérő kismamák számára a részdíós foglalkoztatást. Mivel egy jogszabályi kötelezettségről van szó, ezért az intézkedésnek a családbarát munkahely pályázat keretében való pénzbeli támogatása önmagában nem indokolt. Abban az esetben lehet indokolt, ha idősebb gyermeket nevelő munkavállalók vagy más célcsoportok számára is lehetővé teszik – erre azonban a pályázatok családbarát intézkedései között nem volt példa.

Távmunka. Infokommunikációs eszközökkel a munkahelytől távol végzett munka. A Munka törvénykönyve szerint [196. § (1)] a távmunkavégzés a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen rendszeresen folytatott olyan tevékenység, amelyet információtechnológiai vagy számítástechnikai eszközzel (együtt: számítástechnikai eszköz) végeznek, és eredményét elektronikusan továbbítják.

A pályázatokban többféle cél fogalmazódott meg távmunka bevezetésével kapcsolatban. Volt, ahol magának az adminisztrációnak a kialakítása is új tevékenységként jelent meg, máshol átalakítottak nem távmunkás munkaköröket távmunkássá, sok helyen azonban csak eszközbeszerzés történt. A távmunkás munkakörök kialakítása a legtöbb helyen időleges: vagy a fokozatos visszaintegrálódás eszköze, például kismamák esetében, vagy bizonyos időszakokban engedélyezett (pl. hivatali időn kívül, iskolai születek idején, beteg gyermek ápolása idején). Távmunkás munkahelyek kialakítása elsősorban az informatikai cégek profiljába vág, de emellett számos költségvetési intézmény is adott be nyertes pályázatot távmunkára.

Dorsum Informatikai Fejlesztő és Szolgáltató Zrt. Távmunka gyakorlatának kiszélesítése („Az Idő Érték” c. program)

A távmunka jelen volt korábban is a vállalat munkaszervezési formái közt, azonban a munka-magánélet egyensúly elősegítése érdekében szeretnék ennek gyakorlatát kiterjeszteni. A korábbi években az atipikus munkavégzés lehetőségeinek feltérképezésére készített kérdőíves felmérésük alapján a távmunka kiterjesztését a dolgozók 89,8%-a ítélte előnyösnek, ebből 81,6% kifejezetten a részleges távmunka lehetősége iránt nyitott. Különösen a nyári szünidőben minden családnak gondot okoz a gyermekelhelyezés. A vállalat a pályázati forrásból kívánja megteremteni a részleges távmunka lehetőségének szabályozott körülményeit, és ezt eszközzel támogatni. A távmunka bevezetéséhez komplex programot dolgozott ki a pályázó: a teljes programban első lépésként csoportos és egyéni felkészítést tart az érintett kollégáknak. A belső felkészítést kiegészítve egy külső coach segítségével ad ináymutatást a távmunkát választó kollégák részére, a megváltozott munkarend miatt esetleg felmerülő problémák elhárítására. A változás nem csak az érintett munkavállalóknak, de a vállalat számára is jelent majd változásokat, a megnövekedett adminisztrációs feladatok optimális eloszlása érdekében a HR területét bővítik egy fővel.

Job sharing. A job share során általában a teljes munkaidős állást két (esetleg több) ember között egyenlő mértékben osztják meg. A két munkatársra együttesen vonatkoznak a munkaköri feladatok, illetve vállalják a felelősséget a munka elvégzéséért. A munkaköri leírás általában együttesen vonatkozik az állást megosztó két munkatársra, akik normál esetben azonos bércategóriába tartoznak [jogsabályi háttér: Mt., 194. § (1)]. A munkáltató és a munkavállalók a munkaszerződésben egy munkakörbe tartozó feladatok közös ellátásában állapodhatnak meg.

Általános probléma, hogy a pályázók nincsenek tisztában az osztott munkakör fogalmával. Bár néhány pályázatban szerepelt ilyen munkakör kialakítása, valójában egyszerűen a helyettesítéseket szerették volna valamilyen módon megoldani, ezért ehhez az intézkedéshez nem találtunk jó gyakorlatot.

2. Szabadságok ütemezése

A szabadságolások tervezésénél, ütemezésénél figyelembe veszik a magánéleti szempontokat, családi kötelezettségeket, a gyermekek napközbeni

ellátását biztosító, illetve oktatási intézmények tanítási szünetének idejét.

Tíz pályázatban szerepelt, hogy szabadságolások idején figyelembe veszik a magánéleti szempontokat, iskolai szüneteket, vagy pótszabadságot biztosítanak kisgyermekes szülőknek. Ez utóbbit egyébként a Munka törvénykönyve is szabályozza. Ezen túl a törvény szerint a szabadságok kiadásánál úgy kell eljárni, hogy annak tartama legalább tizennégy összefüggő naptári napot elérjen, de ettől az előírástól a felek közös megegyezéssel eltérhetnek [Mt., 60, 122. § (3)]. A jogszabályt azért tartottuk fontosnak idézni, mivel néhány esetben a megvalósított családbarát tevékenység pusztán a törvény betartását jelentette a szabadságolások tekintetében. Így jó gyakorlatot ebben az esetben sem tudunk kiemelni.

3. Karriertervezés

A gyermekvállalás előtt álló nők számára célzott karriertervezés, amely a gyermekvállalás kérdéskörétől függetlenül, ám azt is magába foglaló tartalommal határozza meg a várható karrierutat és az ahhoz szükséges feltételeket.

Három pályázat említette a megvalósítandó tevékenységek között a gyermekvállalás előtt álló vagy már gyermekgondozási szabadságon lévő kismamáknak szóló karriertervezést. Ez lehet egyedi segítségnyújtás, de lehet központi, szoftveresen támogatott kompetencia-felméréssel egybekötött karriertervezés is – a cégek profiljától, méretétől függően.

Erika Pékség és Cukrászat Sütőipari Gyártó és Kereskedelmi Kft

Az „Életpálya” megtervezéséhez a gyesen, gyeden lévő kollégák részére szeretnék biztosítani a rész-, táv-, illetve rugalmas munkavégzésbe vagy a projektmunkába való bekapcsolódást.

4. Képzések, betanítások, tréningek, előadások

A képzések, betanítások, tréningek két nagyobb kört öleltek fel. Egyrészt kismamáknak szóltak, melyek elsősorban a későbbi munkahelyi integrációt szolgálták, másrészt egyéb, általánosabb jellegűek. Ez utóbbi esetén nem kimondottan családbarát funkciójú képzésekről, tréningekről van szó, hanem tágan értelmezett általános szervezettervezési, jólléti funkciót betöltő képzésekről.

Kismamáknak szóló képzések. A gyermekvállalás és gyermekgondozás miatt távollévő szülők bevonása a rendszeres vagy eseti képzésekbe. Gyermekgondozási szabadságról visszatérők számára újbóli betanítás szervezése.

13 nyertes pályázatban találtunk kismamáknak szóló képzést. A képzések célja a hosszú gyermekgondozási szabadság ideje alatt a kompetenciák szinten tartása a későbbi visszatérés megkönnyítése érdekében. A képzések között volt webinar jellegű, távoktatásos formában megvalósuló, de a többség személyes jelenlétet feltételező képzésben gondolkodott. Ez utóbbit tartjuk szerencsésnek, mivel a képzések kapcsolatot erősítő funkcióját így lehet jobban kihasználni. Tartalmilag voltak nyelvi, informatikai, szakmai felzárkóztató jellegű, időgazdálkodással összefüggő, illetve szakmai szinten tartó képzések.

Szacsá-Trade Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

Gyermekes munkavállalók szakmai előrejutását segítő (idegennyelvi, informatikai, továbbá a munka és magánélet összehangolását támogató, időgazdálkodással összefüggő) komplex képzéseket valósítottak meg.

Általános szervezetfejlesztési, jólléti képzések, tréningek, előadások. 10 nyertes pályázó szervezett a pályázati kiíráshoz szorosan nem kapcsolódóan csapatépítő tréninget, burnout- és stresszkezelő tréningeket, egészséges életmódról szóló ismeretterjesztő előadásokat.

5. Kapcsolattartás a gyermekgondozási szabadság alatt

Az előző pontban bemutatott képzésekhez hasonlóan a kismamák későbbi munkahelyi integrálódását segítheti a gyermekgondozási szabadság alatt a munkaadó által kezdeményezett kapcsolattartás. Ennek több módja lehetséges, például meghívás rendezvényekre, hírlevél kiküldése, telefonos kapcsolattartás stb.

A kapcsolattartás a pályázatok alapján meg lehetőséget elterjedt gyakorlatnak számít: 18 nyertes pályázatban találtunk ilyen jellegű tevékenységet. Általában a HR-munkatársak feladata a kismamákkal való kapcsolattartás, de gyakori a hírlevél-kiküldés, a rendezvényekre való meghívás is. Két jó gyakorlatot is ki tudtunk emelni a pályázatokból.

Hajdúbadházi Mikrotérségi Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat

„A Munkahelyed számít rád”

A szolgálat a program keretében biztosítja, hogy

a gyermekgondozási szabadságon lévő kollégák ne essenek ki a munkahelyi kollektíva életéből. A szervezet elektronikus úton napi szinten kapcsolatban áll a gyermeküket nevelő, hozzátartozójukat otthon ápoló kollégákkal, tájékoztatja őket a munkakörük ellátásával összefüggő jogszabályok és egyéb feltételek, követelmények fontosabb változásairól, a távollét ideje alatt is igénybe vehető képzési formákról, valamint a szolgálat rendezvényeiről, és egyéb üdülési, pihenési, sportolási lehetőségekről. A szakmai anyagok és információk így módon történő megosztása csökkenti a munkába való visszatéréssel járó esetleges frusztrációt.

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

Munkavállalóinak Baba-mama klubot szervez, amely népszerű formája a családokkal való kapcsolattartásnak. Itt azok a munkatársak is kapcsolatot tudnak tartani a munkáltatójukkal, akik gyermeknevelés miatt időszakosan kiszakadtak a munka világából. A klub kötetlenül lehetőséget teremt arra, hogy az otthon lévő munkatárs tudomást szerezzen a munkával kapcsolatos változásokról, képzésekről. Ez a gördülékeny visszajövetel elengedhetetlen alapfeltétele. A klub segíti a folyamatos kapcsolat ápolását, a szervezethez való elköteleződés erősödését.

6. Egyedi problémára egyedi megoldás

Itt olyan intézkedéseket kerestünk, melyeknél a munkahelyek különös figyelmet fordítanak munkavállalóik különleges élethelyzetére, igényeire. Ilyen helyzetekben a cég – annak ellenére, hogy a probléma egyáltalán nem érint kritikus tömeget – nyitottnak mutatkozik a személy egyedi problémájára intézményesített vagy nem intézményesített megoldást találni és segíteni.

A pályázatok átnézését megelőzően számos példát sorra vettünk. Ilyen például az egyéni katasztrófa helyzet esetén nyújtott pénzügyi támogatás, a külföldi tanulmányút vagy nyelvtanulás támogatása, a függőségekről való leszokás támogatása, az egyedülálló szülő munkaidejének személyes igényeihez való módosítása, egyedi tanulmányrendhez való igazodás a munkarendben, a hátrányos helyzetűek segítése az őket érintő létszámleépítés esetén, stb. Az általunk feldolgozott 88 pályázatból azonban igen csekély számú példát találtunk az ilyen típusú intézkedésre. Két pályázó esetében találkoztunk teljesen egyedi munkaidővel, melyet a munkavállaló sajátos igényeihez igazítottak, közös megállapodás alapján.

Óbudai Rehabilitációs és Foglalkoztatási Központ

A fogyatékkal élő, illetve pszichiátriai beteg munkavállalói részére biztosít pszichiáter bevonásával életvezetési tanácsadást és mentálhigiénés támogatást.

7. Férfiak szülői szerepének erősítése

Alapvetően olyan intézkedéseket kerestünk, melyek egyfelől ösztönzik a férfi munkavállalókat a gyermekgondozási szabadság lehetőségének kihasználására, másrészt pedig olyan tevékenységekre adnak lehetőséget, melyek erősítik az apa-gyermek kapcsolatot.

A férfiak szülői szerepének erősítését kilenc pályázat említette. Ebből öten támogatták és ösztönöztek az apákat a számukra is igénybe vehető családbarát intézkedések kihasználására. Volt, ahol ösztönző médiakampány keretében mutattak be szerepmoделleket a férfiak számára. Ugyanitt népszerűsítették a március 19-ei apák napját is. Máshol a munkaidő-kedvezményrel, a csökkentett munkaidővel és a gyermeknevelési szabadság igénybevitelével ismertették meg a férfi munkavállalókat. A másik négy pályázat az apa-gyermek kapcsolatok erősítését, elmélyítését tűzte ki célul közös programok szervezésével. Egy pályázó papa-baba találkozót szervezett, amelyen meghívott szakember segítségével ismerkedhettek az apai szerepkörrel a fiatal apukák. Egy másik pályázó lehetőséget biztosított a munkavállalók gyermekeinek a nagyrészt férfiakat foglalkoztató cégen belüli körsétára, melynek során a gyermek közelebről megismerhette, milyen is édesapja munkahelye. Volt olyan pályázó is, aki horgászversenyt szervezett az apáknak és gyermekeiknek.

Miskolci Egyesített Szociális, Egészségügyi és Gyermekjóléti Intézmény

Az „Apák és csemeték” elnevezésű program tartalmazott vetélkedőt, barkácsolást, rajzolást, illetve ajándék- és montázskészítést. Természetesen mindegyiket szigorúan közösen az édesapákkal.

8. Gyermek napközbeni felügyelete

Gyermekeik napközbeni felügyeletével, megőrzésével nagyban segíti a munkáltató a dolgozóit. Ez többféleképpen történhet: például vállalati bölcsőde és/vagy óvoda, időszakosan működő gyermekmegőrző, állami vagy magánintézmény támogatása, bétiszitterek költségeinek fedezése.

A családbarát munkahely pályázatok többségében (52 esetben) megtalálható volt ez az intézkedés. 37 pályázó alakított ki munkahelyén belül külön helyiséget a gyerekek ott történő elhelyezésére. Ezek a gyermekkuckók elsősorban a kisebbek számára lettek kialakítva, ám három helyen internetes számítógépet is tartalmaz a nagyobbakra gondolva. Tíz helyen tanulóskort is kialakítottak, ahol a kisiskolások tudják elkészíteni házi feladataikat. Tizenegy pályázó emelte ki, hogy a gyermekkuckót alapvetően az iskolai szünetek idejére hozták létre. Hat munkahelyen a gyerekekre hivatásos gondozó felügyel, máshol a munkatársak közül választanak önkéntes „dadusokat”. Egy helyen külön bétiszitter-képzést biztosítanak egy munkatárs számára, míg egy másik munkahelyen a munkavállalók felsőfokú tanulmányaikat folytató gyermekei vigyáznak a kisebbekre. Öt pályázó említette, hogy alapvetően nem az iskolai szünetekhez igazítják a gyermekkuckó működtetését, hanem valamely munkahelyi program (pl. bérletes színházi előadások) idejére biztosítják azt. Négy munkahelyen nem csak a munkatársak, de az oda érkező ügyfelek gyermekeit is szívesen látják a gyermekeknek kialakított szobában. Két pályázó nem saját munkahelyén belül oldja meg a gyermekek napközbeni ellátását, hanem a közeli óvodában, családi napköziben biztosít számukra férőhelyet. Tíz munkahely szervez többnapos, többhetes színes programokkal teli táborokat dolgozóinak gyermekei számára. Tíz pályázat alapvetően eszközbeszerzésre fordítja a pénzt. Ők elsősorban gyermekjátékokat, könyveket és gyermekbútorokat vásárolnak. Van, ahol kültéri játékok kerülnek átadásra, úgymint sakk, malom és petanque pályák.

Alba Volán Zártkörűen Működő Autóbuszközlekedési Részvénytársaság

A cég pedagógusok vezetésével szervez komplex programokat a dolgozók gyermekei számára a tavaszi szünet idején. A háromnapos táborban a gyerekek elsősorban a húsvéti népszokásokkal ismerkedhetnek meg. A pályázatban szereplő programkínálat tartalmaz kézművesedést, játszóházat, drámajátékot, mozgásfejlesztő játékokat, illetve a cég profiljából adódóan a biztonságos közlekedésre való játékos nevelést. Ezen felül a pedagógusok segítséget nyújtanak a szüneti házi feladat elkészítésében is.

9. Idős, beteg hozzátartozó gondozása

Az idős, beteg hozzátartozó gondozását a munkáltató vagy munkaidő-kedvezményrel, vagy valamilyen szolgáltató nyújtásával igyekszik biztosítani, segíteni.

Ilyen típusú intézkedést hat pályázat említett. Ebből négy munkaidő-kedvezményt, kettő pedig speciális szolgáltatást biztosított az érintett munkavállalók számára. A munkaidő-kedvezményt egy helyen távmunka biztosításával, egy helyen részmunkaidős foglalkoztatással, míg a másik két helyen egyedi munkarenddel oldották meg. A pályázók tehát nemcsak tudomásul vették, hogy munkavállalók kötelezettségei néhány alkalommal munkaidőben történő betegápolásra is kiterjednek, de megpróbálták összehangolni mindezzel munkavégzésük rendjét, így segítve őket. Az egyik pályázatban ennél is tovább menve házi gondozói szolgáltatást biztosítottak, tapasztalt ápolók bevonásával.

Debreceni Egyetem

Az intézmény a fogyatékossgal élő vagy tartósan beteg gyermeket nevelő szülők számára akadálymentesített kisbuszt bocsát rendelkezésre, melynek segítségével lényegesen egyszerűbbé válnak mindennapjaik. A szolgáltatás során a szülők telefonon, illetve e-mailen is tudják jelezni a sofőrnek, hogy mikor és hová kell szállítani a gyermeket.

10. Nyugdíjas korábbi munkavállalók támogatása

A munkáltatók jelenleg nyugdíjas éveiket töltő korábbi munkatársaik számára különböző szolgáltatásokat biztosítanak, programokat szerveznek, melyeken akár tapasztalataikat, tudásukat is megoszthatják aktív státuszú kollégáikkal, vagy akár felidézhetik volt munkatársaikkal szép éveiket.

Ilyen típusú intézkedést hat pályázónál találtunk. Közülük kettő biztosítottak valamilyen típusú szolgáltatást a volt munkavállalóknak, míg négyben közös programokat szerveztek nekik. A szolgáltatások – korukra és élethelyzetükre való tekintettel – alapvetően egészségmegőrző jellegűek voltak. Az egyik esetben gyógyfürdő-belépőt tartalmaztak, míg a másik pályázó állapotfelmérést biztosított a nyugdíjas egykori munkatársaknak. A közös program alatt mindenki nyugdíjastalálkozózt, illetve nyugdíjasklubot szervezett. Volt, ahol közös ebéddel, kis ajándékkal kedveskedtek volt kollégáiknak, máshol a cég jelenlegi tevékenységeiről tájékoztatták őket, s korosztályukat érintő témákban tartottak előadásokat számukra. Egy pályázó olyan munkahelyi klubhelyiséget alakított ki, ahol a jelenleg is aktív és a már nyugalmazott kollégák együtt tudják tölteni az idejüket.

Gödöllői COOP Vagyonhasznosító és Kereskedelmi Zrt.

A vállalat nyugdíjastalálkozóján a volt munkatársak megismerhették a vállalati aktualitásokat, s tapasztalataikat is megoszthatták fiatalabb kollégáikkal. Ezen felül szerveztek számukra csapatépítő, gasztronómiai és kulturális programokat is.

Intergenerációs kapcsolatok ápolása. Az idesorolt pályázatokban szereplő intézkedések nagyon hasonlítanak a családtagoknak is szóló rendezvényekhez, ám ezekben különlegesen fontos szerep jut a generációk közötti tudásátadásnak és a közös tevékenységekben való részvételnek. Itt tehát a munkavállalók gyermekein kívül a nagyszülők is aktív részesei a programoknak.

A pályázatok közül háromban találtunk példát az ilyen típusú intézkedésekre. A bábkészítő tanfolyamon például szakember segítségével tanulhatták meg kicsik és nagyok e kreatív munka rejtjelmeit, majd minden alkalommal egy-egy bábót készíthettek el családjuk számára. Egy idősothton napközis tábor szervezett az oktatási szünetek idejére, amely keretében a dolgozók gyermekei együtt játszhattak, tanulhattak az otthon lakóival, így erősítve a generációk közötti kapcsolatot, elfogadást, toleranciát.

Goldmark Károly Művelődési Központ

Az „Aktív nagyik” elnevezésű rendezvényen a nagyszülők egyrészt megosztották gyermeknevelési tapasztalataikat a szülőkkel, másrészt mesefelolvasást tartottak a hat éven aluli gyermekek számára.

11. A szociális juttatások

Szociális juttatásokhoz soroltunk olyan vállalati, szervezeti intézkedéseket, amelyek célja a különböző szociális hátrányok kompenzálása pénzbeli vagy természetbeni juttatással.

A tizenhárom intézkedés közül a pályázók 6 esetben a kisgyermekes munkavállalóikat támogatták anyagi vagy természetbeni hozzájárulás formájában. A kategórián belül meghatározó volt egyrészt az újszülött érkezéséhez köthető támogatás, általában babakelengye, vásárlási utalvány formájában. A másik nagy csoportot az iskolakezdéshez, beiskolázáshoz köthető egyszeri pénzbeli vagy tárgyi eszköz-juttatások képezték. Akadt a pályázók közt olyan szervezet is, amelyik tehetséggondozási alapot

hozott létre a cég dolgozóinak azon gyermekei részére, akik kimagasló eredményt érnek el művészeti, sport, nyelvtanulás vagy tudományos területen.

A szociális juttatásokon belül a másik kategóriát (3 intézkedés) a kulturális és sportutalványok alkotják, amelyeket a dolgozó családtagjai is igénybe vehetnek.

Továbbá az intézkedések közt találunk 3 olyan esetet, amelyben a pályázó szervezet saját tárgyi eszközét ajánlja fel dolgozóinak térítésmentes használatra (pl. gépjármű-használat megadott km-en belül, irodatechnikai eszközök használata bizonyos kereteken belül, munkahelyi telefonok használata magáncélokra). A következő intézkedések egy-egy pályázat keretében valósulnak meg. Szociális juttatásként a gyógyászati kezelések elősegítése, gyógytorna, illetve szükség esetén orvosi segítségnyújtás a családtagok részére is, életvezetési és egészségügyi tanácsadás. A munkavállalók váratlan kiadásainak fedezésére, lakásfelújításra kamatmentes hitel vagy előleg biztosítása.

BT ROC Kft.

A program lényege a gyermekgondozási szabadságról visszatérni szándékozó munkatársak számára kisgyermekek napközbeni ellátását támogató béren kívüli juttatás bevezetése.

Ennek keretében a pályázó férőhelyet tervez biztosítani az iroda közelében lévő családi napköziben, továbbá anyagilag is támogatja a dolgozókat az ellátási díj megfizetésében (díjfizetés megosztása dolgozó és a vállalat között).

12. Marketing és kommunikáció, amiben megjelenik a családbarát szemlélet

A családbarát szemléletű marketinghez és kommunikációhoz soroltuk azon vállalati dokumentumokat, stratégiákat, terveket, amelyek a családbarát intézkedéseket hivatottak megalapozni. Népszerű intézkedésnek számított ez a kategória: a pályázók 35 esetben kívántak valamilyen marketing- és kommunikációs tevékenységet megvalósítani. Négy nagyobb csoportot lehetett markánsan elkülöníteni a kategórián belül, ezek a következők voltak: vállalati dokumentáció, illetve az ehhez szükséges felmérések készítése, konferenciák, rendezvények lebonyolítása, kifelé irányuló vállalati kommunikáció a megvalósított családbarát tevékenységről, illetve belső kommunikáció keretében a dolgozók informálása, tájékoztatása a családbarát politikáról.

Legnagyobb számban (17 intézkedés) családbarát, anyabarát vállalati politikát érintő dokumentáció született intézkedési terv, családbarát stratégia, esélyegyenlőségi terv, jógyakorlat-gyűjtemény formájában, ezen túl jelentős számú volt a helyzetfelmérést szolgáló, kérdőíves lekérdés, dolgozói igényfelmérés. A családbarát stratégiák jellemzően a következő főbb területeket érintették: alkalmazkodó munkaidő-szervezés, rugalmas munkakörök kialakításának lehetősége, a férfi munkavállalók szülői szerepének erősítése, gyermekek napközbeni felügyelete, munkakörök atipizálása, társadalmi felelősségvállalás, szervezeti kultúra formálása, a munka és magánélet közötti harmónia megteremtésének lehetősége. A kommunikáción belül két szervezet valósított meg konferenciát, illetve előadássorozatot. Egyik esetben a családbarát címet már korábban elnyert pályázók tapasztalatátadása történt, a másik esetben egy négy állomásból álló családbarát szemléletet népszerűsíteni kívánó előadássorozat valósult meg. A vállalat kifelé irányuló kommunikációjának (7 pályázati intézkedés) célja az érintett pályázók családbarát programjának, intézkedéseinek bemutatása volt. Jellemzően az adott szervezet web-, Facebook-oldalán és helyi médiumokon keresztül szólították meg célcsoportjukat, amely általában az adott lokális közösség, vevői, illetve partneri hálózat volt. A kategórián belül a másik jelentős terület (9 intézkedés) a családbarát politika ún. belső kommunikációja volt. A vállalatok, szervezetek célcsoportja ez esetben saját munkavállalóik voltak, akiket általában hírlevél, faliújság révén vagy a vállalati folyóiraton keresztül informáltak a családbarát intézkedéseikről.

Jászberényi Polgármesteri Hivatal

Családbarát humánerőforrás stratégia kialakítása

A stratégiában érintett témák:

- munkaidő – különböző munkamodellekből való választás lehetősége
- munkaszervezés – eredményorientáltság
- munkavégzés helye – távmunka lehetősége
- béren kívüli juttatások
- családtámogatások és családtudatosság kommunikációja
- képzés – a munkavállalók alkalmazkodóképességének megteremtése
- gyés, gyed, gyet utáni visszatérés a munka világába
- munkahelyi biztonság – munkavállalói jogok, egészségmegőrzés
- HR-fejlesztés, szervezeti kultúra.

13. Belső szemléletformálás, érzékenyítés

Belső szemléletformálás, érzékenyítés alatt értettünk olyan vállalati belső kommunikációt, amely az esélyegyenlőség, anyabarárság témáját öleli fel. Olyan intézkedéseket soroltunk ide, amelyek eszközként általában informáló, tájékoztató anyagokat és egyéb szemléletformáló eszközöket, belső marketinget alkalmaztak. Tágabb értelemben a szemléletformálás lényeges eleme a személyes meggyőzés. Fontos, a HR-vezető a vezetőkkel és munkatársakkal való interakcióiban mennyire képviseli ezt a nézetet, szempontot, és észrevételezi-e, ha munkatársai sztereotípiákból kiindulva készülnek meghozni döntésüket, vagy ha nem is tudatosan, mégis diszkriminálnak. Az esélyegyenlőségi és gender szemlélet vállalati kultúrában való meghonosításában fontos szerepet játszik a HR-vezetőknek és a HR-munkatársaknak a képzése, fejlesztése. A belső szemléletformálás, érzékenyítés nagyon hasonló terület célcsoportjában és témájában is a vállalati belső kommunikációval. Az egyes intézkedések kategóriákba sorolásánál döntő szempont volt, hogy míg a belső kommunikáció esetén inkább tájékoztatás, informálás történt a vállalat részéről, az érzékenyítésnél hangsúlyosabb volt a tudatos szemléletformálás. A pályázatok közül 22 intézkedés tartozott ebbe a kategóriába, ebből csupán két pályázó emelte ki, hogy a családbarát szemléletű képzéseik, tréningjeik a vállalati vezetőknek, HR-munkatársaknak szólt. A többi esetben a célcsoport a dolgozói kollektíva volt. Szakmai nap és workshop szervezése történt hat esetben, tréninget, képzést szerveztek négy szervezetnél. Több pályázó készített felmérést, dolgozói elégedettségmérést arra vonatkozóan, hogy egy adott időszak elteltével családbarátabb lett-e a vállalkozás szerintük. Összegezték a pozitív és negatív visszacsatolásokat a további intézkedések megalapozása érdekében.

Budapest Film Zrt.

Egynapos workshop, képzési nap

A workshop alkalmával a középvezetők a HR-szakemberrel közösen, egy tréner segítségével meghatározzák az új munkamódszereket, amelyek a rugalmas és az otthoni munkavégzést érintenék, és amelyek a családi, magánéleti és munkahelyi kötelezettségek összehangolásában lennének segítségükre.

Cookson Electronics Hungary Kft.

Információs és vezetői érzékenyítő workshop

A teljes vállalatot érintő tréningorozat a vezetés és a HR számára, arról, hogy milyen problémák foglalkoztatják a munkatársakat, milyen kihívásokkal kell szembenézni-

ük ezen a téren. A workshopon ismertetik a tréningorozatot összefoglalóját, közösen értelmezik az eredményeket, és a leggyakoribb munka-családi élet dilemmákat gyakorlatok során dolgozzák fel. Végül javaslatokat tesznek, további fejlesztési és cselekvési irányokat jelölnek meg. Mind a HR munkájába, mind a napi vezetői munkába beépíthetők az így nyert tapasztalatok.

14. Családtagoknak is szóló rendezvények

Családtagoknak szóló rendezvényeknek tekintettük azokat a vállalati rendezvényeket, alkalmakat (karácsony, céges kirándulás, vállalati üdülés), ahová a vállalat meghívja dolgozóinak a családtagjait is, továbbá kimondottan a családoknak szóló programokat szervez (Mikulás-ünnepség, gyermeknap). Az intézkedések közül ez volt a leggyakrabban megvalósított tevékenység, a nyertes pályázók az adott évben 84, családtagoknak is szóló rendezvényt tartottak.

A legnagyobb számban (58 eset) családi napot szerveztek. Számos pályázó számolt be arról, hogy a családi nap keretében egészségprevenció napot, sportnapot vagy szabadtéri rendezvényt, túrázást szervezett munkavállalóknak és a családtagoknak. A szabadtéri programokhoz több esetben kapcsolódtak egészségfejlesztés témájú előadások, illetve szűrőprogramok. A családi rendezvényeknél 15 esetben kifejezetten a munkavállalók gyermekei voltak a célcsoport, leggyakrabban Mikulás-ünnepséget, gyermeknapot szerveztek nekik. Kulturális rendezvényt, színházi előadás formájában három intézkedés tartalmazott. Családi üdülés, rekreáció kettő intézkedés során jelenik meg, itt az érintett pályázó lehetőséget teremt minden nyáron fonyódi nyaralójában kedvezményes pihenésre, kikapcsolódásra a családoknak. Találtunk olyan pályázatot is, amelyben a családtagoknak szóló rendezvény során kiállítják a munkatársak, illetve gyermekeik, unokáik alkotásait is (gyermekrajzpályázat, kreatív kiállítás, fellépések).

A családi napok sorából nehéz lenne kiemelni egy-egy jó gyakorlatot, mivel a pályázók nagyon hasonló témájú tevékenységeket valósítottak meg. Éppen ezért itt jó gyakorlatként az egyedülálló ötleteket kívánjuk bemutatni.

Solanium Gyümölcsstermesztő Kft.

Családi pihenőkert

A cég tulajdonában lévő gyümölcsöskertben egy családi pihenőparkot alakít ki a dolgozók és gyermekeik, családtagjaik számára. A pihenőpark lehetővé teszi

a dolgozók és az összes családtagjuk számára, hogy természetközeli, zöld környezetben töltsék el pihenő-idejüket/szabadságukat.

**Profes Környezetbiztonsági Programiroda Kft.
Céges „Ki-Mit-Tud”**

A program keretében mindenki felajánlást tehetett: ő vagy családtagja mit tanítana, mutatna meg szívesen a kollégáknak. „OKJ-s vagy felső szintű képzéssel és tapasztalattal rendelkező kolléga vagy családtag” tart programot.

15. Jogsegélyszolgálat

Több formában is megvalósítható vállalati szolgáltatás. Egyrészt célcsoportja lehet a várandósságot bejelentő munkatársak köre – részükre olyan tájékoztató anyag összeállítása, amely tartalmazza jogait, lehetőségeiket, kötelességeiket, például juttatások, szabadságok terén, de kitérhet speciális munkahelyi kérdésekre is (pl. teheremelésre és egyéb munka- és egészségvédelmi kérdésekre stb.). Másrészt a gyermekgondozási szabadságról visszatérő munkavállaló hasonló formájú tájékoztatása. Továbbá lehet a vállalati jogi osztály által nyújtott pluszszolgáltatás, amely meghatározott napokon áll a munkatársak rendelkezésére (jogi szempontból problémás magánügyeik, munkaügyi jellegű problémáik megoldásában való segítségnyújtás).

Négy pályázati intézkedés tartotta fontosnak a munkavállalóknak való jogi segítségnyújtást. Itt elsősorban munkajogi, esélyegyenlőségi tanácsadásról van szó, illetve az Egyenlő Bánásmód Hatóság munkájának megismertetéséről kisgyermekes munkavállalók számára.

MagiCom Kft.

Munkajogi tanácsadási nap

A gyermekes munkavállalók (visszatérők és visszatérést tervezők) részére szervezték. Ezt követően pedig egy tájékoztató anyagot készítettek, mely révén a munkatársak képet kapnak jogaikról és lehetőségeikről.

16. Gyermekgondozási konzultáció, nevelési tanácsadás

Ide tartoznak azok a céges kezdeményezések (pedagógiai, pszichológiai tanácsadás, előadás, csecsemőápolási ismeretek, elsősegélynyújtás stb.), amelyek segíteni kívánnak abban, hogy az anyai, szülői szereppel járó új feladatokat jobban tudja kezelni a munkavállaló.

Ebbe az intézkedéstípusba 12 pályázat tevékenysége tartozott bele. A vállalatok általában baba-mama klubok keretében szervezik meg a kismama-tanácsadásokat, előadássorozatokat, gyakran összekötve az aktuális vállalati eseményekről való tájékoztatással.

Debreceni Egyetem

„Babusgató” baba-mama klub

A klub célcsoportja a kismamák. A foglalkozások során mindig egy konkrét témát járnak körbe meghívott szakember segítségével, amelynek végén egy kötetlen beszélgetés keretében válaszokat kaphatnak az adott témakörben felmerült kérdéseikre. Tervezett témák: kora gyermekkori tehetséggondozás, táplálkozási zavarok újszülött-, csecsemő- és kisgyermekkorban, a gyermekbetegségekről bővebben, a kisgyermek zenei és mozgásfejlesztésének lehetőségei.

17. Vállalati családpolitikai és esélyegyenlőségi felelős alkalmazása

Külön munkavállaló alkalmazása, akinek feladatai közé tartozik a tanácsadás, tájékoztatás, információnyújtás, közvetítés a munkaadó felé.

Hat esetben volt példa arra, hogy külön munkavállaló vagy tanácsadó testület foglalkozzon a munkavállalók magánjellegű problémáival. Van, ahol külső szakemberektől is lehetőség van tanácsot kérni. Nem tűnik jó megoldásnak, de volt rá példa, hogy maga az intézmény vezetője vette fel ezt a szerepet – azonban ez a munkavállaló és a munkaadó közti hierarchia miatt nem támogatandó, mivel visszaélésekre ad lehetőséget.

Debreceni Egyetem

Családbarát program tanácsadó testületének létrehozása

A testületi tagok szorosan együttműködnek az egyetem vezetésével, az Esélyegyenlőségi Bizottsággal, a Közalkalmazotti Tanáccsal és a szakszervezettel. A testület célja a családbarát szemlélet terjesztése.

A pályázati kiíráshoz nem kapcsolódó intézkedések

1. Egészségmegőrzés, prevenció

Nem kapcsolódik a munka-magánélet összehangolását segítő intézkedések közé az egészségprevenció, de a pályázatok számosságára való tekintettel mégis

külön kategóriát hoztunk létre az ilyen tevékenységeket megvalósító pályázatok számára. 24 esetben találtunk ennek megfelelő intézkedést. Hét munkahelyen alakítottak ki relaxációs, illetve rekreációs helyiséget, vagy helyeztek el masszázsfoteleket, jóga szőnyeget. Nyolc pályázó a pályázati pénzt eszközbeszerzésre (is) fordította, természetesen egészségmegőrző céllal. Hat munkahelyen alakítottak ki kondicionáló termet, illetve biztosítottak bérletet munkatársaiknak az ilyen egységek látogatására. Négy munkáltató egészségügyi szűréseket vezetett be vállalatánál. Három pályázatban szerepelt valamilyen egészségprevencióhoz köthető tanfolyam szervezése. Egy helyen stresszkezelő, relaxációs technikákkal ismerkedhettek meg a munkatársak, míg máshol elsősegély-tanfolyamon vehettek részt. Három munkáltató a rendszeres testmozgásra ösztönözte munkatársait, s arra kérte őket, hogy ha tehetik, minél gyakrabban érkezzenek biciklivel vagy gyalogosan munkahelyükre. Két cégnél biztosítottak lehetőséget úszásra. Két pályázónál a gyümölcsfogyasztásra helyezték hangsúlyt. Egyikőjük gyümölcscentrifugát vásárolt, míg a másik helyen havi rendszerességgel tartanak gyümölcsnapot. Ehhez hazai termesztésű termékeket vásárolnak. A már említett pályázatokon kívül találtunk egészen egyedi egészségmegőrző megoldásokat is (pl. vízszűrő rendszer kiépítése).

2. Egyéb, besorolhatatlan intézkedések

Ezek témájukban, céljukban nem kapcsolódtak a pályázat célkitűzéséhez. Egyes intézkedéseket esetleg be lehetne sorolni a társadalmi felelősségvállalás téma alá (pl. gyerekeknek programozás tanítása), de a legtöbb ide sorolható intézkedés inkább arról szól, hogy vagy bizonyos vállalati igényeket nem tudtak más forrásból megoldani, vagy a pályázati űrlap kitöltői nem voltak tisztában a családbarát munkahely fogalmával, az ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel. Az ilyen félreértéseket a megpályázható tevékenységek specifikálásával lehet orvosolni.

Összegzés

A 2012–2014 évi „Családbarát munkahelyek kialakítására és fejlesztésének támogatására” elnevezésű pályázat nyertes projektjeinek áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy a nyertes pályázatok száma emelkedett, miközben az összes forrás valamelyest csökkent. Egyre több dolgozót értek el a pályázatok, azonban a megítélt összeg folyamatosan kevesebb lett. A megvalósított

intézkedések főleg rendezvények, gyermekek napközbeni felügyeletének biztosítása, atipikus munkaformák kialakítása, illetve marketing és kommunikáció típusúak voltak. Összesen 338 intézkedés történt a 3 év alatt, ebből 167 az említett négy intézkedés közé sorolható, a rendezvények szervezése az összes intézkedés közel ötödét teszi ki. Ezek a rendezvények két fő típusba sorolhatók: egyrészt olyan szervezeti események, amelyekre a munkavállalók családtagjai is a meghívottak között vannak (pl. gyermeknap, Mikulás-ünnepség), másrészt pedig kifejezetten családi napok megszervezését jelentik, ahol a foglalkoztatottnak sportnapot, túrázást vagy valamilyen szabadterei programot tartottak.

A pályázati anyagokból irányelvként használható tanulság, hogy szükséges a pályázatok kiírásánál egyértelművé tenni, hogy a pályázató mit tekint a családbarát intézkedések fogalomkörébe sorolható intézkedésnek, milyen szempontokat kíván érvényesíteni a pályázatok elbírálásánál, és miként kezeli azokat a pályázatok, amelyek ennek esetleg nem vagy nem teljes mértékben felelnek meg. Ezt megkönnyíti, ha egy olyan tájékoztató füzet áll a pályázók rendelkezésére, amely mindezeket tartalmazza. A sikeres pályázatok utólagos monitorozása ugyanakkor elősegíti, hogy a megvalósulás során nyert tapasztalatok minden későbbi pályázati kiírás során elérhetőek legyenek a pályázatók és a pályázók számára egyaránt.

Irodalom

Blaskó Zsuzsa: *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 82. Budapest 2006.

Fertetics Mandy: *Anyabarát vállalati politikák és gyakorlatok*. JÓL-LÉT Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2009.

Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Gyermekvállalás*. In *Demográfiai portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 2012.

Keveházi Katalin szerk.: *A Családbarát Munkahely Díj megújítása*. JÓL-LÉT Közhasznú Alapítvány, 2008.

Koltai Luca – Vucskó Bernadett szerk.: *A munka-magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon*. Készült a Fővárosi Esélyegyenlőség Módszertani Iroda Műhelyében, a Szociális és Foglalkoztatási Minisztérium megbízásából, 2007. május.

Központi Statisztikai Hivatal: *Munkavégzés és családi kötöttségek, 2010*. KSH 2011. március.

Nemi sztereotípiák a foglalkoztatásban és megoldási lehetőségei. Nemzetközi példák. Szerző és évszám nélkül, <http://www.berbarometer.hu/main/karrier/nemisztereo-1.pdf/view>

Stefán-Makay Zsuzsanna: *A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése*. In *Demográfia* 2009/4.: 313–348. o.

Sik Dorka – Szécsi Judit

A fókuszcsoport mint módszer szerepe a szociális munkában

Tanulmányunkban egy, a szociális munka gyakorlatában jól alkalmazható módszert ismertetünk egy konkrét kutatás példáján keresztül. A szociális munkában különös jelentőségű az érintettek véleményének és látásmódjának a megismerése. A segítő folyamatban dolgozó gyakorló szociális munkásoknak nem szükséges részletezni, hogy a felmérés szakasza mennyire fontos a hatékony beavatkozás és a stratégiai tervezés szempontjából. Az is evidencia, hogy sok esetben a csoportos munka hatékonyabb, célravezetőbb és gyorsabb, mint az egyéni szintű segítő beavatkozás. A gyakorlatban dolgozó szociális munkások mind a kliensek szükségleteinek felmérésében, mind a csoporttechnikák alkalmazásában járatos szakemberek. Rendelkeznek a megfelelő ismerettel és készséggel ahhoz, hogy ezt a tudásukat a kliensek szükségleteinek felmérése érdekében kutatási módszerként is alkalmazzák. Jelenleg a szakmában leggyakrabban használt módszer a szükségletek megismerésére a kérdőíves felmérés vagy az interjúzás. Cikkünkben arra teszünk kísérletet, hogy alternatívát kínáljunk a szakmában dolgozó szociális munkásoknak. Amellett érvelünk, hogy a csoportmunka gyakorlati alkalmazása és az ezzel kapcsolatos tudás a szükségletek felismerésének egyik módszereként is használható. Tanulmányunk célja, hogy a szociális munkásoknak segítséget nyújtsunk a szociológiában, piac- és közvéleménykutatásokban régóta használt *fókuszcsoport*-módszer megismeréséhez és gyakorlati alkalmazásához.¹

I. A kvalitatív kutatás és a fókuszcsoport

A fókuszcsoport módszerének bemutatása előtt röviden a kvalitatív kutatások általános jellemzőit foglaljuk össze. A kvalitatív kutatások esetében nem a számszerű információk gyűjtése a cél, s a megkérdezettek száma alacsonyabb, mint a kvantitatív módszerek esetében. Az adatok feldolgozása és a kapott információk struktúrája előre nem

vagy csak részben meghatározott. A kutatás során rugalmasan alakíthatók a kutatás keretei, ezért az így kapott információk jellemzően mélyebbek és részletesebbek. A kvalitatív kutatások azonban nem reprezentatívak, tehát általánosíthatóságuk és megbízhatóságuk alacsony, ugyanakkor magas érvényesség jellemző erre a módszerre. A kvalitatív kutatások legalapvetőbb forrása az interjú. Kovács az interjúnak három fő típusát különbözteti meg: a mélyinterjút, a fókuszcsoport-interjút és a narratív interjút (Kovács, 2008).

A szociális segítő területen dolgozó szakembereknek az egyének szintjén számos módszer áll rendelkezésükre a munka során, hogy minél alaposabb, és a részletekre is kiterjedő, az összefüggéseket megértő felmérést végezzenek. A különböző módszerek (SWOT-analízis, genogram, ecomap stb. alkalmazása) és interjú technikák ezt a célt szolgálják. A szociális munkások azonban a hatékonyabb beavatkozás érdekében gyakran dolgoznak csoportokkal, közösségekkel. Ilyenkor a fenti felmérési és interjú módszereket a szükségletek felmérésére csak egyénenként tudják alkalmazni, mely munka- és időigényes. A közösségi szociális munka magyarországi kialakulásától kezdve erőteljesen épít az igényfelmérés során a szomszédsági, a közösségek egészét egyszerre megszólaltató felmérési módszerekre. Gyakori jelenség azonban, hogy különböző jellegű igények felméréséhez egyéni kérdőívet alkalmaznak. A fókuszcsoportos felmérés esetén a leendő csoporttagok igényeit úgy lehet felmérni, hogy a vizsgálódás szakasza már segíti a csoportfolyamatok beindulását és kialakulását. Másrészt a csoporttagoknak lehetőségük van reflektálni egymás véleményére, és ennek eredményeként közös igények megfogalmazására, valamint a leendő csoporttagok számára a legrelevánsabb megoldások kiválasztására.

A fókuszcsoport tehát egy „olyan kutatási módszert jelent, melynek során az adatok úgy keletkeznek, hogy a kutatás alanyai csoportosan kommunikálnak egy adott témáról.” (Vicsek,

2006:17.) A fókuszcsoporthoz interjú mint módszer a piackutatásokból nőtte ki magát, és az utóbbi 20 évben vált elismert és egyre szélesebb körben alkalmazott kutatási módszeré. Kovács (2008) szerint leginkább akkor érdemes alkalmazni, ha:

- 1) a csoporton belüli interakció feltárása a célunk,
- 2) a közvélemény reprezentációjára vagyunk kíváncsiak,
- 3) fogyasztói szokásokat elemzünk.

Vicsek (2006) szerint programértékelésben, szervezet- és kommunikációkutatásban, valamint a szociális munka bármely területén jól alkalmazható kutatási módszer. Célja a résztvevők egymással folytatott interakcióinak és metakommunikációjának az elemzése, a tudatos és nem tudatos attitűdök, illetve vélemények megismerése (Kovács 2008). Általában feltáró jellegű kutatási kérdések vizsgálására alkalmas, és segítséget nyújthat a hipotézisalkotásban, új szempontok, dimenziók beépítésében. Gyakorló szociális szakemberekként véleményünk szerint a szakma bármely területén az érintettek szükségleteinek felmérésére, javaslataik, véleményük megismerésére, programok megtervezésére, hiányosságok feltárására is alkalmazható módszer. (Például klienseinknek szolgáltatásainkkal való elégedettségére a tervezett szolgáltatásfejlesztésekkel kapcsolatos véleményük, valamint a helyi közösség legfontosabb problémáinak és szükségleteinek megismerésére stb.) A nemzetközi szakirodalomban egyre gyakrabban lehet találkozni olyan fókuszcsoporthoz jellegű kutatással, mint például a neighbourhood (szomszédsági) fórum, ahol egy kisebb közösséget hívnak össze megbeszélni az őket érintő ügyeket, problémákat, illetve a stakeholders (érdekeltségi) fórum, ahol egy probléma különböző szereplőit hívják össze.

A módszer előnyei: informatív, gyors, költségkímélő. A kutatási kérdéson túl a csoportfolyamatok és interakciók hatására új nézőpontok kerülhetnek a fókuszba. Jól modellezi a hétköznapi beszélgetések, viták, véleményformálódás alakulását. Hátránya, hogy nem általánosítható, a toborzás során nem valósul meg a valószínűségi mintavétel² elve, valamint nem minden téma kutatására alkalmas. A fókuszban egy, maximum két téma állhat. A fókuszcsoporthoz interjút akkor érdemes tehát alkalmazni, ha célunk egy jól körülhatárolható kérdés, probléma feltérképezése, azaz jól megragadható fókusz van kutatásunknak.

Fontos, hogy nem egy-egy ember, hanem egy csoport vagy közösség véleményének megismerése a célunk, akiket az általunk fókuszba helyezett probléma érint. A megkérdezettek problémafelfogása és megoldási javaslatai állnak a kutatás középpontjában. A fókuszcsoporthoz általában nem ad lehetőséget egyéni életutak mélyebb megismerésére, erre szerencsésebb más technikát, például a narratív interjút alkalmazni. Itt inkább a hasonló cipőben járók közös sorsa, közös élethelyzete, nehézségei, gyengeségei és erősségei rajzolódhatnak ki a kutató előtt (Váradai 2008).

A fókuszcsoporthoz kutatás előkészítése és menete

Egy kutatás során egy témában 3-5 fókuszcsoporthoz érdemes elkészíteni (Morgan, 1997). Ha egy újabb csoport során releváns információk nem jönnek felszínre, sok az ismétlődés, akkor lehet úgy dönteni, hogy nincs szükség több csoportra, mert feltérképeztük a témában rejlő kérdéseket.

A célcsoportból különböző szempontok alapján lehet kiválasztani a beszélgetés résztvevőit. A fókuszcsoporthoz létszáma általában 6-10 fő. Egyrészt a kutatásban résztvevők jellemzői vagy a téma jellege alapján lehet úgy dönteni, hogy több kisebb, vagy kevesebb nagyobb csoporttal dolgozik a kutató. (Például pszichiátriai betegek, gyerekek megkérdezésekor, vagy szexualitás, illegális tevékenységek kutatása esetén szerencsésebb kisebb csoportlétszámot alkalmazni). A résztvevőknek a kutatás céljai szempontjából hasonlónak, érintettnek kell lenniük. Emellett figyelembe kell venni a résztvevők különböző személyes jellemzőit: kor, nem, iskolai végzettség, a vizsgált témára vonatkozó tudásmennyiség, társadalmi státusz, etnikai hovatartozás, és ha releváns, bármely egyéb társadalmi, demográfiai tényezőt is (például vallás). A szociodemográfiai tényezők alapján heterogén vagy homogén fókuszcsoporthoz kialakítása lehetséges. A kutatás vezetőinek a kutatás témájának megfelelően kell mérlegelnie a felsorolt szempontok alapján, milyen csoportot hoznak létre. A téma érzékenysége szintén befolyásolja annak eldöntését, hogy a csoporttagok egymás számára idegenek vagy ismerősök legyenek. A beszélgetés általában másfél-két órát vesz igénybe. A helyszínt is körültekintően kell kiválasztani. Semleges térre van szükség, ahol senki sincs „otthon”. Ugyanakkor a

barátságos, meghitt környezet elősegíti a beszélgetés elmélyülését. A résztvevők egy viszonylag üres teremben foglalnak helyet, lehetőség szerint körben, hogy mindenki jól lássa egymást, és ezzel is érzékeltesük, hogy mindenki egyenrangú a beszélgetés során. Zavaró, hogyha a beszélgetés résztvevőinek figyelmét bármilyen körülmény eltereli. Fontos a nyitott, megengedő légkör, hogy úgy érezzék a résztvevők, bármikor megszólalhatnak. Előfordulhat, hogy egy közös tevékenységben is részt vesznek: pl. megnéznék egy filmet, „kollázst” készítenek, képeslapot értékelnek.

A fókuszcsoport levezetéséhez szükséges a kutatás előkészítése során előre elkészített, ún. vezérfonal. Ebben azokat a témákat, főbb problémacsoportokat kell kérdésekre lebontva összegyűjteni, amelyeket a beszélgetés alatt az érintetteknek szükséges megvitatniuk. A csoportvezetőnek kell úgy alakítani a folyamatot, hogy minden fontos kérdés a beszélgetés folyamán meg tudjon jelenni.

Vezérfonalra azért van szükség, hogy segítse a csoportvezetőt, moderátort abban, hogy a kutatás céljai szerint tartsák mederben a beszélgetést. Ugyanakkor segíti az előkészítés során mindazon kérdések összegyűjtését, amely lényeges a kutatás témája szempontjából. A vezérfonaltól természetesen el lehet térni, amennyiben olyan kérdések kerülnek elő a beszélgetés során, amelyek relevánsak, de nem szerepelnek a listán.

A fókuszcsoportok módszertani leírásában a beszélgetés levezetésére is találhatóak ajánlások, ebben a szakaszban különösen jól alkalmazható a tölcsertechnika (Vicsek 2006). A beszélgetés elején időt és teret kell adni a csoportnak a feloldódásra. Ezért az általánosabb és absztraktabb kérdésektől jutunk el a konkrét, szűkebb fókuszban álló területekre. Ez a technika két szempontból hasznos: egyrészt időt ad a csoporttagoknak, másrészt lehetőséget, hogy a résztvevők strukturálják a fókuszban lévő témát. Ugyanakkor a beszélgetés második részében a moderátornak lehetősége van az általa fontosnak tartott szempontok beemelésére. A jó kérdések egyszerűek, rövidek, egy dimenzióra vonatkoznak (Krueger 1998) és semlegesek. A fókuszcsoport kezdetekor a beszélgetés vezetője elmondja a kutatás célját, a csoport szabályait, kereteit, és bemutatkozik. A bemutatkozás során fontos, hogy a résztvevők beszéljenek magukról, elmondják azokat a legfontosabb ún. kemény adatokat, amelyek a kutatás szempontjából fontosak

(foglalkozás, életkor, iskolai végzettség stb.). A moderátor bemutatkozásával mintát nyújt ehhez a folyamathoz. A fókuszcsoportos kutatás módszerénél a bemutatkozás mellett a másik kiemelkedő jelentőségű feladat a lezárás.

A moderátor szerepe és feladata

Fontos, hogy a beszélgetés vezetője jól képzett moderátor legyen. Az ő funkciója kettős: gondoskodik arról, hogy a beszélgetés egyrészt spontán és természetes legyen, másrészt keretek között maradjon, a résztvevők ne térjenek el a fókuszban lévő témától. A moderátor feladata az oldott légkör megteremtése, a beszélgetés szabályainak rögzítése (tegeződés-magázódás, nem vágunk egymás szavába, mindenki véleménye számít stb.). A csoportbeszélgetés egész ideje alatt ő ügyel a csoporttagok aktivitásának egyensúlyára, azaz arra, hogy mindenki szót kaphasson.

Amennyiben lehetőség van rá, a beszélgetésben érdemes kettős vezetést alkalmazni. A vezető páros egyik tagja moderálja, verbálisan vezeti a beszélgetést, a másik pedig a non-verbális megnyilvánulásokra és a csoportdinamikára figyel. Összeszokott vezetőpáros esetén a szerepek közötti átjárhatóság is megvalósítható, de minden esetben fontos az előzetes megegyezés a feladatokról (Barcy 1997).

Lezárás – a homokóra-technika

A fókuszcsoportos beszélgetés kiemelkedő fontosságú része a lezárás. A beszélgetés kezdeteként szükség van a lazító kérdésektől eljutni a fókuszra, azonban ugyanilyen jelentőségű visszatérni a mélyebb témáktól a megnyugtató általánosságokig. A csoportvezetőnek a lehetőségek szerint ügyelnie kell arra, hogy a beszélgetés végére minden résztvevő kapjon elegendő időt arra, hogy kifejtse véleményét. Emellett viszont – ahogyan a szociális csoportmunka elméletében is megfogalmazódik – a lezárásnak egy másik fontos eleme is van: a távolítás (Barcy 2012). Érdemes a fókuszcsoportos beszélgetések lezárásakor ezt a funkciót is szem előtt tartani és alkalmazni. A csoportdinamika és az egyén szempontjából minél szenzitívebb témát érintünk, minél több indulat szabadul fel a beszélgetés során, annál inkább segítünk lezáráskor a csoport résztvevőit abban, hogy el tudjanak távolodni a felszínre hozott érzelmektől,

a tagok mint individuumok megnyugodva távozhassanak a beszélgetésből. A csoport vezetőjének tudatosan kell használnia a kérdésfeltevés eszközeit, és a vezérfonal készítésekor beépíteni mind időben, mind tartalmában ezeket a levezető kérdéseket. Véleményünk szerint tehát a tölcsertechnikát alkalmazó beszélgetésvezetést célszerű kiegészíteni egy hangsúlyos és tudatos lezáró résszel. A beszélgetésvezetés így inkább homokóra jellegű dinamikát mutat.

Etikai kérdések

A kutató kötelessége garantálni, hogy a beszélgetéseket és az eredményeket anonim módon kezeli, és erről biztosítja a résztvevőket. A beszélgetés során a moderátor feladata a beszélgetések résztvevőit megvédeni attól, hogy ne sérüljenek véleményük megítélése miatt, és az esetlegesen felszínre törő véleménykülönbségeket, indulatokat kezelni.

Etikai szempontból a lezárás módjának is komoly szerepe van. A társadalomtudományi kutatások során gyakran felmerülő etikai dilemma a beavatkozás problémája, azaz, hogy mit kezdjen a kutató azokkal a hívásokkal, amikor a csoport tagjai valamilyen sürgető, megoldásra váró problémát hoznak fel, sőt segítséget kérnek, változást várnak a kutatásban való részvételtől. A beavatkozás etikai dilemmája időről időre előkerül a kutatások elméleti-módszertani diskurzusaiban. A kérdés, a feszítő érzelmi megterhelés foglalkoztatja a terepre rendszeresen kijáró kutatókat, de mindenki egyéni módon reagál ezekre a helyzetekre. Tudomásunk szerint nincs a témával kapcsolatos egységes szakmai állásfoglalás, háttéranyag vagy szakirodalmi cikk. Természetesen a kutatónak nem feladata és etikailag nem is megengedhető, hogy beavatkozzon, megoldásokat javasoljon vagy tevőlegesen segítséget nyújtson a felmerülő problémákra.

Ez az etikai dilemma, feszültség erőteljesebben jelenhet meg, ha a kutatók gyakorló szakemberek, sokszor a résztvevők a klienseink vagy leendő klienseink. Tudatosan kell a szociális munkásoknak határaik tartására és a műfaji korlátokból fakadó szerepekkel való azonosulásra figyelniük. A felmérés szakasza, és így a kutatás pontosan a beavatkozás érdekében készül (pl. szolgáltatásfejlesztés, problémaprioritások felállítása, stb.). A fókuszcsoport elején fontos tisztázni a beszélgetés résztvevőivel a kutatás műfajának

természetét, miszerint a felmérés azonnali megoldásokat nem tud számukra nyújtani, a lezárás során pedig az érzelmeket kezelni és visszautalni a kutatás lehetőségeire. Amennyiben a résztvevőknek további segítségre lenne szüksége, az interjúkészítők feladata a lokálisan elérhető, megfelelő segítő intézménybe irányítás.

Az elemzés

Az elemzést megkönnyíti a beszélgetés rögzítése. Amennyiben engedélyt kapunk rá, szerencsés, ha ez kép- vagy hanganyag (esetleg mindkettő) formájában történik. A beszélgetés során érdemes jegyzeteket is készíteni. A fókuszcsoportos interjú befejezése után a csoportvezető(k) rövid feljegyzést készít(enek) a benyomásai(k)ról. Ez adja az elemzés egyik dimenzióját, a kutató szubjektív megítélése itt tud megjelenni. Éppen ezért a szöveg elemzésénél szerencsés, ha részt vesz a moderátor is, vagy feljegyzéseiben jelzi benyomásait, megfigyeléseit az elemzők részére.

A beszélgetések elemzése történhet vertikálisan, amikor az egyes csoportokban elhangzottakat külön-külön elemezzük, illetve horizontálisan, amikor a vezérfonalunk fő blokkjai mentén, együttesen vizsgáljuk a csoportokban elhangzottakat.

Az elemzésnek három dimenziója van. A beszélgetés vezetőjének benyomásai, szubjektív megítélése a beszélgetés során elhangzottakkal kapcsolatban. A megfigyelési dimenzióban a csoportfejlődést elemezzük, melynek része a csoporttagok egymással történő interakciója, a légkör, hangulat és ezek változásai. A csoporttagok motiváltsági szintjének és figyelmének alakulása is a vizsgálat része. Ezek mellett azt is megfigyeljük, hogy a verbálisan elhangzottakhoz milyen non-verbális reakciókat párosítanak a beszélgetés résztvevői.

A tartalmi elemzés során a konkrét szöveg több módszerrel elemezhetjük.

Vizsgáljuk a beszélgetés során előkerülő tipikus történeteket, véleményeket, szóhasználatokat, jellemző kifejezéseket. Különösen érdekes a szövegben fellelhető azonosságok és különbségek kiemelése és megértése. Ezeket a megállapításokat érdemes egy-egy tipikus, konkrét idézettel illusztrálni. Ezen túl a diskurzuselemzés, tartalomelem-

zés, narratív elemzés technikáinak bemutatása a kvalitatív kutatás módszertani irodalmaiban részletesen fellelhető (Vicsek, 2006; Babbie, 2008; Kovács, 2008; Oblath).

A fókuszcsoportos kutatás és a szociális csoportmunka viszonya

A fentiekből egyértelműen jól látszik, hogy a fókuszcsoportos kutatás levezetésekor a csoportmunka-végzés során is alkalmazott készségek jól használhatóak.

A fókuszcsoportos kutatás előkészítése során a szociális csoportmunka módszertanának szempontjai szerint kell eljárni. A csoport összetételének átgondolása, a tagok kiválasztása, az ideális helyszín biztosítása minden kutatási alkalom esetében lényeges és elengedhetetlen a sikeres csoportműködéshez. A fókuszcsoport rugalmas kutatási módszer, ezért kiemelkedően fontos, hogy a kutató végiggondolja, hogy kutatási céljainak mely csoport kialakítása a legcélravezetőbb, ahogy a szociális csoportmunka megtervezése során is hasonlóan gondoljuk át a homogenitás-heterogenitás kérdését a megfelelő csoportdinamika és hatékony csoportműködés érdekében. A szociális csoportmunka esetében a cél meghatározása, kiválasztása tudatos, akárcsak a kutatási kérdés megfogalmazása. A körültekintő előkészítés mindkét esetben kulcsa a sikeres munkának. A csoportvezetői feladatok is hasonlóak, mindkét esetben ugyanolyan fontos szerep jut a vezető(k)nek, mint ahogyan a dinamika szerepe és kezelése is kiemelkedő feladat.

Természetesen van néhány különbség is, amit a szociális munkásoknak figyelembe kell venni a módszer alkalmazása során. A fókuszcsoportos kutatásnál elválik, illetve el kell válnia az adatgyűjtés és beavatkozás idejének és módjának. A csoportmunkában ez egyidőben is történhet, az előző esetben fontos a keretek tartása és letisztázása a megkapott adatok felhasználhatósága érdekében. Az időbeliség tekintetében figyelembe kell venni, hogy a fókuszcsoport kizárólag egy alkalmat jelent, a csoportműködést és folyamatot mindig több alkalomra tervezzük. A vezető fontossága hasonló ugyan, de a kutató moderátor szerep az elsődleges a fókuszcsoportnál, míg a csoportmunkánál ezek a szerepek kiegészülnek a facilitátor, tanácsadó, konzulens szerepekkel.

II. A fókuszcsoport mint módszer bemutatása egy kutatás alapján

A fókuszcsoport-módszer általános bemutatása után most ismertetjük saját kutatásunk folyamatát az első fejezetben bemutatott módszertani szempontok és a megvalósítás lépései szerint. A bemutatás során az általános részben alkalmazott struktúrát követjük.

A kutatás előkészítése – módszerválasztás

Kutatásunk célja az ukrán-szlovák-magyar határ régiójában élő magyarországi és határon túli fiatalok határról alkotott véleményének a feltérképezése volt.³ Különösen az érdekelt minket, hogy a fiatalok életére, jövőképre, migrációs terveire hogyan hat a határ jelenléte, mennyiben formálja ilyen irányú elképzeléseiket. Ahogy azt a módszer általános leírásánál említettük, a fókuszcsoport különösen alkalmas vélemények és a közvélemény egyfajta reprezentációjának a vizsgálatára. Célunk nem az egyéni életutak megértése, hanem a határvidéken élő fiataloknak mint közösségnek a határról alkotott képe megismerése volt. Ehhez a célkitűzéshez a fókuszcsoportos kutatási módszert tartottuk leginkább alkalmasnak. Ebben a cikkben nem ismertetjük kutatásunk eredményeit, hanem inkább a fókuszcsoport módszerének gyakorlati alkalmazását mutatjuk be.⁴

Kvalitatív kutatásunk két részből állt: Királyhelmeceen, Beregszászon és Sátoraljaújhelyen négy középiskolában az iskolai vezetőkkel folytatott félig strukturált interjúkból és az iskolákban tanuló fiatalokkal készített fókuszcsoportokból. A terepmunka során kilenc fókuszcsoport készült: három Sátoraljaújhelyen, Királyhelmeceen kettő, Beregszászon pedig négy csoport. A kilenc csoport két időpontban került felvételre: az első körben hat, a második körben, négy hónappal később újabb három. Az első alkalommal elkészített fókuszcsoportok az adott városok elit gimnáziumaiban készültek. Emiatt a második ütemben tudatosan kerestünk szakközép-, illetve szakiskolákat, hogy a megkérdezett fiatalok ne csak a magasabb társadalmi rétegbe tartozó családok gyerekei közül kerüljenek a kutatásba. A három település közül ez Beregszászon valósult meg, Királyhelmeceen nem sikerült más iskolákkal felvenni a kapcsolatot. Sátoraljaújhelyen pedig csak egy iskolába járnak határon túli diákok.

Csoportok előkészítése

A fiatalokkal készített fókuszcsoportokkal kapcsolatos sajátosság, hogy a fiatalok a bonyolult összefüggéseket nem tudják részletesen elmagyarázni, a környezeti adottságokat természetesnek veszik. A felkészületlen csoportvezető egyrészt időt veszít, és a fiatalok türelmét teszi próbára, másrészt a fiatalok körében inkompetens személy érzetét kelti. A fiatalokkal végzett kutatás során így különösen fontos a precíz, körültekintő előkészítés és a pontos kérdésfeltevés, valamint az előzetes tájékozódás. Az iskolavezetőkkel készült előzetes interjúk során a térség, az adott város, az iskola, valamint a határ, kutatásunk szempontjából releváns, a gyerekeket érintő környezet, oktatási rendszer és az iskola határhoz való viszonyát térképeztük fel. Az interjúknak két jelentősége volt. Egyrészt a vezetőkkel való kapcsolatfelvétel a kutatás elfogadásának, iskolai támogatásának ágyazott meg. A személyes kapcsolat kialakítása és a beszélgetés után a csoportok időpontjában már ismerősként fogadtak minket. Az iskolák vezetőivel készített interjúk másik fontos hozadéka azok a pluszinformációk voltak, amelyek birtokában jobban fel tudtunk készülni a csoportvezetésre. A fókuszcsoport során elhangzottak, esetleg a fiatalok részéről nem végigvitt gondolatok, pontatlan megfogalmazások jobban érthetővé váltak, már ott, a csoportvezetés során, majd később az elemzéskor is.

A fókuszcsoportok kialakításához az iskoláktól kértünk segítséget. Az előzetes egyeztetések során azt kértük, hogy lehetőség szerint kor, társadalmi státusz, iskolai eredmények, nem és végül származás szerint a lehető legheterogénebb csoportokat állítsanak össze számunkra. A kutatás szempontjából nagy nehézség volt, hogy távolból kellett a csoportokat megszervezni. Magyarországon csak határon túli fiatalokkal beszélgettünk, így nemzetiség szerint homogén, egyéb szempontokból vegyes csoportot kaptunk. A második körben vegyesen magyarországi magyar, illetve határon túli magyar diákokkal beszélgettünk. Kárpátalján és a Felvidéken ez a dimenzió nem volt releváns, hiszen csak határon túli ukrán, illetve szlovák állampolgárságú diákok járnak az iskolákba, de elsősorban magyar ajkúak. Az életkor szerint 2 heterogén és 4 homogén csoporttal dolgoztunk. A többi szempont alapján (nem, iskolai eredmény, társadalmi státusz) a cso-

portok vegyes összetételt mutattak. Nyilvánvaló, ha határon túli és magyarországi diákok vegyesen ültek volna a magyarországi csoportban, illetve a határon túli iskolákban többségi ajkú diákok is részt vesznek, több szempontból is differenciáltabb válaszokat, árnyaltabb képet kaptunk volna kérdéseinkre.

Mivel 5 fókuszcsoport elkészítésére volt lehetőségünk, célunk minél heterogénebb csoportok összeállítása volt, hogy minél szélesebb körből kapjunk információt. Ugyanakkor a fókuszcsoportok lebonyolítása során kiderült, hogy az életkorilag vegyes csoportok esetében a fiatalabb diákok nehezebben nyíltak meg végzős társaik előtt. Ezt figyelembe véve gyerekeknél célszerűbb életkor szerint homogén csoportokat kialakítani. Mivel az iskolák segítségét kértük, nem merült fel az a lehetőség, hogy egymást nem ismerő gyerekeket ültessünk egy csoportba, a résztvevők ismerték egymást. Összességében az iskolai közreműködés előnye, hogy a távolság ellenére előre sikerült megszervezni a csoportokat. Hátránya, hogy a résztvevők kiválasztása során a kutatás céljai szerint releváns szempontok nem mindig teljesültek.

A vezérfonal

A vezérfonal kialakításánál olyan kérdésblokkokat terveztünk, amelyek elég tágak ahhoz, hogy a csoportoknak lehetősége legyen alakítani a beszélgetés irányát, ugyanakkor lefedjék az összes olyan dimenziót, melyet a kutatás szempontjából relevánsnak gondoltunk. Az előkészítő szakaszban fontos, hogy a téma minden ága-boga feltérképezésre kerüljön, így a vezérfonálnak ezt a gondolkodási folyamatot tükröznie kell. Az iskolaigazgatókkal készített interjúk is ezt a folyamatot segítették. Nagyon fontos, hogy a kutató ismerje a vizsgálandó terület minél több dimenzióját, ellenkező esetben nehezebben fogja tudni értelmezni a hallottakat. Esetünkben ide tartozik például az iskolarendszerek közötti különbségek ismerete, a településeket érintő problémák, munkanélküliség, elvándorlás.

A vezérfonal kialakítása során a homokóra-technikának megfelelően bemutatkozással, majd az iskoláról és a településről való általános beszélgetéssel indultak a csoportok. Erre

a bemelegítő szakaszra körülbelül 20 percet terveztünk, ami elégnék bizonyult. A következő blokk a határ szerepe volt a gyermekek életében. Ez a téma már túllép az általánosságok szintjén, ugyanakkor még mindig nem tartalmaz érzelmeket, véleményeket felkavaró elemeket. A legszenzitívebb téma a jövőképük, terveik és vágyaik voltak. Ez a blokk tekinthető a homokóra derekának, itt értünk el kutatásunk céljához. A csoport lezárása és a téma újbóli kitágítása érdekében még az egyéb identitáselemek blokk következett, amely főleg a média- és tömegkommunikációs eszköz-használatukat boncolgatta. Ez a téma jónak bizonyult az eltávolodáshoz és visszatéréshez az általánosságok szintjére. A lezárásra az előzetes tervezés során a kelletténél kevesebb időt szántunk. Valójában tapasztalataink alapján körülbelül ugyanannyi idő szükséges, mint a bemelegítésre.

A kutatás két üteme között lehetőségünk nyílt átgondolni, milyen szempontok mentén érdemes változtatni a kutatás menetén. A vezérfonalon nem kellett módosítani az első fókuszcsoporthoz elemzése után, a változtatás a mintavétel bővítésében (közép- és szakiskolák) és összetételében (heterogénebb csoportok alakítása) vált szükségessé.

A fókuszcsoporthoz lefolytatása

A fókuszcsoporthoz levezetése az elfogadott módszertani megfontolások alapján zajlottak (Vicsek, 2006), az általánosan elvárt időtartamtól eltérően átlagosan 55-70 percig tartottak. Az eltérés oka, hogy a fiatalok az életkoruk miatt kevésbé tudnak 1,5-2 órát koncentrálni. A vezérfonal tervezésénél és az ülések levezetésénél a célcsoport sajátosságait figyelembe kell venni az idő dimenzió tekintetében is. Egyik csoportban sem kellett tartalmilag eltérni a vezérfonaltól. A célcsoport azonban megkövetelte a szokásos szakmai gyakorlat átgondolását. A gyerekekkel végzett fókuszcsoporthoz kutatás esetén különösen fontos a nyugodt környezet kialakítása és az egyértelmű szabályok megfogalmazása. Az iskolák biztosították a helyet a kutatás elvégzéséhez, így a tanulókat ismerős és biztonságos környezet vette körül. A pedagógusok – egy csoport kivételével – nem kívántak jelen lenni a beszélgetések során, ami nagyfokú bizalmat jelentett

felénk, tovább erősítve a gyerekek elfogadását és szabadságát véleményük vállalására. A termeket a frontális oktatás kereteit lebontva, közösen rendeztük be, ezzel is elősegítve a megnyíló légkör megteremtését. A szabályokat közösen fogalmaztuk meg, a titoktartást, egymás véleményének meghallgatását és tiszteletben tartását a diákok elfogadhatónak tartották. A tegeződés felajánlását pozitívan fogadták, de a viszonylag kis korkülönbség ellenére sem tudták alkalmazni. A bemutatkozáskor ismertettük a kutatás célját, és biztosítottuk a résztvevőket arról, hogy „nincs jó és rossz válasz”, és „mindenkinek a véleménye egyformán fontos”. A beszélgetés során szabadon szólhattak hozzá a különböző témákhoz, és ahol a helyzet megkívánta (sokan akartak megszólalni egyszerre, illetve fontos volt mindenkinek a válasza, pl. továbbtanulási tervek), ott „körbe mentünk”.

A lezárás

Az első körben három településen készültek fókuszcsoporthoz. Előzetes interjúk alapján fontosnak tartottuk, hogy legyen ideje a fiataloknak kilépni a beszélgetés érzelmi, indulati légköréből, ezért a beszélgetés végén semleges kérdésekkel zártuk a csoportot. Akinek maradt kérdése vagy véleménye, amit nem tudott addig megfogalmazni, ekkor ismét lehetősége volt megosztani velünk.

A fókuszcsoporthoz levezetésénél a határon túli területeken és Magyarországon egyaránt jelentek meg kezelendő érzések, indulatok. A korrupció (főleg Ukrajnában merült fel), a kilátástalanság, az ország keleti felének az országos politikában megjelenő „büntetése” (Szlovákia) pár példa a mély érzelmi megérintődésre és bevonódásra a beszélgetések során. Sátoraljaújhelyen viszont, a határon túli magyar csoportoknál a szlovákokkal és cigányokkal szembeni indulat jelent meg erőteljesen. A résztvevők beszámoltak egyfajta idegenségérzésről, amit mindkét országban (Szlovákia és Magyarország is) jellemzőként éltek meg: „Magyarországon szlovák vagyok, Szlovákiában magyar vagyok.” Az indulatokat beszélgetés közben reagáltuk le a segítő kapcsolatban használt értő figyelem, visszatükrözés alkalmazásával és az elfogadó légkör megteremtésének eszközeivel (Rogers, 2003, Bang, 1980.). Az

idegenézés élménye azonban a beszélgetés végére így is nyomasztó hangulatot eredményezett, mely mind a csoporttagok, mind a csoportvezetők számára feszültséget okozott. Bár a vezérfonalban nem volt betervezve az erre való reakció, de az interjút készítő szociális csoportmunkában gyakorlott szakemberek érezték, hogy „innen most nem lehet így elmenni”. Ebben a feloldásban nagyban segített, hogy a beszélgetés végén a jelképes ajándékok kiosztása során szabad beszélgetés alakult ki a csoporttagok és a beszélgetés vezetői között az ELTE-ről, amely nevében a kutatás zajlott. A megkérdezettek jelentős része korukból fakadóan éppen a továbbtanulási tervein gondolkodott, így ez a téma segítette a csoportot kilépni a korábbi nyomott hangulatból. A spontán szabad beszélgetés, mely laza szállakkal kapcsolódott az eredeti témához, hozott egyfajta oldottságot. Ennek a levezető epizódnak számunkra utólag lett jelentősége, és vált egyértelművé, hogy egy ilyen elem beépítése a kutatások folytatásában elengedhetetlenül szükséges. A második körben már tudatosan alkalmaztuk ezt a technikát a csoporttagok segítésére a beszélgetés lezárása során. Itt a gyakorlatban is látszik, hogy cikkünk elméleti részében említett tölcser technikát miért fontos továbbgondolva egyfajta homokóra jellegű beszélgetéssé továbbfejleszteni. A lezárás, a csoporttagok számára megnyugtató befejezés a kutató feladata és felelőssége.

A csoportvezetés

A metakommunikáció megfigyelése és a csoportdinamikai változásokra történő reagálás érdekében a csoportok kettős vezetéssel történtek. Az egyik kutató kérdezett, ügyelt a tartalmi dimenzióra, a másik figyelni tudott a metakommunikációra, a felszólalók sorrendjére, hogy mindenki szót kapjon. A szerepeket felváltva töltöttük be, de előre tisztáztuk.

A gondos előkészületek ellenére a sátoraljaúj helyi gimnáziumban a beszélgetés közepére oldódott a hangulat, bár volt, aki egyáltalán nem szólalt meg a csoportból. A különböző évfolyamokból jövő diákok egymás előtt nehezen nyíltak meg, a fiatalabbak az idősebbek előtt egyáltalán nem. Ezt a vezetőknél nem sikerült oldaniuk. A többi helyszínen a diákok a kezdettől nyitottak

voltak, és nem volt szótlan tagja a csoportnak. (Ennek az lehet az oka, hogy az osztály szerint a homogén csoportok tagjai ismerték egymást, összeszokottak voltak, míg a különböző osztályok, évfolyamok között lehet egyfajta rivalizálás.)

Olykor nehéz volt a kutatói semlegességet megőrizni a metakommunikációban, ha a diákok olyan esetekről számoltak be, ami értékrendünkkel összeegyeztethetetlen, vagy számunkra is meglepő tényeket tártak elénk (pl. ukrán korrupció). A beszélgetés során, elsősorban a továbbgördítés érdekében esetenként a humorérzékünkre is szükség volt, aminek alkalmazása a fiatal korosztály esetében különös jelentőségű.

Az elemzés

Kvalitatív kutatások esetében is fontos mérlegelni, hogy a kapott eredmények érvényessége és megbízhatósága szempontjából módszertanilag sikeresnek mondható-e egy kutatás. Esetünkben mind a kiválasztott iskolák, mind az iskolákon belül a csoportok kialakításának nehézségei óhatatlanul szűkítik a kutatás határait/értelmezési kereteit. Ugyanakkor a kapott eredmények e tények függvényében is relevánsnak és sokatmondónak bizonyultak. Elemzésünk során a vertikális elemzési stratégiát alapul véve először a három városban felállított csoportokat külön-külön vizsgáltuk, ebből készült három, az egy-egy városra vonatkozó szintézis. Az elemzés logikája a vezérfonalban szereplő főbb csomópontokat követte, ennek mentén elemeztük a gyerekek által elmondottakat, illetve a gyerekek non-verbális jelzéseit. Ezután a három országot képviselő három város anyagának eredményeit hasonlítottuk össze a kutatás céljából releváns szempontok alapján: a mindennapi élet, a jövőkép és a határról alkotott vélemény figyelembevételével.

Az első körben felvett három fókuszcsoport elemzése után lehetőséget kaptunk további kutatásra. Az újabb kutatási időpontokra fél évvel később került sor, ekkor már az előző eredmények tapasztalatait beépítve terveztük meg vizsgálódásunkat. A mintába más típusú iskolákat vettünk be, hogy szélesebb társadalmi kontextusban tudjuk vizsgálni a határ szerepét. Az elemzés hasonlóképpen történt, mint az első körben. A két adatfelvétel és annak elemzése esszenciájából

tudtunk az identitásra vonatkozó következtetéseket megállapítani, valamint a boldogulási stratégiákat leíró típusokat alkotni.

Az elemzéshez nélkülözhetetlen volt a fókuszcsoportokról készített videofelvételek elemzése. A tanulókat pár perc elteltével már nem észlelte a technikai eszközök használata, nekünk viszont nagy segítségünkre volt a visszahallgatás az elemzés során. Előfordult, hogy mediátor szerepben nem vettünk észre nagy jelentőségű megjegyzéseket, metakommunikációkat, de az elemzésnél a rögzített anyag segítségével pontosan fel tudtuk idézni a történeteket. Kutatásunkban a 9 csoportból egy nem járult hozzá a hanganyag rögzítéséhez. Ilyenkor az egyik kutatónak a szerepe felértékelődik, ő készíti a jegyzeteket az elhangzottakról.

Etikai kérdések

Az etikai szempontok betartásának érdekében – fiatakorúakról lévén szó – az érintett iskolák formanyomtatványunk alapján a gyerekek szüleitől írásos engedélyt kértek a vizsgálatban való részvételre és a hang-, illetve képanyag rögzítésére. A formanyomtatványban a kutatás célja és a fókuszcsoport ideje, lényege szerepelt röviden, valamint az, hogy a gyermekek véleménye beazonosíthatóan nem kerül nyilvánosságra, azaz semmilyen hátrány vagy előny nem éri a gyermekeket, ha részt vesznek ezen a beszélgetésen. Az engedélyeket az iskolák őrzik, ők jogosultak a diákok adatainak kezelésére. (Az oktatási ombudsman ajánlása szerint az iskolák kötelesek is szülői engedély beszerzésére, ha falai között zajló program valamelyikén a tanulók részt vesznek.) A kutatás során a résztvevők megőrizhették anonimitásukat a kutatók felé. Azonban ezzel az adatkezeléssel kapcsolatban etikai aggályok merülhetnek fel. A kutatónál őrzött adatok törlésére lehetőség van, ha később valaki ezt így kívánja. A törvényi és szakmai elvárásoknak megfeleltünk, így a külvilág számára a gyerekek biztosan nem beazonosíthatóak. Ennek ellenére az elemzés során felhasznált idézetek a gyerekeket jól ismerő pedagógusok számára mégiscsak beazonosításra adhatnak lehetőséget. A gyerekek ilyen típusú védelme számunkra kérdéses. A példa is mutatja, hogy a társadalomtudományi diskurzusban indokolt lenne az etikai dilemmákkal kiemelten foglalkozni.

Összegzés

Cikkünk egyik célja az általunk vázolt homokóra-technika bemutatása volt, mely a fókuszcsoportok felvétele során elterjedt tölcser technikából indul ki. Ennek lényege, hogy a beszélgetés során a bemelegítés, a csoport oldása után mélyítjük a témát. A homokóra-technika alkalmazásakor a hangulat lazítása, a téma általános szintre visszaemelésére szükséges. A csoportszabályok alkalmazása a kutatás során elengedhetetlen, melynek kiemelt fontosságú eleme a lezárás. A fókuszcsoportos kutatások módszertanában a megfelelő, tudatosan végiggondolt lezárásnak ugyanolyan nagy jelentőséget kell tulajdonítani, mint a témára való ráhangolódásnak. Kutatás-etikai nézőpontból a fókuszcsoport készítőinek ebben nagy felelőssége van.

A szociális munkásoknak munkájuk során gyakran szükségessé válhat helyzet-, igény- és egyéb felméréseket végezni. A különböző típusú felmérések célja elősegíteni a lehető leghatékonyabb és legeredményesebb segítő munkát. A külső kutató bevonása azonban sokszor nem lehetséges alternatíva (anyagi források, idő hiánya). A szakmai gyakorlatban a kliensek igényeinek feltérképezésére elsősorban a kérdőíves felmérés terjedt el mint kutatási módszer.

Célunk egy olyan alternatíva bemutatása volt, amely a kérdőívnél közvetlenebb kapcsolat kialakítását teszi lehetővé a célcsoporttal. Mivel kis elemszámú kérdőíves esetén a reprezentativitás, mint a kérdőívesítés egyik fő erőssége, kevésbé tud érvényesülni, mélyebb, konkrétabb tudásunk lesz a vizsgált kérdéstről, ha fókuszcsoportot készítünk az érintettekkel. Arra biztatjuk tehát a gyakorlatban dolgozó kollégákat, hogy próbálják ki a fókuszcsoport módszerét, használják mindenkor gyakorlatukban. A szociális csoportmunka ismerete, az alkalmazott készségek lehetővé teszik, hogy ezt a kutatási módszert a terepen dolgozó gyakorló szociális munkások maguk is elvégezzék. A módszer átgondolt és tudatos alkalmazásával a szociális munkások professzionálisabb adatgyűjtési módszerre tehetnek szert, mely hatékonyságában és megbízhatóságában magasabb színvonalat képvisel, mint a rosszul vagy kevésbé jól alkalmazott kérdőíves vizsgálat. Utóbbiak alkalmazása a szociális területen elterjedtebb, a szociális munkások azonban

sokszor nincsenek birtokában annak a szociológiai tudásnak, mely a kérdőívek helyes összeállításánál, a megfelelő mintavételi eljárásnál (kis elemszám) és a kérdőívek elemzésénél (spss-tudás) szükséges lenne. Ez gyakran vezethet rossz következtetések levonásához, hibás végeredményekhez. A kvalitatív kutatási módszerek alkalmazásához, mint például az interjúzáshoz szükséges szaktudással viszont rendelkeznek a szociális területen dolgozók. Ehhez hasonlóan a fókuszcsoport módszerével végzett felmérések, kutatások során végzett tevékenységek számos eleme ismerős lesz, ezeket a munkánk során más módon alkalmazzuk, így a szociális munkások otthonosabban fognak mozogni a módszer alkalmazásakor. A csoportos felmérési módszerek, így a fókuszcsoport alkalmazása is lehetővé teszi a kapcsolatépítést és a bizalmi viszony kialakításának megalapozását, mely viszonyra a kutatás lezárása után, más keretek között alapozni lehet a további segítő munkát, akcióprogramokat.

Irodalom

B. Vörös Gizella szerk.: *Közösségi munka. Elmélet és gyakorlat külföldön.* Szöveggyűjtemény Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 1993.

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi, Budapest, 2008.

Bang, Ruth: *A segítő kapcsolat.* Tankönyvkiadó, 1980.

Barcy Magdolna: *A csoportok hatékonysága és a személyes változás.* Animula, Budapest, 1997.

Barcy Magdolna: *A csoportmódszerek alkalmazása a segítésben és a fejlesztésben.* Akadémiai, Budapest, 2012.

Hegyesi-Kozma-Szilvási-Talyigás szerk.: *A szociális munka elmélete és gyakorlata. 4. kötet, Szociális munka csoportokkal,* Bárczy Gusztáv, GYTF, Budapest, 1999.

Jegyzetek

- 1 Az írás során a szociális csoportmunka elméleteire építettünk. A cikk olvasásához szükséges ismerni a szociális csoportmunka jellegzetességeit (Németh, 1998, Hegyesi-Kozma-Szilvási-Talyigás, 1999., Barcy, 2012.).
- 2 A valószínűségi mintavétel során a populáció valamennyi egyedének lehetősége van (nullánál nagyobb az esélye) bekerülni a mintába.
- 3 A vizsgálat az ELTE 'Határ mint komplex rendszer' c. kutatása részeként készült. Az Európai Léptékkel a Tudásért, ELTE - TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003. A felsőoktatás minőségének javítása a kutatás-fejlesztés-innováció-oktatás fejlesztésén keresztül, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
- 4 A teljes tanulmány megtalálható.

Kovács Éva: *Interjú módszerek és technikák.* In Kovács Éva Közösségtanulmány PTE–BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 2008.

Krueger, Richard A. (1998): *Moderating Focus Groups.* Focus Group Kit 4. London, 1998. Sage

Morgan, David L. (1997): *Focus Group as Qualitative Research.* Qualitative Research Methods Series. Volume 16. London, 1997. Sage

Myfanwy Morgan, Sara Gibbs, Krista Maxwell and Nicky Britten: *Hearing children's voices: methodological issues in conducting focus groups with children aged 7–11* In King's College London, International NGO Training and Research Centre, Oxford, Sage publications, 2002 London

Németh László: *Szociális munka csoportokkal.* In Kozma Judit szerk.: *Kézikönyv szociális munkásoknak,* 3SZ, Budapest, 1998.

Oblath Márton: *Fókusz csoport.* In Feischmidt Margit szerk.: *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban.* http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&cid_tananyag=53

Rogers, Carl R. : *Valakivé válni.* Edge 2000, Budapest, 2003.

Toseland-Rivas: *A csoport tervezése és elindítása* In *Szociális munka csoportokkal,* 4. kötet. Hegyesi-Kozma-Szilvási-Talyigás szerk. Bárczy Gusztáv GYTF, Budapest, 1997.

Toseland-Rivas: *A csoportvezetésről.* In *Szociális munka csoportokkal,* 4. kötet. Hegyesi-Kozma-Szilvási-Talyigás szerk. Bárczy Gusztáv GYTF, Budapest, 1997.

Toseland-Rivas: *A csoportdinamika.* 101–126.

Váradai Mónika Mária: *Fókusz csoportos interjú.* In Kovács Éva: *Közösségtanulmány.* PTE–BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 2008

Vicsek Lilla: *Fókusz csoport.* Osiris, 2006, Budapest.

Whittaker: *A csoportfejlődés ötszakos modellje.* In *Szociális munka csoportokkal,* 4. kötet Hegyesi-Kozma-Szilvási-Talyigás szerk. Bárczy Gusztáv GYTF, Budapest, 1997.